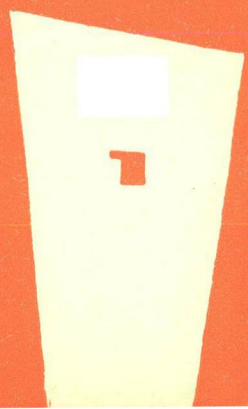

híd

et tarsadalomtudomány irodalom művészet tarsadalomtudomány irodalom művészet tarsadalomtudomány irodalom

IRODALMI, MŰVÉSZETI, TÁR-
SADALOMTUDOMÁNYI FOLYÓ-
IRAT / ALAPÍTÁSI ÉV: 1934.
XXVI. ÉVFOLYAM 1962. 1. SZÁM
J A N U Á R
FELELŐS SZERKESZTŐ: MAJOR
NÁNDOR

Írás Vajda Lajosról

B. Szabó György

„Nappal megvagyok valahogy, mert festek, de ha eljön az est, akkor egyszerre borzalmas életuntság vesz rajtam erőt, hogy nem tudom mit tudnék tenni magammal... Verőfényes, kristálytisza az égbolt, amelyet a kis padlásablakon keresztül látok; a szél keresztülfúj a „műtermen” és megremegteti a tetőket. Ilyenkor ősszel mindig azokra az időkre emlékszem, amikor tizenhét éves voltam, hogy miért, azt magam sem tudom. Talán akkor kezdtem felérezni az életet, az én életemet. Természetemnek nagyon megfelel ez az idő, teljesen egy vagyok vele, ez az én időszakom... Minden múlandó, az örök élet is. Ezért kell a művészet, hogy mégis legyen valami, ami ellenáll az idő múlásának, hogy legyen valami, amibe megkapaszkodhatunk, mert minden múlandó.”

„Ma olvastam az újságban, hogy a moszkvaiakat halálra ítélték, ami engem nem lepett meg, mert ismerem nagyjából a dolgok állását; az orosz thermidor már rég győzött s ez csak epilógusa a nagy színjátéknak. Ha a társaságot kivégzik, akkor eltűnnek végképpen az orosz forradalom utolsó mohikánjai. Nem hiszem, hogy Trockijnak valami köze is lenne ehhez az „összeesküvés”-hez.”

(Folytatás szerda reggel.)

„Most kaptam meg az újságot s olvasom elszörnyedve, hogy Zinovjevét, Kamenevet és a többieket kivégezték. Beteljesedett a végzet. A nagy forradalom legjelentősebb fejei porba hulltak, s akik ma a nyeregben ülnek csak bitorolják a hatalmat. Ma Sztalinék jelentik a reakciót, amely sokkal véresebb és sötétebb, mint a cári volt. Mert ma már az elnyomás eszközei is tökéletesedtek. Íme a nagy „fejlődés” — a dolgok és a világtörténelem menete mindez.”

„Néha van úgy, hogy mindent, amit eddig csináltam, rossznak találok. Persze ezt magam sem hiszem egészen komolyan. Sokszor lesznek rajtam úrrá bizonyos rossz hangulatok és kellemetlen érzések. De azért mindig van bennem annyi erő és önbizalom, hogy tovább tudjam vinni és lendíteni a dolgokat. Sokszor jól esne, ha elhagynám, elégedném kicsit magamat, de nem teszem és nem tehetem.”

(Vajda Lajos: Levélrészletek. 1938. augusztus második fele.)

prológus

Húsz évvel halála után találkoztam vele először. Nem szorítottunk kezét és nem nézhettünk egymás szemébe, ahogyan ez bemutatkozáskor illik, de már néhány pillanat múlva az a meghitt, közvetlen, baráti beszélgetés indult meg közöttünk, amivel az ember gyakran kortársainak is mindhalálíg adósa marad.

Ő „Egy idő óta nem festek semmit, inkább rajzolok sokat, gyűjtök anyagot a télire, hogy legyen min dolgoznom. Még itt van az ősz és mindez az elmúlást jelenti, azután jön nemsokára a szörnyű tél, mint tavaly, nem is merek rágondolni most: Erőszakkal szeretném megállítani az időt, ami lehetetlen. Tavalyi rajzaimból is rengeteg volt itthon, amivel egyáltalán nem voltam megelégedve, most ezeket újból elővettem és átmontíroztam őket, úgyhogy megkaptam a várt hatást és ezáltal egészen új dolgok születtek meg. Furcsa, ugye, hogy állandóan új meg új ötleteim támadnak. Sokszor megtörténik velem, hogy előveszem a régi dolgaimat és azokat át-dolgozom. Én nem tudok olyan gyorsan dolgozni, mint mások, de ez nem is baj. Tudniillik az én metódusom egészen más, sokáig rágódom egy-egy témán, állandóan új ötletek merülnek fel. Azt nem tudnám megcsinálni sohasem, hogy mint Barcsay, köpjem a képeket. Azokhoz tartozom, akik gondolkodnak is azon, amit csinálnak. A művészetben sokkal racionalisabb vagyok, mint az életben, ahol inkább az érzelmektől hagyom magam befolyásoltatni. A Barcsay típusú festők pedig, amint látom, inkább a „való” életben racionalisták és a művészetük érzelmibb, tehát pont fordítottja annak, amit én csinálok.”

Én: Az absztrakt érzelmi elemei jóval áttételesebben jutnak kifejezésre az alkotásokban, ha valóban igazi és mély érzelmek. Úgy hiszem, hogy ráció szerepének a félreismerése a műalkotás folyamatában egész sor tévedést eredményezett, különösen ott, ahol a közönség állandóan számonkéri a művésztől — valamiféle kettős könyvviteli pontossággal — magánéletéről szóló aprólékos számadást. Így véli felfedezni a kulcsot művészetéhez, esetleg a művészetén keresztül az embert kívánja „alaposan” szemügyre venni. S ujjong, ha ez sikerül, s neheztel, ha kudarcot vall. Hajlamos arra, hogy számonkérje a szélesebb mozdulatokat, a bátorságot, az őszinteséget, indulatok vad viharzását kívánja látni, esetleg az exhibíció áradó örömét, s menekülésnek nyilvánít mindent, ami elképzelésével nincs összhangban. De ugyanakkor hajlamos arra is, hogy rögtönzéseket, ujjgyakorlatokat, műhelyhulladékot — remekműnek minősítsen. A művészi fegyelem szigorúságát betartó művészre sem illik rá minden esetben az „emberi és művészi zárkózottság” képlete. Az indulatok megzabolázása a művésznél egyenértékű alkotásokat eredményezhet az indulatok vad vihar-

zását kifejező művekkel. Az érzelem nem mindig ott van és abban, amit mi annak hiszünk. Minden sematizálás veszéllyel jár.

Ő: „Igaz, hogy a művészetben egy bizonyos érzelmvilág kell, hogy kifejezésre jusson, csak ezáltal az alkotás még nem jelenti egyúttal azt is, hogy kép. Ezért mi inkább engedünk az érzésekből (ami nem jelenti azt, hogy mi számúzzuk az emberi érzelmeket a képből), és a fősúlyt inkább a konstruktivitásra, a kép térbeli alakítására fektetjük. Ezért keressük az olyan témákat, amelyek szemléletünknek megfelelnek; tehát, ami zárt, a formailag letisztult kerek egységet. Azzal kísérletezem, hogy különböző tárgyak, más-más környezetből kiemelve egy képsíkon összeszerelve hogyan hatnak (konstruktív szürrealista sematika), ezenkívül próbálkozom azzal is, amivel eddig az orosz filmtéoretikusok foglalkoztak: az, hogy hogyan hat egy tárgy, ha azt behelyezzük egy más, „idegen” objektumba. Például van egy szomorúfűzfa motívumom, melyet a szentendreai temetőben lévő egyik sírkerestről rajzoltam és ezt vagy 12 különféle rajzon keresztül kopíroztam és az eredmény egészen érdekes, mert mindenütt mást és mást fejez ki, mert mindig más tárgy mellé másképpen van rárajzolva. Természetesen ezt csak kontúrrajzzal lehet elérni, és így egyetlen témából a rajzok végtelen sorozata válik lehetségessé.”

Én: Úgy gondolom, hogy munkamódszer tekintetében is kevésbé vagyunk kötöttek, s a valóság felfogásának, értelmezésének és kifejezésének a kérdéséhez is másként viszonyulunk. Az absztrahálást gyakran redukálásnak látják, a skála szélességét hiányolják, a modorosság veszélyét sejtik, az ismétlődéstől féltik az alkotót. Már-már a múgond — feleslegesnek látszik, elvetendőnek, pedig még a kísérletek sem — s ebben egy kicsit a természettudományok művelőjéhez is hasonlítunk — történhetnek alapos előkészítés és az eredmények állandó ellenőrzése és kiértékelése nélkül. A módszer fejlődése és egyéni kialakítása nem rögtönzések sorozatából áll; a művészi éberség — tudatosságot jelent.

Ő: „A művészet a szellem produktuma, olyan komplexum, amely a racionálisat az imagináriussal köti össze, a physist a matematikával, a $\sqrt{-1}$ -et a $\sqrt{-1}$ -gyel. Így fogalmazta meg ezt körülbelül Lisszickij is. Mindig boldog vagyok, ha sikerül kifejeznem magam; ha érzésvilágomat formába önthetem. Ha kész vagyok valamivel, képes volnék órák hosszat elnézni, szemlélni és álmodozni tovább a képélményt, mert érzem ösztönösen azt, hogy sohasem kész egy kép azzal, hogy megfestjük és letesszük az ecsetet. Témáim is egészen mások, mint a többi festőké. A tájkép most egyáltalán nem érdekel, inkább a figurális témák. Természetesen mindez absztrahálva. Valami új témakört keresek, építek ki magamba, dolgoknak a titkos elvont lényegét akarom kibontani. De mindig konkrétból, a „való”-ból kiindulva keresem a dolgok ősfarmáit. Tegnapelőtt kezembe került egy román parasztasszony fényképe, s amint nézegettem a képet (a fejét), egyszerre csak kezdett bennem kialakulni egy új, egészen más kép, rögtön pasztellt készítettem elő, s hozzáláttam a látomás megformálásához, amellyel körülbelül egy óra alatt készültem el. Az eredmény egészen furcsa volt és azt hiszem ezt a módszert többször fogom megismételni. Képeim eléggé egyhangúak, egészen kevés színnel festek; vörösökker-égetett, háromféle fekete: venyige, csont- és elefántcsontfekete, cinksárga, indigó, körülbelül ezek most a kedvenc színeim. Sokszor el vagyok keseredve, mert nem megy a munka, gyakran előfordul ez velem és ilyenkor nem találok a lelki egyensúlyomat. Sokat szeretnék produkálni és képtelen vagyok, nagyon nehezen szaporodnak a képeim. Szeretném megállítani az idő kerekét, ez némileg sikerül is munkával, mert azért állandóan dolgozom reggel 5— $\frac{1}{2}$ 6-tól egész estig. Alig megyek ki az utcára, csak ha téma hiányá-

ban szenvedek, de különben mindig bent vagyok, mert nem tudok kint dolgozni. A napokban kettévágtam a bárányos képeket, a montázst, azt a nagyot, amit még az első időben csináltam és most sokkal jobban tetszik így, új formájában; túlságosan merev és szimmetrikus volt a kép, sehogy sem tudtam belenyugodni, hogy úgy maradjon. Befejeztem egy újabb képet is. Azt hiszem, hogy a legjobb, amit mostanában csináltam, legalábbis úgy érzem, hogy ez elégit ki a legjobban. Nagy négyszögletes kép, fehér alapon. Négy különböző rajzból alakítottam ki. Sötét zöldes az egész; nem vagyok vele megelégedve. Más szeretnék, egész figurát, valami furcsát, különösét. Azt hiszem a télen át fényképdokumentumokból fogok festeni (ezt már Cézanne is és mások is megtették, és miért idegenkedjek akkor én). Újra szeretnék fotomontázssal foglalkozni, csak hiányzik az anyagom hozzá. Fényképezni szeretnék. Úgy érzem, hogy az az új valami, amit én mondani akarok, csak fényképen keresztül fejezhető ki leginkább."

Én: *A modern művészet a modern technikai fejlődés eredményeit nem hagyhatja felhasználatlanul. Én nemcsak a fényképezés, a filmzés problémájára, eredményeire és gyakorlati alkalmazására gondolok, hanem az új anyagokkal való kísérletezésre is. Mindezt pedig összefüggésben azzal, hogy a festészet funkcionális feladatai is lényegében megváltoztak. Gyakran hajlandók vagyunk még most is arra, hogy ezeket leszűkítsük, s a művészet-közönség viszonyának összetett problémáját csak olyan szempontból nézzük, hogy mennyire érthető és felfogható egyik vagy másik műalkotás, és hány évtized múlva jut el a néző a látáskultúra olyan fokára, hogy azt maradéktalanul megértse, befogadja, élménnyé váljék benne. Pedig a vizuális kultúra kialakítása nemcsak képek szemléléséből áll: a formák, színek, vonalak, anyagok valóságos, tehát rendezetlen és a szervezett, tehát rendezett sorának variálása és kombinálása végtelen. A különböző szövésű zsákszövetek egy képsíkon összeszerelve éppen úgy válhatnak vizuális élménnyé, mint a más-más összetételű föld sárának anyaga és konfigurációja. Talán éppen ezek a problémák lesznek azok, amelyek összekötik a modern művészet művelőit, nem pedig a kiáltványok, programok, művészeti-esztétikai fogalmazványok. Az alkotásból vonjuk le a következtetéseket, a törvényeket, de minden igazi alkotás igazolja és túlhaladja az addig érvényes következtetéseket és törvényeket, s újakat teremt.*

Ó: „Szellemi programunkat Kornis Dezsővel együtt 1936 nyarán alakítottuk ki Szentendrén. Megfogadtuk, hogy szellemi programunkat, még hogyha belepusztulunk is (ami könnyen lehetséges), megvalósítjuk. Abból indultunk ki, hogy tradíció nélkül nem lehet semmit sem csinálni, s ez a magyar körülmények között csak a magyar népművészet lehet, a többi, ami ezen kívül áll a legnagyobbbrészt értéktelen, szemétkerak (a szemétkerak itt-ott azért gyöngyöt is lehet találni), mely teljesen hasznavethetetlen, tehát eldobandó (vagy sötét helyen tartandó). Ugyanazt akartuk, körülbelül, amit Bartók és Kodály a zenében már megcsináltak. Azt hiszem, hogy a piktúra területén még ilyen törekvések eddig nem voltak, s ha sikerül célt érünk, akkor mi leszünk az elsők ezen a területen. Igen, nekünk az úttörők szerepét kell vállalni és ennek azért érezzük fokozott szükségességét, mert a mai magyar művészetben mindenki visszafelé kacsint. Mi is visszanezünk a múltba, de egész más céllal, azért, hogy még jobban megerősödjünk s hogy a múlt értékeit megmentsük (ami még nem pusztult el), és a jövő számára adjuk át. Az egész mai népművészet is már sajnos pusztulásnak indult, a városi polgári „kultúra és civilizáció” általános hatásának következtében. Mindenféle falvakban tervszerűen pusztítják ki ami régi és „elavult”, ami a „mai időknek nem felel meg”. Az emberekből kiveszett minden anyag- és formaérzék, valami sváb hermafrodita építőstílus Szent Bertalan éjszakát rendez a magyar falvakban, saját szemünkkel láttuk.

Sajnos, mi ebben a dologban nem tehetünk semmit, pedig de rengeteget kellene tenni; elsősorban be kellene tiltani minden újfajta építkezést, megakadályozni a régiek lebontását és tönkretetését, felkutatni az értékes tárgyakat és összegyűjteni, ezeket rendezni, s ebből megalkotni a népművészeti múzeumot. Nem néprajzit! Nagyon sok tennivaló volna itt, de lehetetlen megvalósítani a jelenlegi uralmi formák között. Még valamit akarok ezekkel a gondolatokkal kapcsolatban mondani és egyben felvázolni az érdeklődési körünk kereszteződésének érdekes egységét — dialektikus valami. Adva van két ember: Kornis és Vajda. Mindkettő 1908-ban született Nagy-Magyarországon. Kornis — görögkatolikus, székely. Vajda — zsidószármazású, magyar, szerb hatásoktól befolyásolva. Kornis — Székelyföldön született, Vajda — Göcsejben (Zala megye néprajzilag érdekes vidéke): a két vidék (Göcsej és Székelyföld) között az etnológusok érdemes vonásokat vélnek felfedezni. Én, a nyugati származású — kulturálisan Oroszország és Szerbia felé tendálok, tehát Kelet felé, Kornis viszont, aki keleti származású — Franciaország és Hollandia felé (ahol gyerekkorában élt is egy ideig). Mindebből világosan látszik, hogy törekvéseink arra irányulnak, hogy egy sajátos közép-kelet-európai új művészetet kialakítsunk a két nagy európai kultúrcentrum (francia és orosz) behatásain keresztül. Magyarország földrajzi helyzete Európában olyan, hogy predestinálva van arra, hogy összekötőkapocs legyen Nyugat (Franciaország) és Kelet (Oroszország) között; össze akarjuk forrasztani azt, ami e két póluson kulturálisan (művészetben) a kétfajta európai embertípus kifejezését jelenti; Magyarország hidat képez Kelet és Nyugat, Észak és Dél között. Reméltem, idővel sor kerül, különösen ha majd a mozgalmunk kiszélesedik, s kiterjeszkedik a környező utódállamokra is, hogy megbeszéljük kutatásaink eredményeit és közös problémáinkat. Gondoltunk arra, hogy be kellene kapcsolni a munkába a szlovenszókóiakat már a kezdetben, elsősorban, és pedig nemcsak a festőket, hanem építészeket, írókat, zenészeket, akikkel együtt egy kicsi, közép-európai, nemzetközi munkaközösséget lehetne alakítani. Jó lett volna ezeket a gondolatokat szóval és írásban propagálni.”

Én: *Európa keveset tud rólunk, de mi is Európáról. Nemcsak Európa kell, hogy lássa az alkotásokat, hanem mi is Európát, hogy jobban megismerjük önmagunkat. Érdekes találkozásom volt tavaly Rómában Nello Risi olasz költővel, aki filmrendező és műfordító is. Még a második világháború előtt nyers-fordítások alapján Adyt és József Attilát fordított. A magyar irodalom kérdései ma is foglalkoztatják, noha elsősorban franciából fordít és francia írókkal tart fenn kapcsolatot. Élmény maradt számomra az a két délután és este, amennyit együtt voltunk, s különösen egy apró részlete maradt meg bennem. Tíz percnyi beszélgetés után egy földrajzi atlaszt hozott elő, ki kellett keresnem a szülőhelyemet, látnia kellett, térképen is, a tájat — Jugoszlávia, Románia, Magyarország érintkezési felületeit: a síkságot, a folyókat, a távoli dombokat és a hegyeket, egész röviden el kellett mondanom a vidék történetét, hogy tovább folytathassuk a megkezdett beszélgetést az olasz szocialista mozgalomról, az olasz kereszténydemokraták újabb nekibuzdulásairól (éppen választás előtti propaganda-hadjárat folyt egész Olaszországban, plakátokkal, transzparensekkel, népgyűlésekkel és a sajtó erejének teljes bevetésével). Még a Trinità de Monti tövéből a Spanyol Lépcsőkön lépkedve gyalog nekivágtam a zsúfolt, fényben úszó római utcáknak a Fontana di Trevi irányában — már éjszakába hajlott az idő —, Nellóra gondoltam, és az atlaszára, a „betájolás”-nak arra a módjára, amit nem szabadna elfelejteni, ha emberrel, alkotással, mozgalommal és művészi programmal találkozunk. De nem szabadna megfeledkezni alkalmazásáról önmagunkkal szemben sem. Kik vagyunk, hol vagyunk, honnan jöttünk, hova tartunk? S ennek az igazságát*

éreztem újra, amikor a velencei Biennale anyagát — versenyt futva az idővel — megpróbáltam harmadszor is áttekinteni, most már csak ott időzve el, ahol „akadt” látnivaló: a spanyoloknál, Hartungnál, Bissiernél. S újra Derkovitsnál, a majolika-csempés, a magyar vidéket, elmaradottságot, hazugságot árasztó pavillonban, ahol Derkovits segélykiáltása az ember és a művész jogaiért annyira visszhangtalan volt, hogy utódaiban már csupán „az aktualitások tudomásul vételének” pusztá szándéka maradt meg: újra tizenkilencedik század, újra a bátortalanság, újra a „dokumentálás”, újra a téma, újra a mese: az alkotóerő és a teremtő szándék elherdálása. A társadalmi és kulturális elmaradottság, amely egyre ijesztebb és egyre depri-málőbb, különösen itt, a Canal Grande partjain, itt, a képek „világhang-versenyének” színhelyén, ahol a szín-szimfóniák a kép-opusok felvonulása a művész megannyi kiállítását idézi fel bennünk az emberért, az emberi jogokért, a szabadságért, a haladásért, a kenyérért és a békéért és az atom-háború ellen. Bartók — a festészetben magyarul nem szólalt még meg. Kérdés, hogy megszólal-e majd valaha. Az a világ, amely megteremtette Bartókot, nincs többé; a program, a művészi szándék, a módszer, amelyet ő teremtett meg és dolgozott ki — úttörő volt, de ma már őt sem elégitené ki. Mozgalom nem lehet meg alkotók és alkotások nélkül a művészetben; a teoretikus összegezhet, szintetizálhat, elméleteket és proklamációkat szerkeszthet, agitálhat és népszerűsíthet, de a művész alkot. S ha nem él a korában, ha lélegzétvételének ritmusában nincsenek kihagyások, rendellenességek — a közel és a távol, a múlt és a jelen döbbeneteinek hatására, ha nem érzi az időt — akkor ennek a művészetnek az elmélete is ilyen lesz: kényelmes. Talán ez a rövid olaszországi út, talán Nello földrajzi atlasza kellett, és a „betájolás” szükségének a felismerése, hogy rájösszünk: fel kell nőnünk megérteni és befogadni a nagyvilágot, és megtanulni szólni a nagyvilághoz, amivel mind eddig adósak maradtunk a művészetben.

dráma

I. felvonás

1. kép

Beograd, 1922.

A Száva-parti kikötő. A kikötő sürgése-forgása; folyami gőzösök, uszályok, ládahegyek, lárma, tamburaszó, ének. Egy lakodalmas menet, zenészekkel együtt, éppen arra a gőzösre száll fel, amely a Vajda-családot is elviszi Zemunig. Az öreg Vajda, a szücsmester, aki itt élte végig a világháborút családjával együtt, és már jól megtanult szerbül, nehezen szakad el új otthonától, barátaitól, legényeitől, akik kikisérték a hajóig, gondoskodtak a poggyász szállításáról, kisebb-nagyobb vesszőkoffert tart mindegyikük a kezében; a szálás, húsos, jól megtermett Jovo, az elsősegéd kezében, aki továbbvezeti majd a műhelyt, önállóan, sligovicás-üveg. Szól a tamburazenekar, erősödik az ének, szól a lakodalmi népdal, ütemesen ring a hajó, mert a nász-nép itt is kólóba fogott, a hajó fedélzetén. A tizennégyéves sovány, nyurga, hosszú lábú kamasz — Vajda Lajos, aki a fedélzeten felhalmozott csomagok mellett áll, s tekintetével egyszerre befogadhatja a kólózó lakodalmasokat, apját, anyját a búcsúzkodó kis csoporttal a

parton, a hajó előtt, rakodómunkásokat, a tétlenkedőket, a távolabbi kiskocsmákat, lépcsőket, meredek utcákat, háztetőket, a Saborna crkva magasan kiemelkedő barokk tornyát, az aranyozott bádogtetővel — egyre szomorúbb. Megrohanták az emlékek: a német és szerb nyelvű iskola, a tanítók, a barátok, akikkel becsavarogta a kalemegdáni vár pincéit, a topčideri erdőt, a macskaköves zezugos, hol ereszkedő, hol emelkedő utcákat, bekukkantott az apró, homályos műhelyekbe, üzletekbe, eljárt a piacokra, ahol férfiak és nők, házi-szötesben, pörge orrú bocskorokban, kajmakot árultak fadézsácskákbán és apró hordókbán kotyogó „ljuta” vagy „meka” sligovicát, savanyított káposztát és feferónit, gyapjút, bőroket, fából faragott rokkákat, székeket, színes, puha és titokzatos geometrikus formákkal teliszótt „čilimek”-et. S kiskocsmákra emlékezett, amelyek tamburaszótól voltak hangosak, az ajtón át vastagon ömlött ki az utcára a nóta és a dohányfüst, ha valaki benyitott, a kocsmák előtt pedig megviselt, ócska katonaköpenyekben, fejükön katonasapkával rokkant katonák koldultak, ittasan és éneklő hangon. Homályos templomokra emlékezett, nagy szakállú, aranyos miseruhájú pópákra, akik hol megjelennek, hol eltűnnek az oltár mögött, a szentély előtt pedig a mennyezetig érő „ikonosztázs”-on nagy szemű, merev, páncélba öltözött vagy színes tógákba bújtatott hallgatag szentek néztek farkaszemet az ájtatoskodókkal, mozdulatlanul, közömbösen, hidegen, némán.

Mindez most eszébe jutott ennek a nyurga, tizennégyéves kamasznak, és észre sem vette, hogy a gőzös már elindult, s fordulatot véve, még egyszer s utoljára elvonult szeme előtt a part. A búcsúintegetést sem látta.

Magyarországra gondol, ahova visszaköltözik a család, s már tudja, hogy nagybátyjánál él majd Budapesten, és az Omike rajziskolájába fog járni, mert úgy határozott, hogy festőművész lesz. Egyszer talán megfesti ezt a búcsút is Beogradtól.

Még nem tudja, hogy Pest milyen megpróbáltatásokat tartogat a számára, még nem sejtí, hogy a rajziskolát két év múlva félbe kell majd szakítania, hogy csonttuberkulózissal kórházba kerül, és egy fél év alatt hét ízben jut a műtőasztalra. S talán jó, hogy nem sejtí, hogy ez a sírószemű asszony, aki most magához öleli, öt év múlva már nem él, magára fogja hagyni, hogy egyszerre fossza meg az anyai szeretettől és mentse fel a családi kötelék alól.

Csak Zemunban tér majd újra magához, amikor az acéltengelyek elindulnak vele fel északra, Budapestre, megpróbáltatásainak színhegyére.

2. kép

Budapest, 1930.

Tegnap még utcai harcok csatatere volt az Andrássy-út környéke. A „reneszánsz” homlokzatok réseiből — amelyeket mézshabarcsból és gipszből varázsolt elő a találmányos pallér-ész — a halló fál még kihallani véli a tüntető tömeg tegnapi moráját, a „munkát-kenyeret!” ismétlődő skandálást, az utcai sortűzek ropogását, a futó léptek dobaját.

A Képzőművészeti Főiskola egyik második emeleti műtermében utoljára találkoznak egymással a magyar „Vadák”, mielőtt elindulnának

Berlin és Párizs felé, mert a főiskola urai, mint annyiszor már — addig és azóta is —, megelégtették a feltörő fiatalság teremtette szabad atmoszférát. A nyurga, magas homlokú, lobogó hajú Vajda mellett áll a zömökebb Kornis, akivel majd Párizs után köt egész életre szóló barátságot és szövetséget, azután itt van Kepes, aki még nem sejtí, hogy egy hónap múlva Berlinben személyesen ismerkedik meg Moholy-Nagy Lászlóval, s az magával viszi Dessaubá, ahol Moholy a Bauhaus tanáraként működik. Kepes éveken át munkatársa lesz, a Bauhaus nációk által történt bezárása után is. Mert a magyar „Vadak” — nem az expresszionista és fauvista lobogás és rögtönzés hívei, hanem a legszigorúbb követői Malevics geometrikus programjának. Konstruktivisták valamennyien, világnézetiüket pedig a szocializmus jelenti. Már két kiállítás van mögöttük 1928 óta, mindkettő megbotránkozást váltott ki a közönség körében. Ez a kizárás a főiskoláról — szellemi tisztogatás volt: a két vezető-tanár, akiknek osztályán dolgoztak a „Vadak”, le kellett, hogy mondjon katedrájáról. Ez a két mester — Csók István és Vaszary János.

Még egyszer találkoztak a tanárok tanítványaikkal.

A búcsúzás rövid volt.

A főiskola előtt apró léptekkel le-föl sétált Kassák, a Munkakör megszervezője. Ő is el akar köszönni a „Vadak”-tól, indulásuk előtt. Címeiket tartogat a zsebében; bécsi, dessauai, berlini és párizsi barátainak címeit.

3. kép

Párizs, 1934.

Nyomorúságos párizsi szállodai szoba.

Éjszaka.

Vajda most érkezett haza. Sovány, kopott, arca beesett. Kezében megviselt papírkoffer, amelynek tartalmát azonnal kiüríti az ablak mellett álló asztalkára: ezüstösen csillogó apró ólomkatonák, puskával, teljes hadfelszereléssel, menetelve, térdeplő állásból célozva, gépfegyver körül elhelyezkedve. Tavaly óta az ólomkatonára lett a francia gyerekek kedvenc játékszere; a rádió indulókat, felvonásokat, katonai parádékat közvetít egyre gyakrabban. Festéktégelyek sorakoztak az asztalkán: fűszín — az egyenruhának, barna — puskának, enyhe rózsaszín — az arcnak, a kéznek; a bőr színe ez, mert a katonára is ember. Világosbarna — bakancsnak mert új marhabőrbakancs jár ki minden katonának, mert ki tudja, hova jut el a háborúzás alatt.

Az asztalkán könyvek, a két szék megrakva könyvekkel, folyóiratokkal, a földön könyvek. Majdnem kivétel nélkül képzőművészeti szakmunkák, monográfiák, reprodukciók.

A falakon, bekeretezetlenül, képek, a kísérleti konstruktivizmus darabjai, s rajzok, rajzok, rajzok.

S csak, ha közelebb lépünk a rajzokhoz, akkor látjuk, hogy nem is rajzokat látunk, hanem fotomontázsokat.

„Ami földi gonoszság csak realizálódhatott a fasizmus által, azt Vajda már 1930-ban bemutatta fotomontázsaiban; nem is nagyon képletesen, de olyan szemléltetően, hogy ilyen tömény apokaliptikus érzékenység láttán magunk is elcsodálkoztunk, és nem értettük e művek végtelen pesszimizmusát. A szemléltetőben felmerült a kérdés, hogy érdemes-e élni ilyen világban, sátánfajzatok között, a művészetben pedig, hogy érdemes-e festeni ilyen korban?”

Ólomkatonák, bömbölő rádiók, a modern festészet reprodukciói, és megdöbbentő, az emberiség jelen és jövő szenvedéseit kifejező fotomontázsok!

„Rövid idő alatt míg Vajda élt, a világ sötét és még sötétebb arcát mutatta felé, nemcsak egyéni nélkülözés formájában — mert ennek semmi szerepe nem volt művészete kialakulásánál —, hanem a forradalmak és a háború sötét és rettenetes igézetével. Fotomontázsai, melyeket Párizsban csinált (1930—1934), erről tesznek tanúságot. Akkor még a fénykép objektív kivágásai kellettek ahhoz, hogy kifejezze magát. Egymásra ragasztott fényképek konstruktív építményei ezek, tiszta, logikus menetük és szerkezetük ugyanazokat a jeleket viselik magukon, mint legutolsó szénrel és tussal rajzolt munkái. Felfelé szökkenve, a kivágott fotóformák szinte láncszerű kapcsolódással töltik be a teret. Bennük pedig a világ, ördögi tusáinak, az ember rettenetes szenvedéseinek, borzalmas gyilkosságainak megjelenítése: kínai kivégzések, akasztott emberek, meggyilkolt csecsemők fényképei, látszólag értelmetlenül kapcsolódva a tárgyakhoz, székekhez, virágokhoz és egyéb jelentőségtelen objektumhoz. Pedig ezeknek van értelmük, a lényeg kihangsúlyozását célozzák a kontraszt által. Micsoda pokoli átérzése a világ hazugságainak: egy hatalmas fehér liliom — egy csecsemő hullája mellett. Egy perui múmia kiaszott figurája hosszúra nőtt hajjal, rajta fordítva: egy finom női fejecske, székkal és egy vekkerórával. Micsoda távoli kalandjait mutatja a léleknek, és felszabadultságát, ahol a formai szigor vall csak a fegyelmezett művészre!”

Ez lesz az utolsó ólomkatona-szállítmánya, ebből kifizeti a szállodát, vasúti jegyet vesz Budapestig, és holnapután útnak indulhat. Három és fél év után újra Magyarországon!

Milyen gyorsan elmúlt ez a három és fél esztendő... .

Párizs második otthona, hazája lett!

Amikor megérkezett, a második szürrealista kiáltvány idején, a festők a lelki automatizmus mindenhatóságára esküdtek, az álmok, a szabad asszociációk lehetőségeit próbálták végig és az „action gratuite” hívei, André Breton köré csoportosulva, elindították folyóiratukat ezzel a sokatmondó és szokatlan címmel: „Surrealisme au Service de la Révolution”. Aztán a Galeria 23-ban találkozás a „Cercle et Carré” absztrakt csoport nagy neveivel: Kandinszkij, Mondrian, Arp, Léger, Schwitters, Baumeister, Le Corbusier, Domela, Moholy-Nagy. Az „Abstraction-Création” csoport és folyóirata.

Van Doesburg, a hollandiai Stijl-mozgalom; az „Art Concret” folyóirat.

És újra a kiállítások hosszú sora: Delaunay absztrakt ritmusai, Mondrian neoplaszticizmusa, Malevics szuprematizmusa. Azután az „objet”-k kora: Bizarr, szimbolikus értelmű tárgyak egy síkon, a szürrealizmus közlésformájának újabb fejleményeként.

1933: Kandinszkij, a dessaudi Bauhaus mozgalom tanára, a fasiszta üldözések elől menekülve Párizsban telepszik le véglegesen. Gyűjteményes Kandinszkij-kiállítás. A szenvedélyes indulatokat kifejező expresszionizmus után — a zárt geometrikus formák a művészetében. 1933: Paul Klee, ugyancsak Dessauból hazatérően Svájcba — Párizsban kiállít: álmok, lineáris architektúra, zenei színeket sugalmazó szabálytalan négyzetmozaikok ritmusa.

1934: Chagall — Palesztina és Szíria után: a Biblia illusztrálásának előkészületei festményeiben.

Közben: Breton, Duchamp, Jarry elméleti művei a szürrealizmusról. A három spanyol: Miró, Dali, Picasso. Az első kettőnél még irodalmi inspirációk nyomai, Picassónál: sokrétű síktérben komponált csend-

életek és bonyolult kompozíciók — figurával, a „fauve” és a kubista, a klasszicista és a szürrealisztikus formavilágok szintézise alapján készült picassói képletek, amelyek a picassói mondanivaló lényegét tartalmazzák.

„Megismerkedvén a korabeli piktúra problémáival, Vajda Lajos arra a következtetésre jut, hogy a még javában harcoló izmusok lényegében kimerítették a kereteiken belül adott lehetőségeket és ezzel történelmi szerepüket betöltötték. Művészete felszívja ugyan mindazt, ami ezekből az irányokból érintette és alakította is őt, de szóbeli és írásbeli nyilatkozatai, valamint művei arról tanúskodnak, hogy a jelen művészeti problematikájának metszőpontját az ő szemében Malevics és Kandinszkij programja és a modern film törekvései jelentik. Vajda nagyon hamar felismeri az új orosz film döntő jelentőségét a kor művészetében. Párizsi fotomontázsai, majd később a hihetetlenül gazdag és sokrétű rajzmontázsok özöne illusztrálja e válságos években kialakult meggyőződését: a feszítéssel felvetett problémák a filmben nyernek új kibontakozási lehetőségeket, és a modern filmművészet az a terület, »amelyen keresztül a kor új mondanivalói születnek meg.«”

A nagy kaland véget ért.

Utolsó és egyetlen külföldi tanulmányútja volt ez.

Holnapután becsomagolja holmiját, képeit, rajzait és hazaindul.

Mindent megtanult, amire szüksége volt.

„Vajda rengeteget tanult és rengeteget kinlódott Párizsban. Mindig úgy emlegette Párizst, mint második otthonát. Ott alkalmá volt közvetlenül megismerkedni mindazokkal a dolgokkal, amik eddig is vonzották: Kelet és Nyugat művészetével, a primitívvel és a moderneekkel. Képtárakban és könyvtárakban élte le ezt a három és fél évet, no meg Párizs utcáin és szegényes hotelszobáiban. Sajnos, anyagi körülményei olyan rosszak voltak, hogy csak silány táplálkozással tudta fenntartani magát, sőt volt egy időszak, amikor néhány napig semmit sem evett és ágyban feküdt a gyengeségtől.”

II. felvonás

Szentendre, 1939.

Meszelt parasztszoba a Török-hegyen. Az ablakon át nagy darab eget látni, a Duna-kanyart; néha hajókürt bűg fel távolból, egyébként ünnepi, áhitatos csend van, a munka csendje ez: tollsercegést hallani, Vajda az asztal előtt — hol körbejárva, hol hosszú ideig meg-megállva, a hatalmas méretű tusrajzon dolgozva — egymaga van. A döngölt padlón rajzok, amelyekből kialakította ezt a legutóbbit is; módszere változott, gazdagodott, alakult. Most úgy érzi, közel került a természethez, amely rejtett arcát fődte fel előtte. A székeken, a földön, a régi paraszt „almáriumon” — fagyókerek, gombák, emberi alakzatú fadarabok, bogáncsszerű növények, csupa olyan holmi, ami más ember számára semmitmondó és semmi jelentőséggel nem bír.

„A természet, a csönd és a magány kellett ahhoz, hogy szinte transz állapotban felfogja annak a világnak jeleit, melyet művészete rendszerezett, megmutatott.

Tökéletesen igaza volt abban, hogy közel került a természethez. Nem azért, hanem azért, hogy a természet részletjelenségeit rajzolta különös átírással, hanem azért, hogy közel került a természet rejtett arcához az ismeretlen növényi és állati formák világán át, a gyökerek görcsösen kavarodó indáin keresztül, a fák rostjaiban, rettentő, nemtelen szörnyek formulációjában, és a lélek egy másik világra való emlékezéseiben. Ég és föld között végtelen mélységekben és megmérhetetlen magasságokban kavarognak a formák és járják baljóslatú táncukat. Vajda vonalainak rajztani elemzését kitűnően fogta fel Kállai Ernő, aki zenei hasonlatokhoz nyúlt magyarázatuknál. Tényleg ellenpontos melódiák ezek, a legbelsőbb, felfedetlen érzések viharos és megrázó futamai, mindig és mindig elindulnak, mint sokrétű érzések, hogy valahol összecsomósodjanak. Képein a nagy szereppel bíró negatív formák a rövid pihenő jelzőkövei. De nincs sok pihenés. A vonalak nekilendülnek, előbb együtt, majd szakadozottan, hogy később egy-egy sárkányszerű madarat jelezenek. De csak jeleznek. Ebben a világban csak utalni és jelezni lehet, finoman és szertartásosan, mint a költészetben. Egy képének, melyet a legjobbnak tartok, és amiben minden eddigi művészi konklúziója bennefoglaltatik, önkényesen nevet adtam: a „Mindenség gyökerei” címet. Vajda Lajos reggeltől estig ott állt képei előtt, amin éppen dolgozott, és már táplálékra is alig volt szüksége. Mint ahogy a kifeszített olcsó csomagolópapíron a gyűrűző és kavargó gyökérszerű formák lassan elfedtek minden világos felületet, úgy lepte be tüdejét lassan a betegség miriád és miriád, szemmel nem látható gombája.”

Vajda — feleségével, Julinkóval.

Abbahagyta a munkát, a falra erősített képeket nézik; a falakon a párizsi dolgok, a korábbi szentendreiek, az „ikonok”, a konstruktivista háztanulmányok: barokk épületek, kerékkötős kapuk, templomok, bizarr ablakrácsok, érdekes kútformák, rozsdás pléhfszűletek, Krisztus-fejek, sírfeliratok.

Vajda: „Ráismsersz? Ezt tónusban, színben kellene látnod, mert így úgy hat, mintha zavaros lenne. Most jut eszembe, majd elfelejtettem, hogy azt a képet, amely régi könyvet ábrázol, kivágtam, mégpedig úgy, hogy csak a festett lapoldal maradt meg, a többi pedig eldobtam. Így jobb, úgyse ért a többi része semmit.”

Julinkó most az ablakhoz megy, kinéz, majd Vajdához fordulva:

Julinkó: Soha nem mutattad meg még azt a házat, ahol három évvel ezelőtt a műtermed volt, ott a padláson.

Vajda: „Hát bizony, az sötét, piszkos padlás volt, ahol a hőség rettenetes volt, orrom előtt öntötték ki a szennyes vizet. Ruhaszárító köteleken diszkrét fehérneműdarabok lógtak a fejem fölött. Az asztalárához, ahol a festékeim voltak kirakva, egy kacska odakötve, hogy el ne szabaduljon. Mérhetetlen szemét mindenütt, és egy kis padlásablak, akkora, mint a tenyerem — egyszóval túlságosan is középkori milieu. S a legnagyobb bajom az volt, hogy nem volt egy tiszta, üres falam, ahol láhattam volna a képeimet.”

Julinkó: Akkor járt nálad Kornis is?

Vajda: „Mindennap együtt voltunk. Olyan furcsa volt, ha beszélgetni kezdtünk, szinte egymás szájából szedtük ki a mondanivalót, annyira egyek voltunk a minket érdeklő dolgokat illetően; ugyanaz volt a témakörünk, egyforma dolgokat szerettünk, számomra azonban ez mégsem volt érthetetlen, mert természetes az, hogy azonos körülmények azonos eredményeket adnak, s mindezek dacára az is természetes volt, hogy egyéni különbözőségünknek megfelelően old-

juk meg a dolgokat. Akkor fektettük le a közös programunk alapelveit is.

Ezerkilencszázharminchat augusztus közepén tartottunk. Három évvel ezelőtt.

Nyárutó, illetve koraősz volt.

S olyankor, koraősszel a legszebb a természet. S ez a város — Szentendre — ilyenkor mutatja meg igazi arcát, ez pedig furcsa keveréke valami olyasminek, amit nem lehet pontosan meghatározni. Kornissal, este, napszállta után, gyakran kószáltunk a város tekervényes utcáin, ahol ilyenkor minden csöndes, nyugodt. A házak szorosan összebújni látszanak, minden sziluetszerűen jelenik meg, és az ég smaragdzöldben játszik, teleshórvá apró gyémántokkal. Ahogy lépkedtünk lassan a szűk sikátorokban, egy láthatatlan fényforrás a velünk szemközt lévő falra misztikus árnyakat vetít; megdöbbenünk a csodálkozástól, s érezzük azt, amit csak vizuálisan lehet kifejezni, olyan az egész hangulat, mintha mesékben járnánk, ahol lépten-nyomon csodák várnak, s ahol minden lehetséges. Álomba borult, régi, ódon szobákat látni, melyekben sejtelmesen árnyak mozognak. Minden olyan, vagy hasonló, mint Chagall képein. Nappal mindez megváltozik, konkrétebb, durvább és valóságosabb, színebb. Sajnos ezeket az esti álmodozásokat, azt hiszem, sohasem lehet megfesteni — fizikai lehetetlenség.”

Julinkó: Erről írtál is.

Vajda: „Igen, mindent meg akartam írni, mindenről beszámolni neked. A magány csak akkor teljes, ha valaki előtt megnyilatkozhatunk. Most együtt vagyunk. Amit tegnap a formanyelved kialakításáról mondtál, abban teljesen igazad van; az egyáltalán nem baj, ha valaki kezdetben más hatása alatt dolgozik, ez mindenkivel így van. Én magam is így voltam, és még ma is bizonyos külső hatások kényszere alatt vagyok, de ezt talán már sohasem fogom levetni tudni, és talán nem is fontos. Az egész mindenség kölcsönhatásnak van kitéve, ez alól senki sem vonhatja ki magát, és nincs kivétel. Mire mi közönség elé lépünk munkáinkkal, te is együtt dolgozhatsz már velünk, és mindezt magasabb munkákkal gyarapíthatod majd mozgalmunkat. Olyan szép mindez, s én lennék a legboldogabb.”

Julinkó: Szép lenne.

Vajda: „Valószínűleg csatlakoznának hozzánk mások is, Barcsay és Hincz, s ezzel kezdetét venné egy új mozgalom, mely túlmutatna a KUT célkitűzésein, amely szembehelyezkedne a mai „beérkezett nagyságok” eredménytelenségeivel. Itt gondolok elsősorban az Aba-Novák—Szőnyi—Berényi—Bernáth kvartettre, akik békányálás piketúrájukkal megfekszik a mai festőfiataltság gyomrát. Kár, hogy Derkovits már nem él. Amikor három évvel ezelőtt láttam Derkovits grafikai kiállítását a Tamás-galériában, akkor láttam csak meg, hogy mennyire nagyobb és több volt ő, mint polgári művészkortársai, akik a l'art pour l'art esztétizis útvesztőjébe kerültek. Szomorú sors volt az ő sorsa, míg élt, semmibe sem vették, ma pedig a „nagy művész” jelzővel illetik. Kilencvenkilenc százalékgig törvénytörő sors ez, amely ellen semmit sem lehet tenni.”

Julinkó: És most, a nagy rajz után?

Vajda: „Tele vagyok mondanivalókkal, csak a kedvező pillanatot várom, hogy feltörjenek bennem. Szeretném, ha ki tudnám fejezni piketúráisan mindazt, ami velem az utóbbi időben történt. Ez a néhány magányos nap, nélküled, talán mégis jó volt arra, hogy letisz-

tuljanak bennem az események, és élménnyé érjenek bennem azok a dolgok, amelyekből a művészi mondanivaló születik.”

Julinkó: És a festészet, Lajos?

Vajda: „Közben gondolkodom arra is, hogy az összes rajzaimat meg fogom festeni, mert így ebben az állapotban már nem elégítenek ki. Azt hiszem, hogy nem fogsz ezen csodálkozni, mert eddig is kísérleteztem ezzel a megoldással. Lehetséges, hogy holnap elmegyek abba a nyomdába, ahol a Derkovits-mappát nyomtatták, és megérdeklődöm a dolgokat. Talán holnap...”

III. felvonás

1. kép

Budakeszi. Tüdőszanatórium. 1941.

Vajda súlyos beteg. Julinkó állandóan mellette van. Az éjjeliszekrény megrakva könyvekkel, fényképekkel.

Legszívesebben képeinek reprodukcióit nézegeti. Tavaly szeptemberben, amikor behívták munkaszolgálatra, szervezete nem bírta el a nagy fizikai erőmegfeszítést Egy éve már ennek.

„Egy évig volt beteg. Ez idő alatt gondolkozhatott azon, hogy érdemes volt-e élnie, mellőzve, igazi barátok és megértők nélkül. Művészetének megértője és társa a nehéz harcokban: felesége, Julinkó volt. Hogy nem lankadt el egy pillanatra sem, neki is köszönhetette; Vajda Lajos szellemben gazdag ajándékait ő a lélek melegségével viszonzta. Azonkívül Kállai Ernő, a kiváló kritikus biztatta kritikáival két műtermi kiállítása alkalmával. De ő minden biztatás nélkül is tovább ment az elkezdett úton. Továbbment és végigjárta, mert tudta, hogy a leglényegesebb mondanivalói egybe fognak esni élete utolsó éveivel. A test gyenge volt ahhoz, hogy sokáig elviselje a meg nem értett lélek fájdalmas égési sebeit és a szellem nagy küzdelmeit, melyeket egy másik világ megismeréséért és megismertetéséért vívott.”

„Mikor utoljára láttam Vajda Lajost, 1941 augusztus végén, néhány nappal halála előtt, lázas testével már csak hanyatló árnyéka volt önmagának, de szelleme még ébren világított abban a beszélgetésben, mely különböző festőkről, legfőképpen Pablo Picassóról folyt közöttünk. Vajda nemrégiben látta azt a New Yorkban megjelent szép monográfiát, mely a spanyol mester művészetét méltatta. Figyelmét különösen egy korai festmény reprodukciója ragadta meg. A kép a posztimpreszionizmus stílusában, munkáskülsejű szerelmespárt ábrázolt, háttérben egy párizsi utcával. A férfi és a nő alakja szoros ölelésben összefonódva, a sejtelmes, elmosódó ábrázolás révén nem két embernek, hanem egy lénynek látszott, mely világfeledten magába merülve, kísérteties fantom módjára magasodott az utcai környezet fölé. A festői jelenítés döbbenetes erővel idézte a valóság mezében a szerelem örök szédületét, emésztő és boldogító gerjedelmét.

Vajdát a látomás sugalló ereje, a sejtetés plaszticitása foglalkoztatta. Nem győzte csodálni azt a kifejező ornamentummá, beszédes arculattá lényegült formát, mely a szerelmespár ölelkezésében mutatko-

zott. A látomás stílusában a maga művészetével rokon távlatokra ismert. Jogosan érezhette, hogy ez a rokonság az ő művészetére is fényt vet, melynek lényege szintúgy a jelképpé mélyült és szellemült formák rendkívüli sugalló erejében, plaszticitásában rejlik. Szegény, halálosan beteg Vajda Lajos, aki amúgy is már fél lábbal járt a földön, Picasso képéről beszélve, csillogó szemmel szőtte azokat az eszmei szálakat, melyek révén magát egy végtelenül nagy sugarú, művészeti világhoz tartozónak tudta. Betegágának nyomorúsága közepette, tűnő életének, élethossziglan viselt, küzdelmes szegénységének sok nyomasztó emlékével terhelten is érezte, hogy ez a művészeti világ örök hazájául adatott, és hogy ezen a szellemi birtokon belül erős gyökereket sikerült vernie, csorbitatlan honpolgári jogokat sikerült szereznie. E szellemi távlatok világában nem kellett egyedül éreznie magát: bőven voltak benne ősei, rokonai, társai.

Ezokről a dolgokról beszélgetve, magam is elfelejtettem, hogy olyan embert látok magam előtt, kinek napjai meg vannak számlálva. De mikor látogatásom végeztével kezet szorítottam Vajda Lajossal, és kezének forró, erőtlen fogását éreztem, elszoruló szívvel tudtam: többé nem látom élve. Jobbulást kívántam neki, és azt mondtam: 'viszontlátásra', de alig birtam a szeme közé nézni..."

2. kép

Budakeszi. 1941. szeptember 7.

Hullaház. A korhadt deszkákon át betör a narancsszínű őszi délután. A nyitott ajtón keresztül a parkra látni: betegek sétálnak, látogatók búcsúzó csoportja, a fák között andalgó szerelmespárok; az egyik pavillon nyitott ablakán át hegedűszó hallatszik.

Bent Julinkó, Kornis s még néhány barát.
Hirtelen csend.

Mély férfihang szól:

„A csend, mint makulátlan fehér tollú madár, megáll a levegőben, kiteríti szárnyait, és a pillanat mozdulatlanságában az örökkévalóság csodái szülnének.

Egy modern szent fekszik kiterítve előttünk olyan áhitatos soványságban és merevségben, mint azok a szentek, akiket annyira szeretett.

A fehér tollú madár szárnyai megremegnek: Vajda Lajos nehéz életútja a csodák világába vezetett, angyalok és ördögök démonikusan féltett világába. Megszabadult hát testének és szellemének terheitől. Útjára bocsátotta erőit, s ebben a percben élni kezdte valóságos életét.

Úgy kellett élnie, ahogy élt: elszigetelt komorságban, a természet és a maga erejére utaltan.”

Meghalt a szem, a festő szeme, amely egyformán figyelte a külső és belső világot: összefüggéseket látott, és új összefüggéseket látatott.

Meghalt a szem, a festő szeme, amely a szentendrei templomok szláváját nézte, gyönyörködött a templomudvaron kólót táncolóknak, és amely úgy itta fel ezt a látványt, hogy egy film elkészítésére gondolt, filmkockákat látott — orosz technikával, a la Pudovkin.

Meghalt a szem, a festő szeme, amely számára a fehér papír színe a végtelenséget jelentette.

Női hang szól:

„Amit szelleme győzött, nem győzte elhasznált teste, de ami ránk maradt szelleméből, nekünk adott és ad majd életet, s van-e a halhatatlanságnak határozottabb, meggyőzőbb és esztétikusabb bizonyítéka ennél.”

Meghalt a hang, a festő hangja, amely ritkán törte meg a csöndet, mert a csönd hangjait szerette hallgatni.

Meghalt a hang, a festő hangja, amely mélyen zengett, ha szentendrei estéken barátainak magyar, szerb és román népdalokat énekelt.

Világos férfihang szól:

„Nemes tehetséggel jött, és amit hozzátett, több volt a puszta erőnél és ki-tartásnál. A mondanivalóért túl mélyre nyúlt le, tehát sokat áldozott, sem-hogy osztozkodhatna, és magasra emelkedett, hogy kövessék példáját és ne utánozzák külsőségeit.”

Meghalt a fül, a festő füle, amely befogadta a világ neszeit, az emberi hangot és a zenét, a legspirituálisabb művészetet.

Mély női hang szól:

„Nagy csend kellett ahhoz, hogy megidézzék a szellemet: a nyugtalanítót és kiméretlent, mérgezőt és szörnyűségest, az emberiből démoniba, állatiból növényibe örvénylőt, az állandóan alakulót, a metamorfózis félelmetes szépségét.”

Meghalt a kéz, a festő keze, amely világot teremtett azáltal, hogy bejárta és megmunkálta a két dimenziós felületeket.

Mély férfihang szól:

„Vajda követ volt és médium, elhozta annak a világnak, amelyiket itt kellett megtüköröznie. Jött, hogy megismerjük a metamorfózist, azt az átala-kulást, amit a sötétség kötegesre árnyékol és a világosság finom fényere-zeteivel ritkít, amit Vajda úgy látott; a szellem legélesebb optikájával, szinte rostok és sejtek közé világítva és meglelve az azonosat az elnehezü-lőben és szárnyalóban, a mozdulatlant a kavargóban.

Teste alámerül a mélybe, és mi, akik most itt állunk sirjának szélén, emel-kegett szellemét idézzük, nem azért, hogy megmentsük az időnek, hanem hogy megőrizzen minket az igazságnak, a szépség szeretetének.”

Meghalt a test, a festő teste, amely életében a személytelenséget, a halottak privilégiumát tartotta követendőnek: nem írta alá alkotásait, mert nem a zseni volt az ideálja, hanem az ismeretlen alkotó — és a mű.

epilógus

1943 Alkotás-Művészház.

Vajda-emlékkiállítás.

A megnyitó napja. Látogatók, csoportokban.

Éles szirénázás, állandóan üvöltözve, majd azonnal bombarobbanások. A szövetséges légi-

erők első ízben bombázzák Budapestet. A kiállító-csarnok pillanatok alatt kiürül, csak a képek maradnak meg a falakon; a bombázás alig észrevehetően remegteti a képeket. Ajtócsapódás, hirtelen gyorsasággal a huzat lesodorja a bejárati asztalkán halomba rakott katalógusokat: az üres termet elborítják a vékony füzetek: Vajda Lajos, Vajda Lajos, Vajda Lajos...

„Vajda Lajos látomását a festői és grafikai jelenítés bámulatos ereje élteti. Szavakkal még csak meg sem közelíthető révületeiből a lelki mélyvilágnak olyan átható tömör igézete árad, hogy ezt a művészetet méltán nevezhetnők pszichorealizmusnak. A figurális képek és a csendéletek rendszerint néhány fojtott színre és egyszerű formára szorítkoznak, de ebben az egyszerűségben rendkívüli szellemi koncentráció feszül, mely a közepes méretű ábrázolást is monumentálissá avatja. Akár tollal, akár ceruzával vagy szénrel rajzolt, keze vonása fölülmúlhatatlanul biztos és határozott volt. Sűrű vonalkévein az erősítés és gyengítés, a sötétebb és világosabb értékek mesterien tagoló hullámai futnak végig. Vajda kitűnő rajztudása a valóság beható megfigyelésén és ábrázolásán nevelődött, de a művész képzelete már a hétköznapi dolgok ábrázatában is fölfigyelt a vonalak véletlen találkozásából és összejátszásából adódó, különös alakzatokra. Erre nézve főleg a szentendrei háztanulmányok szolgálhatnak érdekes példaként. Senki sem értett nálunk úgy mint ő, a vonalak lelki életéhez: kifejező erejéhez és a bennök lappangó képzettársítások bonyolult szövögetéséhez. Úgy kombinálta a vonalakat és úgy játszott velük, mint zenész a hangokkal. Számos rajzát valósággal sokszólamú alkotásnak, befejezett képnek minősíthetjük. Annál is inkább, mivel Vajda ezeket a rajzokat a legapróbb részletekig tudatosan megtervelte, megkomponálta. A nagy toll- és szénrajzokon a formák és a formaközi rések (tehát a pozitív és negatív formák) összjátékát finom arány- és ütemérzék szabályozza.

Nem nehéz Vajda művészetének háttérében őskori és egzotikus ábrázolások, ikonok, primitív népi és gyermeki, valamint modern külföldi példák hatására ismernünk. Am azért ez a művészet mégis teljesen egyéni ötvözetű, eredeti jelenség. A festőt szegénység és betegsége gátolta, rövid életében nem tudott teljes erejével kibontakozni és beteljesülni, de műve félbemaradtan is időt álló, európai viszonylatban is magasrendű, kivételes érték.”

1956. szeptember-október.

„Megidézzük Vajdát, aki az elmúlt esztendőben művészetével megint csak hozzásegített egy sorozat igazság felismeréséhez, és hozzásegített egy-néhányunkat önmagunk teljesebb megismeréséhez. Művészetének sűrű etikumtartalma látásunkat megtisztította, és bátorsága erőt adott bátortalan-ságunk legyőzéséhez. Látjuk, erőnk van kimondani, hogy halála óta az európai képzőművészet vitustáncának változatlan az esztétikai koreográfiája, és itthon pedig a szellem árulói festékbe mártott cirokseprőt használnak boszorkánytáncukhoz.

Boldog csend honolt Vajda sírja és hagyatéka fölött e tizenöt év alatt, és szerencsére senki sem sietett a hivatalosok közül hagyatékát kisajátítani. És sokszorosan boldog lehet Vajda, hogy nem érthette meg az „új közép-kor” rombolásait, szellemi társainak képletes kivégzését, és nem kellett érzékenységének átélnie a Nagy Hazugságokat. Tudott egy titkot, amit kortársai közül csak nagyon kevesen tudtak: meghalni könnyebb, mint ha-

zudni. Vajda Lajos életében soha nem hazudott: egyetlen képének (tehát egész életművének) soha nem volt egyetlen elrendezetlen parcellája, képeinek kihangsúlyozott szerkezetessége mögött a dolgok egymással való organikus összefüggésének tudata volt, és csak ezen a szigorúan körüljelzett formán belül engedett meg magának olyan improvizációkat, ami az érzelem és értelem ingajátékának elengedhetetlen következménye. Pár esztendővel ezelőtt, amikor utoljára láttam rajzait és képeit, megdöbbenett problémafelvetésének gazdagsága. Egy nemzedék számára elegendő lenne megmunkálni mindazt, amit egy oldalpillantással éppen csak szemügyre vett és lejegyzett. A nem folytatott és kibontás nélküli rajzok is ma-gukban hordják a megoldást, éppen úgy, mint a szellemileg végigjárt pe-riódusok, szakaszok és fejezetek.”

1961. február-március, Budakeszi.

*Csoportkiállítás: Derkovits Gyula,
Dési Huber István, Vajda Lajos, Sző-
nyi István, Anna Margit, Bálint End-
re, Orosz Gellért.*

„A tudományos gyógyítás új, érdekes módszerei birtokba vették már a művészet segítségét is. E kiállításon, szokatlan környezetben bemutatásra kerülő művek alkotói egykor vagy a közelmúltban e gyógyintézet lakói voltak.”

„Vajda nem a spontán ösztönösséggel dolgozó művészek fajtájából való: gondolkodó művész, aki szüntelenül tanul, olvas, kutat, s behatóan foglalkozik a modern természettudománnyal. Minden erővel tudatosítani igyekszik önmaga és a többiek számára a létező világ szerkezetét. Ezt keresi minden kőben, növényben, emberi gesztusban, de még az elejtett, elfelejtett, másoknak talán semmitmondó hétköznapi tárgyokban is. Különös, sokszor teljesen elvont formavilágából ki-kicsendülnek mindennapi életünk egyszerű formái, s talán éppen ezeknek művészivé avatása révén érthetjük meg, milyen valóságos köze volt ennek a belső centrumok felé forduló művésznak mindenhez, ami emberi.

Egy olyan egységes, organikus nagy világ bontakozik ki előttünk, amely csak addig marad idegen és borzongató, amíg fel nem ismerjük benne a szenvedő emberi mozdulatok szenvedést oldó ritmusát.”

vallomás

Megtanultuk már, hogy felfogjuk a nagyvilág üzeneteit, és lassan megtanuljuk azt is, hogyan kell felemelni szavunkat, hogy visszahangozza a közel és a távol. A nagyvilág dolga, hogy felfogja, megértse, befogadja üzenetünket. S itt, Kelet és Nyugat, Észak és Dél határán, ahol ember lett az ember, szabadság a szabadság, művészet, ami valóban az — talán ma, talán hoinap elkészül és útnak indul az üzenet.

Mert a művészet sorsa ma és mindenkor egy volt az ember és a szabadság sorsával.

Meggyalázni az embert annyi volt, mint elárulni a szabadságot, megfojtani a művészetet.

Feladni a szabadságot mindig azt jelentette, hogy meggyalázzuk az embert és eláruljuk a művészetet.

Hazudni a művészetben mindig egy volt azzal, hogy eláruljuk az embert és feladjuk a szabadságot.

Századok óta készül a szöveg, halottak és élők írják — eljövendő századoknak.

A végtelenből indul el a vonal és a végtelenbe tart.

Az alkotók megérik, felismerik, tudják a törvényeit.

záradék

Készült ez az írás Vajda Lajos halálának huszadik évében, az általa anynyira kedvelt montázs-technikával, halottak és élők, írások és szemtanúk vallo-másából, hogy tanúság legyen, példa és emlékezés.

A korszerű korszerűtlen nacionalizmusról

Dobrica Cosić

A *Naša sodobnost* harmadik száma, amelyet az országból való távollétem miatt csak néhány hónappal későbbben vehettem kézbe, közli Dušan Pirjevec cikkét, *Bocsánat, hogy is mondta?* címmel, válaszul a zágrebi *Telegram*nak 1961. január 20-án adott interjúmra.

De először is lássuk, mit mondtam én. Néhány más kérdés és felelet között, íme a kifogásolt szöveg:

„*Telegram*: Egy zágrábi szerkesztőségnek adott nemrég interjúján kívül — nem emlékszem, hogy legalábbis az utóbbi időben, lett volna valami közelebbi kapcsolata a zágrábi közönséggel. Vajon időszerű-e még mindig az a téma, hogy túlságosan passzívak vagyunk a köztársaságok közti érintkezésekben?

Cosić: Időszerű lesz mindaddig, amíg csak lesznek köztársaságok. És amíg a köztársaságok közti együttműködésről beszélünk. Viszont az is lehet, hogy nem értelmezzük egyformán az együttműködés fogalmát. Hatalmába kerített bennünket a tehetetlenség törvénye: az irodalmi esteket és interjúkat tekintjük a közönséggel való érintkezés alapjának. A könyvek, első sorban a könyvek jelölik igazi érintkezésünket a közönséggel, illetve jelenlétünket a közönségben. Ahelyett, hogy a belgrádi, zágrábi, ljubljanai, szkopjei kiadók, mindenfajta kölcsönösség nélkül, kinyomtatnának minden, *abszolúte* minden valamennyire is értékes könyvet, akármilyen nyelven és akármelyik köztársaságban vagy kommunában íródott, mi azzal kínlódunk, hogy holmi, irodalmi esteknek nevezett összejöveteleket szervezzünk, amelyeket az írói tevékenység egyik legkezdetlegesebb formájának tekintek.

A Horvát Írók Egyesülete rendkívül hasznos és örvendetes akciót kezdeményezett: előadás-sorozatot a mai horvát irodalomról. Véleményem szerint ezt az akciót ki kell terjeszteni, megszabadítva propaganda jellegétől.

Ám a köztársaságok közti együttműködés legjelentősebb formája a jelen pillanatban, véleményem szerint, az éles harc a feltámadt nacionalizmusok ellen. Mindenkinék a saját portáján, legelőször. Látják-e ezeket a szerb, horvát és szlovén vámpirokat, látják-e, hogy sokuknak se bajsza, se szakálla? Valami fiatal, pelyhes állú vámpírocskák. Amazok, a szakállasok, majd csak megdöglenek egyszer, de ezek, ezek a növésben lévőek... Vagy mindez csak nekem rémlik így, kimerültségemben? Örülnék, ha előírásosan és nyilvános helyen megvesszőznének, amiért ilyen régi félelmeknek engedem át magam."

Elhagyva az „irodalmat”, íme, hogyan tolmácsolja ezt a kijelentést Dušan Pirjevec:

„Valakinek talán nem egészen érthető, miért szólunk bele ebbe a zágrábi párbeszédbe. De látják: itt először is a köztársaságok közti túlságosan passzív viszonyról van szó. Azután Čosićnak arról a meggyőződéséről, hogy ez a kérdés mindaddig időszerű, amíg léteznek a köztársaságok, ami azt is jelentheti, hogy a köztársaságok közti viszonyban mindaddig túlságosan passzívak leszünk, amíg meglesznek a köztársaságaink. Ebből logikusan adódik a következtetés, hogy a köztársaságoknak a léte a hibás. Innen pedig már nincs messze a vétkes gondolat, hogy — ez az egész ügy csak úgy rendeződik, és a passzivitás a köztársaságok közötti viszonyból csak úgy tűnik el, ha nem lesznek többé köztársaságok...

... De mi közük a köztársaságoknak mindehhez? (A kiadói tevékenységhez — D. Č. megjegyzése.) A köztársaságok megmaradnak, és megőrzik valamennyi természetes funkciójukat, mert nem tekinthetők holmi becsvágyó és beteg agyak termékének, hanem világosan körvonalazott nemzeti szervezeteket jelölnek, és ezért sérthetetlenek, mint minden élő szervezet. Sérthetetlenek, mint ahogy sérthetetlen a népakarat, amely létrehozta őket, mint ahogy sérthetetlen a vér, amelyet ki kellett ontani, hogy egyáltalán létrejöhessenek. Így aztán valóban nincs értelme a köztársaságok közötti együttműködésről beszélni, hanem a különböző nemzeti kultúrák kapcsolatairól.

... De mindennek ellenére ez a gondolatmenet egyoldalú, (az én fejtegetésem a feltámadt nacionalizmusokról — D. Č. megjegyzése), és egyoldalúsága miatt már-már egy megengedhetetlen ráfogással duzzad. Tudniillik: vajon csakugyan mindenért csupán ezek a szerb, horvát és szlovén vámpírok a hibásak? Ha már vámpírokról beszélünk, helyes volna valamennyit említeni, és nem csak egynéhányat — és éppen ezért illene egyikét szólni az unitarista és integralista vámpírokról is, a szakállas és megborotvtált centralistákról, akik azt sem tudják, hogy mi a köztársaság, azt sem, hogy mik a népek. Amikor az egymás közti viszonyról elmélkedünk, és amikor fájlaljuk az erre a viszonyra jellemző passzivitást, akkor egész biztosan nem elegendő csupán arra a koncepcióra támaszkodnunk, amelyet Čosić ilyen szavakkal írt körül: „mindenkinék a maga portáján, legelőször”. Azt, ami nincsen rendjén, ami mindannyiunknak fáj, s ami Čosićot is izgatja, nemcsak a szerb, horvát és szlovén vámpírok hozták létre, hanem mindenekelőtt annak a nagy kétfejű vámpírnak a szárnyai alatt növekszik, amelyet Čosić egyáltalán nem említ meg. Helyes az, hogy Čosić arról elmélkedvén, mit kell tenni, hogy az egyes jugoszláv nemzeti kultúrák kapcsolatai élénkebbek és termékenyebbek legyenek, olyan élesen elítélte a nemzeti sovinizmusokat, de az már nem helyes, hogy eközben szem elől tévesztette az unitarista-centralista irányzatokat, és szavai csak akkor volnának igazán rokonszenvesek előttünk, ha ugyanolyan határozottan és jobbra meg balra nem tekintve elítélné mindezeket a centralista vámpírokat is, annál inkább, mert ezekkel úgyszólván szemtől szemben áll. Tévedés ne essék: mi amellettt vagyunk, hogy elűzzük az összes vámpírokat,

de nemcsak egyeseket, hanem valamennyit, és csakugyan egyszer, s mindenkorra.” (Kiemelések D. C.-től).

El kellett tűnődnöm és gondba kellett esnem, amikor ezt elolvastam: azért is, mert valaki így értelmezhetette szavaimat; azért is, mert egy ilyen szöveg jelenhetett meg a *Naša sodobnost*-ban, egy komoly folyóiratban, amelynek szerkesztői tekintélyes és mértékadó emberek, akiket mint írókat és közéleti munkásokat tisztelek, s akik velem együtt tagjai ugyanannak a szervezetnek, amelynek neve és tartalma: Jugoszláv Kommunista Szövetség; gondba ejtett az is, hogy tudtommal a Bocsánatot, hogy is mondta? alkalmából sehol senki nem írt le egyetlen szót sem azokról az elvekről, amelyekre a nemzetek közti és társadalmi viszonyok épülnek Jugoszláviában. Eredetileg hallgatni akartam, híven ahhoz a szokásomhoz, hogy nem válaszolok bírálóimnak és nem bizonygatom, mit mondtam és hogyan gondoltam. A közéleti tevékenység türelemre kötelez, sőt annak az eltűrésére is, hogy valaki, ha nem akar, ne értsen meg bennünket.

De úgy érzem, hogy a hallgatás és az opportunista körültekintés szempontjai nem szolgálnak annak az ügynek, amelynek magam is életem jó részét szenteltem (írói életemet is); az események és az emberek arra figyelmeztetnek, hogy a jugoszláv népek egységének és testvériségének eszméjét csak úgy szolgálhatjuk becsületesen, ha mindig és minden alkalommal szolgáljuk, tekintet nélkül ideiglenes kudarcokra, elenyésző eredményekre és rövidlátásunk ösztönös ellenállásaira. Úgy érzem, a világ, amelyben élünk, nem olyan, hogy csak egy pillanatra is megfélemlíthetnénk történelmünkéről, és magánember módjára, a dolgokról tudomást nem véve viseltessünk életbevágó problémáink iránt. És úgy érzem, hogy a nacionalista ösztönserzés, mindenfajta kispolgári és bürokrata hordozóival egyetemben, meglehetősen polgárjogot szerzett társadalmi életünkben, köztársaságaink és népeink viszonyában, a nemzetről és a nemzeti politikáról alkotott marxi felfogásokat egykönnyen szem elől tévesztik, vagy pragmatista módon elszegényítik. Ezért határoztam el magamat arra, hogy tekintet nélkül a néhány hónapos késésre, megkérem a *Naša sodobnost* szerkesztőségét, közölje ezt a szöveget, amely nem is felelet, inkább egyfajta felelősség, amit mint író és kommunista érzek, ma és itt efféle nézeteltéréseink miatt. Éppen ezért megkísérlem szélesebb alapról megközelíteni mai nemzeti problémáink körét, és felvetni olyan ideológiai és időszerű vonatkozásokat is, amelyek tárgyuknál fogva túlnőnek az említett interjú és Dušan Pirjevec glosszájának jellegén, azzal a szándékkal, hogy napjainknak ez a jelentős kérdése ne maradjon egyszerű párbeszéd köztem és Dušan Pirjevec közt. A lehetséges félreértések elkerülése végett már előljáróban megjegyzem: amennyiben a nemzetek közötti viszony problémáira vonatkozó vizsgálódásaink túlnyomórészt az e viszonyban fellelhető negatív jelenségekre szorítkoznak, ez nem azért van, mintha az ilyen negatív jelenségek alkotnák a viszony lényegét, hanem azért, mert az óriási pozitív eredmények és a döntő súllyal latba eső pozitív folyamatok erkölcsi erőt nyújtanak ahhoz, hogy csupán a negatív jelenségeket vizsgáljuk, s ezáltal még inkább kidomborítsuk és nagyobb dimenziókkal ruházzuk föl őket, ezzel is kényszerítve a haladó erőket, hogy tevékenyen állást foglaljanak velük szemben.

Noha úgy vélem, hogy az elemi politikai ismeretekkel rendelkező olvasók számára sértő lenne, ha magyarázgatni kezdeném Pirjevec szövegét és a magam egyszerű és egyértelműen internacionalista mondatait, valamint hogy bocsánatot kérjek, amiért a köztársaságok közti irodalmi együttműködésre vonatkozó kurta párbeszéd keretében nem idéztem a JSZNK alkotmányát, a JKSZ programját és Edvard Kardelj előszavát a „Szlovén nemzeti kérdés fejlődéséhez, mégis, a probléma kivételes erkölcsi jelentősége

miatt kénytelen vagyok elfogadni ezt az intellektuális szempontból cseppet sem irigylésreméltó pozíciót.

Arra a kérdés formájában tett megállapításra — „vajon időszerű-e még mindig az a téma, hogy túlságosan passzívak vagyunk a köztársaságok közti érintkezésekben?” — azzal a szándékkal, hogy lehűtsem és viszonylagossá tegyem azt a túlfűtött és túl kihangsúlyozott tételt, hogy „túlságosan passzívak vagyunk a köztársaságok közti érintkezésekben”, így válaszoltam: „Időszerű lesz mindaddig, amíg csak lesznek köztársaságok”, arra gondolva, hogy a köztársaságok közti viszonyoknak megvannak a maga maradandóan „örök” problémái, s hogy ezeknél fölösleges a pánik, mert nem oldhatók meg semmilyen rendelettel, döntésekkel és örökre szóló rendszabályokkal, aztán hozzátettem, hogy a köztársaságok közti együttműködésnek ezek a problémái időszerűek lesznek mindaddig, amíg „erről az együttműködésről beszélünk”, ezzel is ki akarván hangsúlyozni ennek az eszmének, mint egy anyagi-társadalmi és történelmi adottságok tükrözőjének dialektikus összefüggéseit és realitását, hogy mindjárt a következő mondatban véleményt is mondjak az együttműködés szerintem érdemleges válfajairól, és azok értékrendjéről. Csak erről volt szó, és semmi másról. De talán Pirjevec még én másképpen értelmezzük a fogalmakat és a kifejezéseket, talán az ő tolmácsolása abból a tényből ered, hogy mi ketten két különböző nyelven gondolkodunk, beszélünk és írunk, ezért hát a fenti magyarázatot megtoldom a következő szó szerinti analógiával: arra a kérdésre: „vajon a szocialista családban időszerű-e a féltékenység?”, én ezt válaszolnám, Dušan Pirjevec elvtárs: „Időszerű lesz mindaddig, amíg férfi és nő van, és amíg beszélünk róla”, aminek alapján, remélem, nincs oka, hogy arra következtessen, hogy én ellenzem a család intézményét, és hogy a kellemetlen féltékenység jelensége miatt a férfiakat és a nőket akasztófára kell vinni s a világra hidrogénbombát dobni.

Könnyű és jó volna, s nem is kellene fogyasztani a papirost, ha Dušan Pirjevec közt és köztém ilyenfajta nézeteltérés állna fenn, és ha azt akár ilyen képtelenül analfabéta bizonyítékokkal és banális párhuzamokkal meg lehetne szüntetni.

Azonban...

Minden egyes mondatomban és szavamban, amely a köztársaságok közti viszony problémájának ezt az időrendi minősítését és meghatározását követi, síkra szálltam a jugoszláviai nemzeti kultúrák következetes egyenrangúságáért, s ezen természetesen fejlődésüknek szabadságát és önállóságát is értettem, de szembeszálltam a köztársaságok közti mennyiségi kölcsönösségekkel, ami azt jelenti, hogy ellenzem a nemzeti hegemonia, túlsúly és elkülönülés minden válfaját, tehát félreérthetetlenül elítélem azt a nacionalista komplexust, hogy a szerb kultúra magasabbrendű csupán azért, mert ez a számbelileg legnagyobb jugoszláv nép kultúrája, elítélem a „veszélyeztetett kultúrák” nemzeti önelégültségéből fakadó sovinsizta komplexust, ellenzem a nem szerb vagy horvát nyelven művelt irodalom és alkotó tevékenység bármifajta lebecsülését, síkraszállok azért, hogy általános jugoszláv érvényesülést szerezzen minden minőségi mű, bármelyik jugoszláv nép és kisebbség nyelvén és bárhol jött és jön létre, tehát már ezért is síkraszállok a kultúra általános emberi és internacionalista vonásainak demokratikus serkentéséért és pártfogásáért, s eszerint tisztán és kétértelműség nélkül képviselem az internacionalista elveket és a szocialista kultúrpolitikát.

Hát hogyan lehet akkor kijelentéseim „kétéltűségéről” beszélni, azt gyanítani, hogy ellenzem a nemzeti köztársaságok létét, hogyan lehet leckét adni nekem a kiontott vérről, és fenyegetőzni „a sérthetetlen népakarattal”? Nem, sajnos, nem arról van szó, hogy valaki véletlenül tévesen értel-

mezte két mondatomat, nem lehet szó olyan tévedésről, amely esetleg a szerb-horvát nyelv hiányos ismeretéből eredhet. Biztos vagyok abban, hogy megsérténém Dušan Pirjevecet, ha ilyen felelőtlen és naiv módon fognám föl cikkét, hiszen Dušan Pirjevec a *Naša sodobnost* szerkesztőségi tagja, a Szlovén Tudományos Akadémia tudományos munkatársa, tehát Szlovénia kulturális és intellektuális életének kiemelkedő személyisége, s ez arra kötelez, hogy ideológiailag következetesen olvassam szövegét, annál is inkább, mert minden jel szerint egyetértett vele a *Naša sodobnost* szerkesztősége is, s annál inkább, mert Dušan Pirjevec és a *Naša sodobnost* összekeverték engem az unitarista „jugoszláv” kétfejű vámpírokkal. A szellemek, azaz a kísértetek csak nagyritkán szólalnak meg valamilyen lelkiismeret nevében. Hivatkozom Shakespeare-re, bár nem volt sem szerb, sem szlovén nemzeti író. Az eredetiségről eleve lemondok. A továbbiakban is közismert dolgokról beszélek, olyan eszmékről, amelyek csak annyiban az enyéme, amennyiben átvéve őket szerzőiktől, sikerül úgy elmondanom őket, hogy ez ne legyen unalmas azoknak, akik esetleg nem tudnak róluk. De a nemzeti büntudat minden komplexusa nélkül. Am mindennek ellenére kortársa vagyok Dušan Pirjevecnek is: nem esküszöm rá, hogy mentes vagyok a nacionalista bacilusoktól. Ez a dögvész féktelenül pusztított történelmünk folyamán, és pusztította életeinket, a légkör még fertőzött, a szelek magukkal hurcolják ezeket a bacilusokat a világ minden tájáról, beszívjuk őket, vírusuk bennünk van. A pártkönyvecskék és a partizán emlékérmek, amint láthatjuk, nem szavatolnak százszázalékos immunitást. Beszéljünk hát tovább erről. Az őszinte és demokratikus eszmecsere nem orvosság ugyan ebben a nacio-analízisben, de mindenesetre internacionalista jugoszláv egészségünk egyik feltétele.

Az efféle eszmecserékben, úgy gondolom, fel kell tennünk magunknak a következő, első pillantásra tán fölösleges kérdéseket: vajon a népfőlszabadító háború csak a nemzeti államért és a nemzeti kultúráért folyt-e, vagy ugyanakkor a szocialista Jugoszláviáért és a szocialista, vagyis internacionalista kultúráért és civilizációért is; az állam és a nemzet marxista vagy nacionalista koncepcióját valljuk-e; a jugoszláv népek szocialista egysége és testvérisége mellett állunk, vagy — mindenki törődjön magával; és ez az eszmecsere a nemzeti problémákról mikor folyik: 1931-ben vagy 1961-ben? Ezek, úgy érzem, mégiscsak lényeges mozzanatok és lényeges kérdések, amelyek rátapintanak bizonyos nézeteltéréseinkre, és az utóbbi években bennünk és körülöttünk leülepedő félreértésekre. Mert csak az ilyen szellemi klímában tehetjük fel ilyen udvariasan s mégis kihívóan a kérdést: „Bocsánat, hogy is mondta?” Elegünk van valamennyiünknek a képmutató politikai frazeológiából, és a képviseleti szónoklatokból, a jezsuita és bizánci demagógiából és az intellektualista szofizmusokból. Ezért, úgy hiszem, nem fölösleges elbeszélgetni vitánk tárgyának elemeiről is, bár ezzel kockáztatjuk „intellektuális eredetiségünket”, hisz általános igazságokat kell előráncigálnunk.

Ha jól értettem Dušan Pirjevecet, ő azt vallja, hogy a jugoszláv köztársaságok „nemzeti szervezetek”, amelyek a „beteg és becsvágyó agyak” ellenére „megőrzik valamennyi természetes funkciójukat”, és illetően minőségükben nincs mit bíbelődniök a többi jugoszláv nép nyelvén megírt könyvek kinyomtatása körül, és nincs mit törődniök a népek valamilyen szocialista közeledésével, mert „valóban nincs értelme a köztársaságok közti együttműködésről beszélni, hanem a különböző nemzeti kultúrák kapcsolatairól”, tehát olyan kapcsolatokról, amelyek, az istenért, megvannak széles e világ minden más nemzeti kultúrájával is; én — D. Č. — a jugoszláv köztársaságokat nacionalizmussal gyanúsítom; ő — Dušan Pirjevec — sajnálja, hogy a jugoszláviai nemzeti kultúrák viszonyát passzív-

tás jellemzi; mert „azt, ami nincs rendjén, és ami mindannyiunknak fáj”, „nemcsak a szerb, horvát és szlovén vámpírok hozták létre”, hanem mindekelőtt annak a „nagy kétfejű vámpírnak az árnyékában növekedik”, amelyet én még csak meg se említettem, noha vele, a kétfejű vámpírral, vagyis a kétfejű sassal „úgyszólván szemtől szemben” állok, talán azért, mert szerb vagyok, azért, mert Beogradban élek, azért, mert... azért, mert... — Dušan Pirjevec nem mondott el mindent, noha jócskán összekevert a kétfejű vámpír-sasfiakkal, de azért olyannyira szabadjára engedte nemes és előkelő haragját, hogy a végén bocsánatot is kért, amiért nem vesszőzött meg engem „soklodalúan”, rám pirítva, hogy van okom ennyi veréssel is „legalább részben” büszkélkednem.

De tegyük most félre interjúmat és Dušan Pirjevec glosszáját. Vizsgáljuk meg a nemzeti kultúrák viszonyában észlelt jelenségeket. Íme, hogyan és milyen alapon közeledek én a jelen pillanatban ehhez a problémához.

1.

Amikor a jugoszláv népek nemzeti kultúráinak kölcsönös kapcsolatait vizsgáljuk, s meghatározzuk feladatainkat ebben a történelmi folyamatban, szemügyre véve e viszonyok távlatait, úgy gondolom, nem szabad szem elől tévesztenünk azt, hogy a jugoszláv népköztársaságokat egy szocialista, nem pedig nemzeti burzsoá forradalom hozta létre; az egységes jugoszláv munkásmozgalom hozta létre, nem pedig különálló nemzeti mozgalmak; a Jugoszláv Kommunista Párt hozta létre, nem pedig a polgári nemzeti pártok; valamennyi jugoszláv népnek a szocialista Jugoszláviáért folytatott egységes, közös felszabadító harca hozta létre. Csak így jöhettek létre népköztársaságaink, mint a megvalósított nemzeti szabadság és nemzeti egyenjogúság politikai formái; hiszen épp azért jöttek létre, hogy a nemzeti szabadságot és egyenjogúságot szerzett jugoszláv népek egyesülhessenek a szocialista társadalom megteremtésében. Továbbá: a jugoszláv népköztársaságok a jugoszláv királyság forradalmi munkásmozgalmának internacionalista jellegéből, valamint az antifasiszta felszabadító háború internacionalista értelméből fakadnak azzal, hogy államiságuk és ennek az államiságnak politikai, osztálylényege a szocialista társadalmi viszonyok kifejlődését és egy internacionalista cél: a szocialista jugoszlávság, a jugoszláv népek szocialista egységének és testvériségének kialakulását szolgálja. A jugoszláv népköztársaságok államjogi formájuknál fogva nem tekinthetők semmilyen nemzetileg sérthetetlen szervezeteknek. Állami lényegük állandóan változott és változik, a szocialista élgárda „sérthetetlen” forradalmi akaratából, mégpedig az államiság valamennyi válfajának és megnyilvánulási formájának elhalása irányába, ezt az államiságot úgy értelmezve, mint az osztálykorlátoltság és az emberek fölötti osztályuralom megnyilvánulását, mint a kényszer és erőszak megnyilvánulását a társadalmi és emberi viszonyokban, s pusztán ezáltal mint a nemzeti korlátoltság és kötöttség megnyilvánulását is; a jugoszláv népköztársaságok mint államjogi alakzatok, nem a nemzeti egoizmusnak, hanem az illető nemzet szocialista érdekének hordozói. Az állam, vagyis a köztársaság mint állam, ahogyan ez jól ismeretes, nem volt és nem is lehet célunk; csak eszköz a társadalmi egyenrangúság és az ember osztályfelszabadulása valamennyi vonatkozásának megvalósítására, a szocialista civilizáció megvalósítására. Ha mindezt elfogadjuk, akadáthat-e valaki, aki a szabad termelők társadalma kialakulásának történelmi adottságaiban, a társadalmi öngazgatást és a munkatöbblet szocialista elosztásának elvét megvalósító rendszerben, a népköztársaságot a nacionalista mitománia szellemében fogja föl? Azt hiszem, nem akadáthat.

S nem is holmi irodalmi, utópista eszmék kedvéért, hanem az illető nemzet egészen konkrét léteérdekei miatt sem.

Ma valóban nincs kibékíthetetlen ellentét a nemzeti és szocialista érdekek között. Az ilyen ellentétek kiváltása szükségképpen nacionalizmushoz vagy osztályszektáshoz vezet. Ha Jugoszláviában a nemzeti tudatot nem hatja át és nem vezérli szocialista tudat, akkor az nacionalista és társadalmi adottságainkban lényegében kispolgári tudat marad, tekintet nélkül arra, hogy partizán életrajzzal rendelkező vagy kék ruhát és micisapkát viselő emberek is képviselhetik. Mert a tényleges nemzeti cél és nemzeti érdek, az adott történelmi helyzetben, csakis a forradalom osztálycéljában és Jugoszlávia minden egyes és valamennyi népének szocialista érdekében csúcsosodhat ki. Az állásfoglalás egyszerű és elkerülhetetlen. Azok számára, akik ezen a jugoszláv talajon elkötelezik magukat az emberi jövőért, nincsen választás.

2.

Véleményem szerint nem felel meg a valóságnak, hogy a jugoszláv nemzeti kultúrák viszonyát éppen a passzivitás jellemzi. Elég sok mindent megtettek már, de még többet és sok mindent másképp kell megtenni. Megért a helyzet arra, hogy több irányúan megvizsgáljuk a nemzeti kultúrák közti viszony egyes módozatainak eszmei tartalmát, e viszony rendeltetését és ideológiai elveit is. Mindjárt meg kell mondani, hogy a nemzeti kultúrák közti viszony olyan társadalmi folyamat, amelyet mindenekelőtt az anyagi-gazdasági fejlődés méretei, üteme és eszközei, nem kevésbé a társadalmi öngazgatás szerveinek ideológiai színvonalára és hatékonyságára határoz meg. Történelmileg meghaladtak a romantikus jugoszlávság megnyilvánulásai a kultúrában, de a forradalom biztosította számunkra a szabadságot, hogy viszonyaink alkotó módon realizálódjanak, és alapot nyújtott arra is, hogy megteremtjük az igazi testvériséget a világnak ebben a sarkában, hogy megvalósítsuk azt az egységet, amelyet a kommunizmus üzenete minden ország és minden ember gondolataira és akciójára vonatkoztat. A forradalom arra kötelez bennünket, hogy kulturális tevékenységünkkel szolgáljuk, s ez a tevékenységünk annyiban lesz forradalmi, tehát élenjáró, amennyiben a nemzeti kultúrák még fokozottabb kölcsönös kapcsolatainak ápolására fordítjuk, ha kibontakoztatjuk e kultúrák egymást gazdagító és termékenyítő kölcsönhatásait, úgy is, mint a kultúra jugoszláv demokratizálásának formáját, úgy is, mint a sajátos, eredeti elemek és értékek serketésének formáját, s mindezt azért, hogy minél teljesebb mértékben érvényesüljenek a nemzet alkotó erői. Ez egyenlő az osztálytársadalom eszmei tartalmának és kötöttségeinek kiélésével és demokratikus túlhaladásával a nemzeti kultúránkban, de ugyanakkor jelenti a kultúrák internacionalista jugoszláv egyesülését, szocialista tartalmakkal és tulajdonságokkal való átitatódását is, útban az általános emberi tartalmak és értékek érvényesülése, a felszabadító és felszabadult ember kultúrája és civilizációja felé.

A jelen pillanatban különösképpen jelentős hozzájárulást látok a szocialista kultúrpolitikához abban, hogy felismerjük a romboló erőket és harcba lépünk azoknak szubjektív hordozói ellen. Meggyőződésem szerint van rá okunk, hogy kommunista módra megvizsgáljuk a jugoszláv kultúrák egymás közti viszonyának állapotát, különös tekintettel a nemzeti kultúrák eszmei irányzataira, hogy minél előbb leküzdjük az opportunistáé tétlenséget a szocialista erők soraiban, amelyek holmi mesterséges s mindig „magasabb politikai érdekek” nevében megtürik a reakciós és egyéb káros

jelenségeket a nemzeti kultúrákban és szemet hunynak a mindenfajta érdemekkel felruházott földszinti entellektüelek, kispolgárok és bürokraták nacionalista elvakultsága előtt, azt várva, hogy ezeket az eszmei problémákat a politikai fórumok döntései rendezzék. Ahelyett, hogy elvszerű, forradalmi bíráltnak vetnének alá mindent, ami a legkülönfélébb okokból a jugoszláv népek egysége és testvérisége ellen tör, csak halmozódnak bennünk a „nemzeti” és „jugoszláv” dühök, és egyre valami nagy döntésre várunk. Persze, adminisztratív és politikai jellengűekre. A jugoszláv nemzeti kultúrák viszonyában új jelenségek ütötték fel a fejüket, és ezekről az új jelenségekről, a szocialista fejlődésben végbement minőségi változások sajátos megnyilatkozásairól, társadalmunk általános gazdasági és politikai állapotának sajátos megnyilatkozásairól többé nem szólhatunk demagóg módon, a képviselői deklarációk nyelvén, csupán a magunk köztársasága vagy nemzete nevében, és az akár „helyes”, akár helytelen dogmatizmus szellemében.

3

Mindenekelőtt a nacionalizmusról és a sovinizmusról van itt szó. Komoly hatást gyakorolnak a nacionalista ösztönök, azoknál is, akiknek kevesebbük van, és azoknál is, akik gazdagabbak. Terjed a nemzeti konformizmus mentalitása. Polgárjogot nyer az elsődleges társadalmi mércének tekintett nemzeti hovatarozás konjunktúrája. Az ötágú csillaggal tetszelgő nacionalizmus mindenáron napjaink problémájává akar föltörekedni. Többé nem szabad suttognunk, visszahúzódnunk és lemondóan vonogatnunk a vállunkat. Itt az ideje, hogy az eszméket, jelenségeket és embereket valódi lényegük, nem pedig az önkényesen magukra aggatott címkek alapján nevezzzük meg. Ideje, hogy jobban megszervezzük akciónkat és felelősségteljesebben egyesüljünk a korszerű korszerűtlen nacionalizmus szubjektív hordozói elleni engesztelhetetlen harcban. Az eszmei kiinduló pont ebben a harcban saját nemzetünk és nemzeti kultúránk objektív forradalmi bírálata. E nélkül a bíráló, voltaképpen humanista viszony nélkül nem szolgálhatjuk őszintén és alkotó módon sem népünk kultúráját, sem annak internationalista humanizálását, sem a jugoszláv népek egységét és testvériségét.

A forradalom megverte a nacionalizmusok hadseregeit, elsöpörte fő ideológiai és politikai hordozóikat, új gazdasági és társadalmi viszonyokat teremtett, megvalósította a nemzetek politikai szabadságát és politikai egyenrangúságát, de pusztán ezáltal történelmileg még nem számolta föl a nemzeti kérdést, a jugoszláv társadalmi fejlődésnek ezt a sajátos velejáróját. A szocialista társadalmi viszonyok kialakulása és progresszív fejlődése nem jelenti egyúttal azt is, hogy többé nincs lehetőség és feltétel a nacionalizmus jelentkezésére és fokozódására. Az örökölt anyagi és gazdasági alap még a legfejlettebb területeken sem közelítette meg a társadalmi integrációnak, s a nemzeti korlátok és különbségek eltörlésének azt az ellenállhatatlan sodró erejét, amelyet a korszerű kapitalizmus termelőeri és műszaki civilizációja hord magával. Népeinket a mai jugoszláv közösségbe tömörítette az életért és a nemzeti létért folytatott harc s a forradalmi szocialista öntudat, azaz a szocialista távlat és a szocialista program. De a népek egysége és testvérisége nem valósulhat meg csupán eszmék útján, sem csupán a veszélyeztetettség közös érzéséből.

A jugoszláv népek nemzeti összetételének rokon jellege, bármennyire is fontos lélektani és erkölcsi mozzanat, mégsem döntő erőforrása a jugoszláv koherenciának. Ennek a monarchista jugoszlávtság és nagyszerbség

hordozói által demagóg módon kiaknázott jugoszláv nemzeti lírának, a testvéri szeretet minden szentimentális érzelmével együtt, végérvényesen vérét vették az usztasa és csetnik kések. Az 1918-tól 1941-ig terjedő történelmi időszak erkölcsi és eszmei következményei még mindig jelen vannak, és komolyan megterhelik valamennyi jugoszláv nép mai nemzeti tudatát. A nemzetileg elnyomott jugoszláv népek számára 1941 az elnyomatás rég óhajtott befejeződését jelölte, és ez az év a jugoszlávság burzsoá államkonceptiójának csődjét jelentette, de a szerb nép számára 1941 a véres büntetés és a legkegyetlenebb bosszú éve is lett, egyszerűen azért, mert a szerb monarchista burzsoázia, vadházasságban a szlovén és horvát tőkésekkel, a maga történelme és 1912-től 1918-ig viselt áldozatai és szenvedései nevében nyomta el a jugoszláv népeket, s a szerb népet is velük együtt, mert a szerb parasztok felszabadító harcainak társadalmi-politikai következményei gyakorlatilag a cirill betű használatának és szent Száva megünneplésének jogában merültek ki, s abban a tisztességben, hogy fiaik, de csak a „tekintélyesebbek” fiaik, két évig túrhették a káplárok macerálásait és pofonait a királyi gárdában, s hogy slyivovica mellett, üres hassal és pucér hasú gyerekek koszorújában sütkérezhettek hősiességük epikus dicsőségében, és szabadon szidhatták a törököket és svábokat, de leginkább saját magukat. Amikor elgondolkozunk minderről, nem szabad szem elől tévesztenünk, hogy Jugoszlávia népeinek történelme a közeledés és a közös élet vágyának történelme, annak a drágán szerzett tapasztalatnak a történelme, hogy a jugoszláv közösség nélkül nincsen számunkra sem nemzeti fennmaradás, sem szabadság, sem haladás, de ugyanakkor ez az idegen és egymással szemben álló birodalmakban való tengődés történelme, a farkasszemmet néző lövészárkok, az idegen zászlók alatt egymás torkának eső dühök történelme, s a legutóbbi háborúban a testvérgyilkolás orgiájának történelme is. Alig két évtized telt el a horvát nacionalizmus nevében elkövetett örült vérontások és a „szerbség dicsőségére” szánt vadállati tömeggyilkosságok óta. Még élnek ennek az apokalipszisnek a szemtanúi. Továbbá: a szegénység, de különösen az egyes nemzetek gazdasági és anyagi helyzetében mutatkozó különbség a múltnak talán legmélyebbre nyúló öröksége. Történelmi feladatunk, hogy ezeket a különbségeket, ezt az egyenlőtlenséget megszüntessük. Éppen a politikai egyenrangúság vetette fel mint létkérdést és mint társadalmi-történelmi értelmének kérdését a gazdasági egyenjogúságot a jugoszláv népek közösségében. A gazdasági egyenrangúság megvalósulása ugyanakkor megoldja a nemzeti kérdésnek ezt a másik részét, másik szakaszát is, és végérvényesen létrehozza az objektív adottságokat a nemzeti önzés és a nemzeti veszélyeztetettség eltűnéséhez, s alapot teremt ahhoz, hogy, mint Lenin mondja, „valamennyi nemzet egy magasabb fokú egységbe olvadjon”.

Az emberek testvériségének megvalósítása ezen a világon bonyolult és hosszan tartó társadalmi folyamat: éppoly bonyolult és hosszan tartó mint az osztálytársadalomtól való megszabadulás és az emberi elidegenedés leküzdésének egyéb vonatkozásai. A testvériség nem olyan eszmény, amelyet politikai kinyilatkoztatásokkal meg lehet valósítani; a népek és emberek testvérisége nem a jugoszláv forradalom politikai sajátága, bármennyire a nemzeti problémakör jegyében áll is, s bár még ma is ez a problémakör határozza meg forradalmunk pozitív útjait; a népek és az emberek testvérisége az egyik legnagyobb kommunista eszmény. Valóra váltani éppoly nehéz, és távoli, mint megvalósítani az elvet: „Mindenkitől képességei szerint, mindenkinek szükségletei szerint.” Voltaképpen csak ebben a jövő időben, ebben a feltételezett társadalomban szűnnek majd meg a nemzeti problémák, mert akkor objektíve nem lesz ok arra, hogy a különböző történelmű, kultúrájú és nyelvű, földrajzi helyzetű és színű emberek ne vál-

hassanak testvéreké. De mi azzal vagyunk megáldva, hogy épp a nemzeti kérdés megoldásának korában élünk, és hozzá is kell látnunk a „megoldáshoz”, vagyis szakadatlanul hatnunk kell azokra az objektív tényezőkre, amelyek türelmetlenséget és gyűlöletet szítanak a különböző nemzeti rétegek tagjai között. Az ellenállások óriásiak, épp annyira, mint amennyire ez a feladat is óriási. A kishitűség nem azoknak az erénye, akik meg akarják változtatni ezt a világot.

Nem nehéz észrevenni, hogy a nacionalizmus éppen az utóbbi években fokozódott, amikor a jugoszláv közgazdaságban mind több eszközzel és mind radikálisabban folyik a harc a népek gazdasági egyenlőtlenségének leküzdéséért és megszüntetéséért. Azt sem nehéz észrevenni, hogy az életszínvonal növekedése és a társadalmunkban jelentkező általános konjunktúra, szükségleteink rohamos növekedése fokozottabban kidomborította a „szlovénkodás”, „macedónkodás”, „szerbeskedés”, „crnogoráckodás” „bosnyákoskodás” és „horvátoskodás” jelenségeit. Etikai és lélektani szemszögből tekintve: azoknak az önzése ez, akiknek többjük van, és akik elfelejtik, hogy gazdaságukat saját munkájuknak, de valakinek a segítségének is köszönhetik, meg azoknak az elégedetlensége és irigykedése, akik kevesebbel rendelkeznek, de elfeledkeznek a múltjukról és szegénységük valódi okozójáról, ezért türelmetlenek és összeférhetetlenek. Az egyik is, a másik is azonnal a nemzetet ráncigálja elő, a nemzeti hovatarozás a priori érvnek számít, s így aztán a fizetések, keresetek és kommunális alapok kérdése egy csapásra nemzeti kérdéssé nő. Ez alakítja ki ezt az átkozott dinár-nacionalizmust. Szociális lényege a kispolgáriság; ereje az önzés és gyűlölet; az ösztönszerűség a megnyilvánulási formája.

De a nacionalizmus feléledése, mint társadalmi fejlődésünknek és társadalmunk szerkezeti összetételének következménye, ebben a történelmi időszakban csak kísérő és átmeneti jelenség. Minden fejlődésnek vannak „negatív” vonatkozásai is. A lemondó suttogás vagy a pánikkeltő felkiáltás: „Mi történik itt ma?”, bármilyen nemes indítékokból fakad, igen gyakran gyermeketeg tudatfokról tanúskodik. Nem áll az, hogy mi tegnap jobban szeretttük egymást, mint ma. Az, hogy kevésbé mutattuk ki nemzeti önzésünket, annak a politikai konstellációnak az „érdeme”, amelyben Jugoszlávia 1948 előtt és után volt, s nem kevésbé anyagi-társadalmi struktúránk alacsony színvonalából, szükségleteink és igényeink fejletlenségéből eredt. Az ellentmondás törvényszerű, a paradoxon látszólagos. Az, hogy tegnap kevesebb objektív okunk volt spontánul és szabadon kimutatni ki nem élt nemzeti vonásainkat, s ezzel nemzeti türelmetlenségeinket is, nem volt „jó”. De jó az, hogy ma sokkal több eszközzel és sokkal szélesebb társadalmi fronton teremtünk objektív anyagi és társadalmi körülményeket a jugoszláv népek egységének és testvériségének megszilárdítására és kibontakoztatására. A szocialista közgazdaság, a kommunális rendszer és a társadalmi öngazgatás folyamatban levő fejlődése eltömi a nacionalizmus sok jelenlegi objektív forrását és serkentőjét, s az is biztos, hogy ennek negációjaként mindig „újabb” források és másfajta kötöttségek bukkannak majd fel, „új” és másfajta problémákat teremtve a nemzeti kérdéskörben, de tekintet nélkül megnyilatkozásának intenzitására, ez mindig „magasabb szinten” jelentkező rossz, minden életet és társadalmi fejlődést a negációig és a dialektikus feloldódásig kísérő szükségszerű rossz lesz.

Ezeket a mi mai „hazai” nacionalizmusainkat táplálják és serkentik a korunkban dúló heves nacionalista ösztönök, az emberiség integrációjával való reakciós szembehelyezkedés példái is. Persze, nem a gyarmati rendszer ellen harcoló és a gyarmati dominációtól szabaduló népek nacionalizmusáról van itt szó; nem arról a nacionalizmusról, amely a „történelembelépő” népek nemzeti egyéniségének kialakulását jelöli. Ez a nacionaliz-

mus történelmileg haladó, a leigázott és kis népek demokratikus jogainak megvalósulása szempontjából éppúgy, mint a világintegrációt lehetővé tevő objektív társadalmi adottságok kialakítása szempontjából. Nincsen egység és testvériség addig, amíg rabok és urak, szegények és gazdagok, jogtalanok és mindenhatók, nem szabadok és szabadok, civilizáltak és „barbárok” vannak a világon. Ezeket az ellentéteket most kezdik feloldani korunk forradalmi és nemzeti felszabadító mozgalmai.

Azzal az egységgel, amelyet a kapitalizmus elemi törvényei is kialakítanak, a termelőerők, a tőke nemzetközi természete, a fejlett munkamegosztás révén, de azzal az egységgel is, amelyet a szocialista világfolyamat valósít meg, azzal az egységgel, amelyet a műszaki és tudományos fejlődés hoz magával, az egységgel, amely ugyanakkor a tőkés rendszer és a kor legmagasabb társadalmi eredménye, az újabkori történelemben szembehelyezkedik az etatizmus is. Az etatizmus, kényszerű „nemzeti integrációjával” és „nemzetgazdaságával” rendkívüli mértékben felszította a nacionalista eszméket és általában a nacionalizmust. Az etatizmus ezzel a nacionalizmussal megfertőzte sok fejlett tőkés ország munkásosztályának széles rétegeit is. Az etatizmus kihangsúlyozta, az államközösség jelentőségét és hatalmát az ember életében, medret szabott az életszínvonalnak, létrehozta a nemzet bizonyosfajta egységét, és az etatista ideológusok szerint „megszüntette az osztályokat és az osztályellentéteket”. Emellett a sztalin idők még egy külön fejezetet jelöl egyes nem orosz népek drámájában. A sztalinizmus, képmutatásával és nagyhatalmi centralista gyakorlatával kikezdte a marx-i internacionalista elveket, és cserbenhagyta a kis és elnyomott népek nagy reményeit. A nacionalizmus ma az eszmei és társadalmi reakció hordozója a korszerű burzsoá országokban; a nacionalizmus a fasizmus és a fajelmélet, az antikommunizmus és a háború erkölcsi és lélektani hordozója. A nacionalizmus egyszerre oka és következménye korunk háborús törekvéseinek. A katonai tömbök és a tömbellentétek eszmeileg rendkívüli mértékben szítják a nacionalizmust, noha a tömbök, a tábor és a „szabad világ” protagonistái földrajzi palástokkal és egyetemes emberi frázisokkal leplezik magukat. A nacionalista mítoszokba bevonulnak a szputnyikok, műholdak, rakéták, úrutasok, filmszillagok, sportrekorderek; a nacionalizmus magáévá teszi és eltulajdonítja azt is, ami lényegénél és keletkezésének értelménél fogva szemben áll vele. Világunk hemzsege és efféle látszólagos paradoxonoktól. A kultúrában és a művészetben az utóbbi évek során szemellátható a nacionalista szellem és propaganda feléléde. Mi nem vagyunk elkerítve a világtól és nem is akarunk elkerítve lenni; nyitva állunk a haladó befolyások és értékek előtt, s velük együtt magunkba fogadjuk a rosszat is. Ettől a rossztól nő a mi saját rosszuk is, de ezek a rosszak együttvéve sem köthetik meg lépteinket, nem homályosíthatják el a holnapunkat, ha forradalmi öntudatunk és akaratunk tevékeny marad.

(Folytatjuk)

Ács Károly fordítása

A beogradi Delo című folyóirat 1961 decemberi számában látott napvilágot ez a nagy felütést keltő vitacikk. Bevezető részét a következő számunkban közöljük.

Zuluk a forgatagban

Torma Dénes

1.

Saroyan egy elbeszélésében néhány különc emberről ír nagy megértéssel és rokonszenvvel, akik csodabogárként hatnak a körülöttük lüktető életben, melyből, érdekes, akarva, nem akarva kimaradtak; a különben nem valami jeles elbeszélés címéül ez az elamerikaisodott örmény, kissé rácsodálkozva témájára, ezt írta: *70 000 asszír*, s ezzel a házra, amelyet emelt, nagy betűkkel világosan ki is írta, hogy: *Ház*; mi pedig, megütközvén, éveken át vissza-visszatérünk hozzá, hogy benézzünk, körülnézzünk benne, szemügyre vegyük, s megvizsgáljuk, nem szedtek-e rá bennünket, részben hát a fennhangon hirdetett iránti gyanakvás készített bennünket erre, részben az, hogy mondanivalója, lévén szó a kis népekről, érthetően érdekel bennünket már azóta, amióta először tűnődtünk el az idő mulandóságán, töprengtünk az élet ős okáról, véges és végtelen voltáról.

Napjainkban hetvenezer asszír él szanaszét a világon. Erről van szó. A kérdést ilyen formájában is megszoktuk már, mint eső kopogását az ablakon, óra ketyegését a falon. Igen, a történelem során már nem egy nép halt ki, holott a történelem alig párezer éves, s ha a jövőben is kihálnak népek, nem lesz meglepetés. A problémát, melyet Saroyan a kis népek alapvető problémájának vélt, ez a fél lábbal még örmény író legbensőbb átélése szerint vetette fel, s amikor belenézett abba a tükörbe, melyet maga elé tartott, megdöbent, és keserűségében összezúzta: kiutat nem látott, de ezt a groteszk képet nem tudta elviselni, hát szentimentális hitvallást tett arról, hogy minden ember az egész emberiséget hordozza magába, az a bizonyos asszír borbély is, aki *70 millió* asszír egyszemélyben is, a halhatatlan emberiség része, ott, San Franciscóban, a Harmadik utcában, 1933-ban, miközben borotválja a hozzá hasonló kisembereket. Amellett, hogy ez csupán féligazság, s nem is felelet, kiváltképpen nem a szóbanfor-

gó kérdésre, Saroyan szubjektív világlátási korlátjain túl, úgy hisszük, rámutat még valamire, valami sokkal általánosabbra, szélesebb körűre.

Úgy látjuk, az öntelt kultúrfölény, a túlerő pozícióján vagy a dezorientáltság állapotában kell lennie annak, aki a kis népek sajátos problémáit ilyen szűkre szabottan szemléli, úgy látjuk, oly mély tudat alatti erecskékből szívárog elő és gyülemlik ez a forrás, melynek zavaros vizében nem látni meg az ég csillagait, hogy még a haladó szellemű ideológia is csak bizonyos határig vet gátat néki a *gyakorlatban*. A fának mellék-hajtása az a sudár vessző is, melyre rácsomózták a szíjat, s most csupán Dávid hátán csattan az ostor — a tiranai tirannusra gondolunk —, még ha nyílt titok is, hogy egy Góliát adogatja néki a parittyaköveket ahhoz, hogy a másik Góliáttal megvívjon. Nem is annyira szélsőséges, mint inkább általános a sajátosan kis népek problémáit a nyelv korlátaival, a kisszámúsággal és az *elenyésző* jelző oly gyakori használatával körülhatárolni s egyebekről tudomást sem venni, s emlékeztessünk-e közben arra, hogy az elenyésző szó a magyarban egyben pusztulót, elhalót is jelent? Pedig ami a kihalást illeti, történelmi tapasztalatok szerint nem egy ragyogó nagy nép kihalt, elegendő talán a hunokat említeni, s nem egy kis nép azóta is virágzó közösségben él, s a nyelv hangfalát is nem egyszer áttörték már egy-egy kis népnek vagy a hozzá tartozó egyedeknek olyan tettei, melyek egyszeriben a világ élvonalába helyezték őket egy-egy időszakban. Miként a közelmúltban a lenézett és elmaradott Kubát, mely egy hatalmas kontinentet rázott meg és rázott fel, és sajátosan alakult és váratlanul s önállóan véghezvitt szocialista forradalmával lényegbevágó ügyekben *értelmi* téren is tanulságul szolgált az egész világnak egy igen kényes időszakban. Miként az európai civilizáció peremvidékén, a puszkaporos hordónak tartott Balkánon Jugoszláviát kétségtelenül élvonalba helyezte a szocialista eszmék rehabilitálása az elméletben és a gyakorlatban egy olyan időszakban, amikor cégérek és hamis értékek vörösre, fehérre vagy minde nekfelett a kóosz szürke színére való festése volt divat és érdem szerte a világon. Miként Judea is ilyen szerepet játszott — Vidmar nyomán hivatkozunk rá —, egy leigázott ország félreeső tartománya, a rabszolgarendszer bomladozása idején, kitermelvén a kereszténység eszméjének csíráit, ami számtalan metamorfózis után két évezreden át az emberiség nem is olyan jelentéktelen részének vezérlő ideológiájává vált.

Persze nem szándékozunk itt elködösíteni a kis népek valóságosan sajátos problémáit, de annak mibenlétét sem kívánjuk fejtegetni, csak — miközben megállapítjuk, hogy a világ időnkét fel-felkap a szenzáció és az egzotikum iránti érdeklődéssel s éppoly váratlanul el is ejt egy-egy kis népet vagy egy-egy személyiséget a kis népek beláthatatlan erdejéből — eltűnődünk kissé az öntelt kultúrfölény és dolyfős hegemonia bizonyos jellemző megnyilvánulásain abban a korban, amikor a világ az integráció folytan egyre inkább együvé tartozik, úgyhogy ma már keresve sem találunk rá illőbb mondást, képletesen értelmezve és átalakítva a hiperbolát, melyet egykor mondott valaki: Ha egy ember valahol felemeli a kezét, megérzi azt a világmindenség összes csillaga. Az integráció folyamatában nincs megállás, ha csak úgy nem, ahogy a röpcédula megáll egy-egy pillanatra a levegőben. S hogy ez a folyamat, az integráció, épp azzal, ahogyan szemünk láttára végbemegy, bennünket, igazi értelemben vett internacionalistákat épp napjainkban alapjában véve szép reménnyel tölt el, nem titkolhatjuk: ha évszázadunkat, legnagyobb válmányairól, melyeket létrehozott, a szocializmus és az atom századának mondhatjuk, akkor a század-derék évtizedeiről, melyeket kezdetben Ázsia, majd Afrika, végül Dél-Amerika évtizedeinek véltünk, most már lehetetlen nem megállapítanunk, hogy voltaképpen, minden misztifikáció nélkül, a kis népek évtizedei, a

kis népeké, melyek a jelek szerint egyre jelentősebb, vagyis az őket megillető szerepet játsszák a földtekén. S ha valaki, egy racionális elme, a kauzalitás, a dialektika, a történelmiség elvei szerint felméri ezt, nem fedezkedhet meg arról, hogy olyan korban élünk, amikor a világ két nagy „alapvetően ellentétes” erője önmagukba zárkózó tömbök formájában egyensúlyba került, s paralizálván egymást, az a legnagyobb gondjuk, hogy a mérleg nyelve félre ne billenjen, s midőn más, szintén alapvetően fontos ellentéteket, hol szándékosan, hol anélkül, hol éleslátóan, hol rövidlátóan a köd homályába burkolna, épp azoknak a kis népeknek a jelentősége, melyek a nagy megoszlásból kimaradtak és kimaradhattak, mert soha „semmit” sem jelentettek, megnövekedett, mégpedig épp a kiút keresésében és megtalálásában, amit a világ, az élet törvényei szerint, a paralizált-ság állapotában annyira kíván. Nem a századelő évtizedeinek perspektívája ez már: a magukra talált kis népeket, igen, kísérti a múlt, foglalkoztatja a jövő, de főként annak a fényében, ahogy az illúziókkal leszámolva a lehető legjózanabb ésszel élnek a mának, amennyire csak az őserdő liánjai között el tudnak igazodni, ha mégoly különböző célok vezérlik is őket.

Mi máson is töprenghattünk volna, mint épp ezen, csak úgy kötetlenül, a bennünk felöltő kérdések rendezésének szándéka nélkül, amikor hírül vettük azokat a találgatásokat, melyek szerte a világon elhangzottak az irodalmi Nobel-díj Andrićnak való ítélese után. A kultúrfőlény égbe nyúló létráján kedve szerint ki-ki elhelyezkedvén, még ha jámbor jóakarattal is hordja körül a tekintetét, azzal a tudat alatti sejtéssel pislant azokra, akik a szerinte alacsonyabb létrafokon lévők közül ki tudja, mi okból hirtelen kiválnak, hogy valami trójai faló az a Pegazus, melyen elébük vágtaztak, hogy megmutatkozzanak. Pedig azok ott lent az „alsó fokokon” sokkal többet beszélhetnének a nagyszámú falovakról, melyeket naponta elébük vontatnak, hogy megcsodálják őket. Mi persze efféle létrát nem ismerhetünk el, s amikor a másik Nobel-díjas, a dél-afrikai néger Luthuli után kutattunk, aki a békedíjat nyerte, a legjobb értelemben vett internacionalista érdeklődéssel fordultunk feléje, elvetve persze a kis népek misztifikációját is, melyről alkalomadtán szintén érdemes lesz eltűnődni.

Luthuliról azonban nevének említésén kívül, alig is találtunk valamit, holott mi sokkal inkább műveit szerettük volna olvasni s nem a róla szóló sorokat, ám úgyszólván sem ezt, sem azt nem találtunk, habár újságok egész halmazát, könyvek sorát bújtuk át, s közben azoknak a néger szerzőknek a tollából, akik egy égbolt alatt élnek vagy éltek Luthulival s egy levegőt szívnak vele, némi bepillantást nyerhettünk abba az életbe, mely Luthulit körülveszi. Nem sokra mentünk vele. Az első adatunk Luthuliról pársoros képaláírás volt, melyből megtudtuk, hogy a Dél-afrikai Köztársaságban (volt Unióban) működő Afrikai Négerek Nemzeti Kongresszusa nevezetű párt vezetője, egyébként pedig a zuluk volt törzsfőnöke, s Afrika Gandhijának nevezik. Gandhi? De hiszen Gandhihoz az ellentem-állás vallásában egyben-másban oly közel áll Tolsztoj! Tolsztoj és Luthuli? Tolsztoj és Gandhi? Három kontinens furcsa találkozása?

2.

Az agg Tolsztoj a századfordulón már alaposan belegabalyodott az istenkeresésbe, egyre-másra írta könyvecskéit, melyekben halálos komolysággal és mosolyogni való jámborsággal kutatta isten útjait; különben a kort belengte annak a levegőben lógó forradalomnak az előszele, amely 1905-ben be is következett s egyelőre meg is bukott; főpróba volt ez már

a század legnagyobb vívmányának valóra váltásához, s mint minden ilyen korban, a régi ideológia állványai inogni kezdtek, az új hordozói ostromoltak, romboltak, elszántan illesztgettek gerendát gerendához az újabb állványokon, gyakran kapkodva, százfelé szakadva vagy tévóvázva, s a nagy zűrzavarban ott álltak azok is, akik a gerendát az egyik állványra emelgették, a szóget a másikhoz nyújtották fel, vagy piszkálgatták csak a bőrük alá fűrődött szálacskákat, vagy igyekeztek, ha nem is állványt, hát gólyalábat eszkábálni csakis önmaguknak, vagy csak álltak ott tanácsstalanul, se léccel, se deszkával, se gerendával, hanem doronggal a kezükben. Hol állt hát Tolsztoj ebben a zűrzavarban?

A szekták elszaporodásának kora ez, a szektáké, melynek, tudjuk, a forradalom előhírnökei. Mit tartott hát Tolsztoj, amikor az ingatag állványok között szelíden keresgélve s töprengve felemelte kezét? Istenkereső volt, mint annyian mások, mint ugyanabban a korban Lunacsarszkij és Gorkij is, akik az új hordozói közé számították magukat, de időnként szalmaszálat nyújtottak fel övéiknek, gerendának nézven azt: az isten-mivoltának firtatása nem kevésbé juttatta szákutcába őket sem, mint Tolsztojt, s vajon változtat-e a lényegen, ha mi mégis inkább istenépítőknak mondanánk őket, élvén a szó jelentésének árnyalati különbségével.

Ma már világosabban látjuk, miként illeszkedik bele Tolsztoj egész életútjába az életművébe ez a hitbomlasztó és hitépítő tevékenység, kortársai azonban nem értek rá és nem is érhettek rá ezen töprengeni, ők ennek a tevékenységnek egy bizonyos oldalát firtatták: konkrét hatását és jelentését abban a korban, melyben éltek s melynek levegőjében osztozkodtak; s ahhoz nem fér semmi kétség, hogy minden okuk megvolt így eljágni. Tolsztoj tevékenységének ezt az oldalát ragyogó éleslátással tarták fel. A magunk részéről megemlíjtjük még azt, milyen képletesnek és jellemzőnek tartjuk, hogy az aggastyán grófra, Tolsztojra, börtönörökhöz illő éberséggel örködött és felügyelt a főúri család, saját családjá, nehogy a hóhortos öreg szétosztozgassa, elkótyavetélje a vagyont, míg aztán egy hideg téli napon meg nem szökött az agg író, hogy valahol a hófúttá határban várja a halált, vén muzsikok szokása szerint, s útközben — ha nem a határban — magára maradvá, meg is halt.

Ezúttal azonban mi sem térhetünk ki arra, hogy e sokat vitatott tevékenységének szerteágazó összefüggéseit csomózgassuk, hiszen tárgyunk csupán az kívánja, hogy az erőszakmentességről való tanúságtételét nyomozzuk, közben azonban nem mulaszthatjuk el, hogy ne figyelmeztessünk arra: amikor egy marék homokot felemelünk, ne feledkezzünk meg a sivatagról, ahonnan vettük, még ha egy szót sem — vagy alig néhány szót — ejtünk róla.

E néhány megszorítás után hivatkozunk Plehanovra, akit manapság sokan oly nagyképpen igyekeznek „kiváló propagátorrá” degradálni, s aki a kortárs szemével oly ragyogóan hámozta ki Tolsztoj istenhitének központi kérdéseit,* kiindulva a híres-nevezetes tolsztoji hit-parancsolatból, melynek fényében az agg író egyszeriben világosnak vélte látni Krisztus összes tanait, azokat is, melyek mindaddig zavarosnak tüntek fel neki, s ez a parancsolat: „Ne állj ellen a gonoszknak!”, szó szerint értelmezve, miként Tolsztoj külön is kiemeli, vagyis túrj, bármit tesznek is veled, légy megbocsátó, ne törődj a kihívással, ne végy tudomást róla, hagyd a gonoszt magára, süljön meg a saját sírjában. Ne állj ellen a gonoszknak!

Tolsztoj hitét a gyakorlatban illusztrálendő, Plehanov idézi az agg író *Érett kalászkok* című könyvecskéjéből azt a részt, mely minket ezúttal épp érdekkel: midőn Tolsztojt zavarba akarták hozni, feltették neki a kérdést:

* Plehanov: A vallásról, Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1960.

mit tenne, ha zuluk jönnének és megsütnék a gyermekeit? Tolsztoj léprement, és könyvében így válaszolt: „Ha zuluk jönnének, hogy megsüssék gyermekeimet, az egyetlen, amit tehetek: igyekeznék meggyőzni a zulut, hogy ez neki nem előnyös és nem jó — meggyőzni, megadva magam neki, amennyire lehet. Annál is inkább, mert nem érdemes harcolni a zuluval. Vagy ő győz le engem és még inkább megsüti gyermekeimet, vagy pedig én győzöm le őt, s gyermekeim holnap megbetegszenek és még nagyobb kínok között pusztulnak el betegségük következtében.”

Nem firtatjuk az idézett álláspont milyenségét: Plehanov nem fukarkodott a szóval, amikor Tolsztojt tollára tűzte. Mi csak azt tesszük szóvá, amit az idő múltával a *hol van már a tavalyi hó* mottójával elmélázva, épp nekünk adatott meg, hogy szóvátegyünk: Tolsztoj bizonyára nem sejtette, hogy a fehér emberek hallgatólagosan legnagyobbnak tartott díját, Nobelét, melyet neki nem volt szerencséje irodalmi munkásságáért elnyerni, mégpedig, az egyébként ügyetlen és balga hivatalos megfogalmazás szerint, 1901-ben, azért, mert ragyogó műveire sűrű sötét árnyat vetnek sekélyesnek és zavarosnak ítélt hitvitái, nos, Tolsztoj nem sejtette, hogy csekély ötven-hatvan év múlva azzal, hogy a világ békéje ügyének előmozdításáért bizonyos kritérium szerint a legtöbbet tett, épp a zuluk volt törzsfőnöke, Luthuli nyeri el, aki egyébként épp akkoriban született, amikor Tolsztoj a fenti sorokat írta a zuluokról és az ellent-nem-állásról, s amikor a Nobel-díj kiosztói ekképpen nyilatkoztak róla.

Most már, az okokat nem kutatva, e tényből kiindulva — s ez a módszer Tolsztojnak bizonyára szája íze szerint lenne, hiszen például az istenkeresésben, annyi tépelődés ellenére, végül is elvetette az okok firtatását s egyre csak azon erősködött, hogy „az a fontos, hogy istent uramnak ismerjem el” — megállapíthatjuk: elnyerte ez a zulu olyképpen, hogy amióta a fehér emberek eme nagydíja fennáll, ő, Luthuli a negyvenvalahányadik személy a földkerekségen, aki békedíjat nyert. S ez — Tolsztoj bizonyára egyetértene velünk — nem is olyan csekélység.

Ezúttal persze nem firtatjuk, ki mikor, mennyit tett a békéért, Marx óta jól tudjuk, hányadán állunk ezzel-azzal, az pedig, hogy miként is áll a béke ügye napjainkban, meglehetősen világos előttünk, hiszen épp házánkiai derítették fényt rá a világ szeme láttára.*

Viszont mellékesen felhívjuk a figyelmet arra a csekély pontatlanságra, hogy az *emberevők* és a *kannibálok* szó helyett az idézetben zulut használtak, holott nem is egy, hanem két kiváló, mégpedig a kérdés lényegét sokkal pontosabban fedő szó állt rendelkezésükre. S hogy mégis zulut mondtak, tekintsük ezt tudatlanságnak, vagy tisztán képletesnek, a költői nyelv szabadságával magyarázva a felületességet? A zuluk ugyanakkoriban, amikor Tolsztoj „megadta magát nekik, amennyire lehet”, nem voltak *emberevők*, ellenkezőleg, a legcivilizáltabb négek közé tartoztak. Elmondhatjuk például azt a nem is olyan csekélységet, hogy a zuluk földjén százegynéhány évvel ezelőtt alapították az afrikai viszonylatban híres Adams-kollégiumot — Tolsztoj akkor harminc év körüli fiatalember volt —, mely, igaz, húsz évvel ezelőtti adataink szerint**, négyszáz férfit és nőt fogadott magába, volt középiskolája, tanítóképzője, tanárképző alosztálya, ipari és zenei tagozata, s zulukon kívül csak elenyésző számban tanultak ott más négek. A századfordulón bizonyára nem volt ilyen népes intézet, de már akkor is negyven éves múltra tekintett vissza, ami szintén nem csekélység. Ezekiel Mphahlele, a dél-afrikai író, aki ugyan nem zulu, de ott nőtt fel a zuluk tőzsomszédságában, s aki maga is néger, ön-

* Kardelj: Szocializmus és háború, Fórum Könyvkiadó, Noviszád, 1960.

** Ezekiel Mphahlele: Feketék utcája, Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1961.

életrajzában izgalmas és hiteles keresztmetszetét adja a dél-afrikai néger társadalom sajátos életének, s felette érdekes például annak a lutheránus szellemnek a leírása, mely az író néger családjában uralkodott, s amelyet a nagyapja ápolt és szigorított meg, aki alkalmasint Tolsztoj kortársa volt. Arról már ne is szóljunk, hogy hétköznapjaik leírásában mint szitok, lenéző értelemben, milyen gyakran szerepelt a *te pogány* felkiáltás. Jellemző azonban, hogy már oly mértékben *civilizáltak* voltak, hogy a gyerekeket más *szinű* emberevőkkel ijesztgették: „A kínai kereskedő mogorva, zsémbes ember volt, csoszogva húzta a lábát és baljós-görbén járkált. Miért is ne hittünk volna a szüleinknek, akik óva intettek bennünket, nehogy a kínai boltjába a pult mögé kerüljünk, mert az az ember emberhússal él?” Persze, ezek a sorok a húszas évekre vonatkoznak, ez viszont mindössze egy bolhaugrásnyira van a századfordulótól.

Hát tudatlanságból használták Tolsztoják a *zulu* szót a *kannibál* helyett, vagy képletesen? Ám ha tudatlanságból történt is, akkor is kétségtelenül képletesen szándékoztak használni. Ma már viszont nem kell Freudot segítségül hívnunk, ha az ilyen szembeötlő botlások tudat alatti rugóit kívánjuk kibogozni: a kultúrfőlény önhittségével terheltek-megáldottak nagyvonalúságukban megengedhetnek maguknak ily csekély felületességet s ugyan miért is legyünk mi oly szőrszálhasogatók, hogy vajon zuluk vagy nem zuluk azok az emberevők? Ha nem zuluk, hát akkor pápuák, hottentották, berberek, balubák vagy szkippetárok, esetleg eszkimók vagy indonéziaiak, mindegy. Csakhogy persze: Tolsztojéknak mindegy, de nem mindegy a zulunak. Annál kevésbé mindegy neki, mert akkor is és ma is épp ő volt szakadatlanul kitéve egy bizonyos kannibalizmusnak, még ha szó szerint véve, egyelőre nem is teljesedett be rajta: a zuluk elkülönített telepeken élnek, melyeket gyakran kiürítenek, áthelyeznek, bizonyos fokig tehát internálótáborokban, miként Hitlernél bizonyos népek, akiknek az útja nemcsak *képletesen*, hanem valóságosan is a sütőbe vezetett, s ettől nagyobb méretű emberfalást aligha tart számon a világtörténelem. A kannibalizmus perfidebb, finnyásabb formáiról van szó. A kannibalizmus sokkal inkább itt él közöttünk még évszázadunkban is, mint hinnők, fenyegető késként suhan el szemünk előtt újra és újra az óra kegyésének ütemére. Amióta Donini kiváló vallástörténeti műve* a mi olvasóközönségünk számára is hozzáférhető, nem lepődhetünk meg azon, ha például valaki felhívja figyelmünket arra, hogy a keresztény vallásokban ismert szentáldozás voltaképpen — ki tudja, hány áttételen át — a kannibalizmus visszfénye: mi is más lehetne, amikor a hívó a bor és kenyérképében Krisztus testét és véréát eszi meg és issza meg, mégpedig nagy áhitattal? Nem lepődünk meg: a keresztények farsangi ünnepe is pogány eredetű; a vízzel való keresztelés gyökerét is ott találjuk meg, s még oly sok mindent — mindez egyebek mellett arra is vall, hogy hagyománymentők nemcsak napjainkban, hanem mindig voltak, s készségesen átmentettek minden „használható” hagyományt, amennyire csak lehetett, megszelídített formában, az akkor új ideológiába, a kereszténységbe is. Hagyományok nélkül persze meg sem lehetünk, időnként azonban éppenséggel hasznos és érdekes felidézünk őket. Mert például vajon azok a mondások, melyek elkeseredett vademberi felbuzdulásból születtek, s melyeket a nyelv oly híven megőrzött, hogy hiszen ritkán, de manapság is hallhatjuk még időnként, a leszámolásra elszántak szájából, hogy például *én ma még vért iszok*; hát vajon ezek, ha az ember ragadozó vadállati természetére ütnek is vissza, nem a kannibalizmus atavisztikus maradványai-e, termé-

* Ambrogio Donini: Korok, vallások, istenek, Gondolat Könyvkiadó, Budapest, 1961.

szetesen tudat alatti gyökerekből előbukkanva és kilombosodva, mert tudatunkkal ma már civilizáltan iszonyodunk e tettől, s a szólást persze már csak képletesen használjuk. De vajon csupán képletesen-e, vajon valóban oly mélyre temettük önmagunkban az emberevőt? Vészes időkben az emberek vadállati ösztönei oly kórosan kiütköznek és elburjánzanak, igen, de mi kényszerítette azt a csetniket, uszítását és mindazokat, akik késsel bántak, az embert, hogy miután tízesével metszette át más emberek torkát, ismételten megnyalja s nyomban utána megundorodják a tör pengéjén gőzölgő vértől? S vajon abban az összeszorított foggal sziszegve kimondott szólásban, hogy *átharapom a torkodat* — amikor is oly sok módon végezhethnék még veled —, nincs benne az a vágy is, hogy megsemmisítselek, de a véredet is megízleljem?

Mélyek a gyökerek. Mindenesetre a fentiekből kitűnik, hogy az *emberevő* szó kétségtelenül a kevesek közé tartozik, melyeket, különösen afféle zulu, szkipetár vagy pápua szóval, csak úgy „képletesen”, behelyettesíteni a legkevésbé sem lehet, hacsak el nem szánjuk magunkat arra, hogy „nem állunk ellen a gonosznak”, ez esetben olyképpen, hogy ellent-nem-állva hagyjuk magunkat kísértésbe hozni, hogy aztán igaztalanul összekeverjük a zulu és az emberevő szót. Tolsztoj, lám, nem állt ellen ilyen értelemben sem. Mi azonban igyekszünk ellenállni. Viszont nagy talány számunkra, mit tesz a zulu, ez esetben Luthuli, vajon valóban Gandhihoz igazodik-e, aki szintén ellen-nem-állva küzdött a saját gonosza ellen; ami pedig azt illeti, nos, hát maga a „küzdelem” Tolsztojtól sem volt idegen, amiről már egy könyvecskéjének címe is tanúskodik, a cím pedig ez: *Hogyan harcoljunk a gonosszal úgy, hogy nem állunk ellen neki*. A zulu is ellent-nem-állva küzd a gonosszal? S emlékeztessünk talán arra is, hogy pályája kezdetén Gandhi épp Dél-Afrikában tevékenykedett oly hőiesen a bennszülöttek körében és az ő érdekekben, a zuluk pedig — olyan véletlen ez, mint az, hogy a fának ezernyi levele közül ez az egy épp a lábam elé hullott, s nem egy lépéssel arrébb —, igen, a zuluk Dél-Afrikában élnek.

3.

Nehru, aki elmondhatja magáról, hogy hosszú éveken át Gandhi legközvetlenebb munkatársa volt, Gandhi tanainak és cselekedeteinek ellentmondásait fejtegetve nem egyszer maga is tanácstalanul tárja szét kezét. Természetesen nem mi leszünk azok, akik a történelem e, mai napig is oly talányos alakjának ellentmondásait kibogozzuk, hiszen ha egyáltalán írni merészelünk róla, ez azért van, mert tárgyunk kifejezéséhez tökéletesen elegendők a legismertebb adatok is e nagyszerű ködevő életéből és munkásságából.

Romain Rolland, akit foglalkoztattak a világ integrációjának problémái, azt remélte, hogy az ázsiai szellemet, ázsiai lelkiséget, ázsiai világfelfogást, melyet európainak oly nehéz vagy talán lehetetlen is felfognia, talán a Szovjetunió közvetíti majd Európának, közben lelkes könyvet írt személyes barátjáról, Gandhiról, akinek nézeteit ugyan nem osztotta, sőt néha határozottan bosszankodott is miattuk, ám akit mégis a világtörténelem legnagyobb alakjai közé sorolt, majdhogy nem Krisztus mellé helyezte. Bizonyára nem véletlenül, Gandhi valóságos szent volt; nemcsak olyan értelemben, hogy a vallás gyakorlását, török-szakad, mindennap elvégezte, európai útjain is, akár a vonaton is, meg hogy böjtölt, szilenciumos napokat tartott, hanem valóságos hitalapító volt, akinek, Nehru szerint, legádázabb ellenségei voltak a *hindu vallás* ortodox hívői. Tolsztoj is túltette magát a kereszténység szokásos istenhitén; azt hirdette, hogy az ő vallása

nem „természetfeletti”, isten magában az emberben van; az orosz pravoszláv egyház ki is közösi tette. Híte voltaképpen nem értelmi, hanem érzelmi alapon állt, s lényegében az emberi *magatartásban* manifesztálódott, akárcsak Gandhinál. Gandhi elsősorban az emberi jellemet kívánta megváltoztatni, mégpedig önmegtagadó cselekedetek szakadatlan gyakorlásával az erőszakmentesség ősi vallási tanainak szellemében; szakadatlanul ismételtette, hogy a vallásos jellemesség és erkölcsösség lehet az egyetlen alapja az emberek közötti viszonyoknak, politikai módszerei is ezt a vallási célt szolgálták, s Nehru, akitől mindig távol volt a vallásosság, s aki az erőszakmentességet is csak mint módszert fogadta el a politikai harcban, ugyanakkor nem iszonyodván az erőszak alkalmazásától sem elkerülhetetlenség esetén, nem győzött méltatlankodni, amiért Gandhi mindig alárendelte a politikát a vallásnak, nem egyszer a legkényesebb helyzetben fűjvén takarodót, azt ajánlva cikkében közvetlen politikai küzdőtársainak, Nehrunak is, egy egész pártnak, menjenek el „a szegény emberek színvonalán élni”, végezzenek „kézifonást és kéziszővést” személyesen (harc az angol ipar ellen!), munkálkodjanak „a vallásközösségek szellemi egységének terjesztésében”, gyakorolják „az önmegtagadást” és „feddhetetlen magatartást” tanúsítsanak. Mélységesen vallotta, hogy „el kell tűnnie a vasútnak, a távirónak, kórháznak, orvosnak, ügyvédnek és más efféléknek. Az úgynevezett felső osztályoknak tudatosan, vallásosan és eltökélten meg kell tanulniok az egyszerű paraszti életet, megértve, hogy ez az élet ad igazi boldogságot”. A rubaskás, szántóvető Tolsztoj mintha csak ugyanezekhez az elvekhez tartotta volna magát. Közben mindketten elfordultak ennek az elnyomott, sanyargatott népek jólétét sürgető ügytől, Tolsztoj azzal, hogy kerekén kijelentette: „mi közöm hozzá?”, Gandhi viszont útonútfélen kinyilatkoztatta, hogy a jólét a vágyak túlzott kielégítésére és bűnre vezet, bűnös hát az is, aki jólétet kíván, elég baj az, hogy a gazdagok bőven kielégítik vágyaikat, nem kell hát a bűnt még azzal is szaporítani, hogy általános jólétet kívánunk; midőn pedig a föld elnyomott népe ennek ellenére a nagybirtok-rendszer eltörlését szorgalmazta, Gandhi türelmét vesztve kifakadt: „azok, akik azt mondják, hogy e rendszereket el kell törölni, nem tudják, mit beszélnek”. Krisztusi szavak ezek. Gandhi nem akarta megváltoztatni vagy megreformálni a társadalmi rendet, hanem csak társadalmi „pezsgést” kívánt, s ezzel ez a célja: „az egyén átalakítása, az érzelmei fölötti uralom, a bűnös vágyak legyőzése”. Mindamellett jól látta a kibékíthetetlen osztályellentéteket, s hogy a munkásmegmozdulásokat, melyek a jólét növelését célozták, sohasem hagyta jóvá (az angol bányászokhoz szóló cikkében feddte őket, ne követelőzzenek, jobb lenne, ha inkább kevesebbet innának és kevesebb gyereket nemzenének), annak az a nyitja, hogy meggyőződése szerint az uralkodó osztályokat a jóléttel járó bűnös élvezetek vonják el a vallástól, következésképpen nem a jólétet kell jelentősen növelni, hanem a gazdagoknak is le kell szállniok a nép színvonalára, s úgy kell betölteniök a nép gyámjának, gyámolítójának szerepét. Gandhi, vallásosságért folytatott harcában módot talált a politikai harcra; ezt az angol megszállók jelenléte magyarázza, de: ebben a politikai harcban is olyan módszereket használt, melyek vallásos *erények* fejlesztését célozták, az ellent-nem-állás, az erőszakmentesség módszerét; ám nem talált módot a társadalmi harcra, mely a belső struktúra megváltoztatását célozza, s ez rávilágít arra, hogy politikai harcra eszköz volt tulajdonképpen, mely alkalmat adott vallási harcának terjesztéséhez, lévén e politikai harc — az angolok elleni küzdelem — széles körökben eleve népszerű, s nem jelentette egyben a társadalmi változást, mely viszont, Gandhi úgy látta, veszélyeztetné vallását. Közben elég arra emlékeznünk, hogy dúltak a középkorban politikai háborúk vallásháborúk ürügyén: a feno-

mén sajátosan mutatkozik meg. Lényegre tapint az a válasza is, melyet arra a kérdésre adott, amit oly sokszor feltettek neki: mi a célja. „Ti csak törődjétek a módozatokkal, és a cél majd gondoskodik önmagáról — szokta mondani. — Legyetek jók egyéni életetekben, és a többi jön magától.” Vagy pedig: „Ha az eszközök helyesek, akkor a célnak is feltétlenül helyesnek kell lennie.” De mi jöhet „magától”, ami a „jó” élet és a legmélyebb vallásosságból fakadó módszerek következtében mint cél *okvetlenül* gondoskodni képes „önmagáról”? Maga az isten, mint természetfeletti lény, s nem más. Mi az élet és a tevékenység végső és alapvető célja tehát? Isten szolgálása: a gonosz ellen való küzdelem, mégpedig úgy, hogy nem állunk ellen neki. S Gandhi így is járt el. Tolsztoj is ekképpen küzdött a gonosz ellen, ám tőle messze volt az ő zuluja.

Nincs szándékunkban, s nem is vagyunk hivatottak arra, hogy meszszenenően boncolgassuk az itt felmerülő kérdéseket, tökéletesen megelégszünk, ha legalább halványan sikerült utalnunk arra a kapcsolatra, melyet e két nagyszerű ködevő között látni vélünk vagy sejtünk. Midőn Tolsztoj és Gandhi érintkezési pontjaira utalunk, a kevés, de érzésünk szerint nem elhanyagolható érintkezési pontra, nem győzzük eléggé hangoztatni, mily lényegbevágó különbség van kettejük között azáltal — amit a gandhizmus hiteles ismerői oly meggyőzően hangoztatnak —, hogy Gandhi azt az alapjáiban véve passzív vallási magatartást, az erőszakmentességet, melynek lényege abban van, hogy „az egyén korlátozza önmagát, megkísérli elérni a teljes szenvedélymentességet, elfogulatlanságot, s ezzel a világ konfliktusai fölé emelkedik, eléri a személyes szabadság és üdvözülés bizonyos állapotát”, nos, ezt a passzív magatartást Gandhi agresszív magatartássá tudta változtatni, s ő volt az első, aki politikai és társadalmi tömegmozgalmakban alkalmazta, Tolsztoj viszont alig jutott tovább az ellentem-állás magatartásában a személyes példánál s különféle példázatok könyvben való elmondásánál — a „módozatok” őt is nagyon foglalkoztatták —, melyek szerint például, ha egy anya szemed láttára agyonveri gyerekrét, „csak egyet tehetsz: állj a helyére”. A különbség ily módon persze óriási. Gandhi tetteinek politikai és társadalmi következményeiről és eredményeiről s értelmi kihatásairól is, melyek gyakran merőben különböztek Gandhi szándékától, kimerítően tájékoztat bennünket Nehru vaskos Ön-életrajzában, mivel azonban ez nem tartozik tárgyunkhoz, az érdeklődőt erre a könyvre utaljuk. Mi megeleghszünk azzal, hogy arra szorítkozzunk: Tolsztoj és Gandhi, egyik a keresztény hit, másik a hindu vallás metamorfózisánál bábáskodván, láthatóan találkozott néhány nem is olyan jelenték-telen ponton. Nem véletlenül szóltunk metamorfózisról. Miként a selyemhernyó — hogy keleti példával éljünk — a metamorfózis során lárva, majd lepke, végtére is selyemhernyó marad így is, úgy is. De mégis más a lárva, és más a lepke. Éppenígy viszonyul Tolsztoj hite a keresztény hithez s Gandhié a hindu valláshoz. S ha Romain Rolland az ázsiai szellemiséget, világfelfogást, melyet európai számára oly távolinak s érthetetlennek sejtett, kezdetben Gandhinál vélte felfedezni szembetűnőne manifestálva, úgy annak *közvetítését* — amennyiben a *közvetítés* eleve megenged bizonyos lényegbevágó eltéréseket is, különösen olyan eltéréseket, melyek a sajátos adottságokból erednek — megtalálhatja Tolsztojnal.

Mert hogy mit jelent és hova vezet az ortodox gandhizmus voltaképpen, azt csak most láthatjuk s ízelhetjük meg, miután a banánról lefeszlett a héja: alig egy-két évtizeddel az angol *gonosz* kiűzése után, s magának Gandhinak, a ragyogó személyiségnek-egyéniségnek halála után egy aggastyán, név szerint Vinoba Bave rója India végeláthatatlan poros útjait falkányi hívével, s be-betérnek a nagybirtokosokhoz, akiknek egy részét időközben Nehruék nem is olyan erőszakmentesen valamelyest ránc-

baszedték, s akkor ez a falka igyekszik meggyőzni a nagybirtokost, hogy javainak, földjeinek egy részét ossza szét a nincstelenek között. Pontosan úgy járnak el, ahogy Gandhi kijelentette: „a kiváltságos csoportokat meg kell fosztani kiváltságaiktól” (már tudjuk végső indítékát: a jólét bűnös életre készíti őket!), de ugyanott nyomban hozzátette: „ennek meggyőzésével, s nem pedig erőszakkal kell történnie”. S az eredmény? A földbirtokos vagy megígéri, hogy szétoszt valamennyi földet, vagy nem ígéri meg. S még azután is hátra van: vagy betartja ígését, vagy nem tartja be. A mozgalom jelentősége? Persze nem felelhetünk teljes mértékben tagadólag. De az eredmény: ha Gandhi belenézne ebbe a tükörbe, nem zúzná ugyan szét, de — hozzá illő stílusban — hagyná, hogy a földre hulljon s összetörjön.

Hol vannak hát a gandhizmus éltető nedvei, amikor is a vallásos mag kiszáradt, repedezett rögök és kövek között aszalódik? Tolsztoj parlaga ez már; az a parlag, ahova utolsó útja oly képletesen vezetett. Az persze más kérdés, hogy maga Gandhi, akinek mint személyiségnek mindig rendkívüli ereje és szerepe is volt, miként fordulna vagy fordulhatna a nap felé, ha a gandhizmust tovább kívánná fejleszteni, a magunk részéről nem feledkezvén meg arról, hogy a rügy rügyként egyre-egyre fejlődhet, míg egyszer csak levél nem lesz belőle. A levél persze már nem rügy, és többé már nem is lesz az. Ám ha Gandhi elmélete és gyakorlata — ki tudja — valamikor régesrégén volt rügy, levél pedig Gandhi korában, akkor már csak az avaron találkozhatunk majd vele egyszer, hallgatván, hogyan porlad el zizegve lépteink alatt, akkor viszont már nem lesz levél, hanem egészen más a neve.

Gandhi egykori hívei közül azok, akik tovább vitték az életet, vagy sohasem is voltak igazi értelemben vett gandhisták, miről Nehru könyve, mely még 1935-ben íródott, ékesszólóan beszél, vagy pedig rég odahagyták azt, amiről viszont az élet mai folyása tanúskodik. Ha pedig a gandhizmusból egyet-mást továbbfejlesztettek, az csak egy és más volt, „vették a madár tollait, de hagyták magát a haldokló madarat”, hogy visszájára fordítsuk Nehrut, aki Gandhi társadalmi rövidlátásáról példálózva még annak idején idézte Thomas Paine mondását: „Sajnálja a tollazatot, de megfeledkezik a haláltusában vergődő madárról”, megtoldván azzal az inkább szuggeráló szándékként vagy kétségbevonásként s nem meggyőződésként ható pár szóval, hogy Gandhi „bizonyára nem feledkezik meg a madárról”, aztán pedig kifejezi véleményét: „minek annyit beszélni a tollazatról?” Nehru odaadással és megható szeretettel viseltetett Gandhi iránt, a különbséget azonban kettejük között Romain Rolland is nyomban észrevette — Nehrut később ismerte meg, mind Gandhit —, s akkor már jóval közelebb találta egymáshoz az ázsiai és európai szellemiséget. Hát éppen ez az, fejtegetésünk ezért nyúlt ilyen hosszúra: Vajon milyen értelemben nevezhetik Afrika Gandhijának Luthulit? A közmondásokban már régóta nem hiszünk: tudjuk, hogy az alma messze eshet a fájától: az érett csillag a sűrű lombos égboltról lehullva ugyan hol áll meg?

4.

Ám légyen Luthuli mégoly odaadó és következetes híve a gandhizmusnak, az ő világának sajátos helyzetét és körülményeit kellően ismervén, egy szót sem szólhatunk, legfeljebb figyelő szemünket fordíthatjuk feléje. Intő példák állnak előttünk: korunkban, mint egyébként minden korban, oly sokat ígérő dolgok mentek már veszendőbe, s ugyanakkor oly kevésel kecsgetők lombosodtak ki máról hólnapra. Az a falkányi forró fejű fia-

tal, akik bevették magukat a Sierra Maestrába, s az Egyesült Államok bizonyos támogatását is élvezték, így vagy úgy, de eljutottak ahhoz, hogy végül is szocialista forradalmat hajtottak végre, épp az Egyesült Államok ellenére, mégpedig olyképpen, hogy amikor harcukat, mint űzött ordasok, megkezdték, az a csoport, mely úgy képzelte, zsebében lapul a szocialista forradalom végrehajtására szóló monopólium pecséttel és iktatószámmal ellátva, támogatta ugyan őket ebben-abbban, egyben azonban ügyelt arra is, hogy távol tartsa magát e bizonytalanul zavaros fejüektől, hogy aztán később, amikor már ámuldozni kezdett a világ, lihegve fusson az események elporzó kocsija után s felkapaszkodjék rá. A dolog nem így indult, s hogy hová jut, az még majd elválik. A kocsira kapaszkodók azonban, akik kimerítően elemezték az eseményeket,* felsorolják a forradalom öt fő jellemvonását, melyek ugyan részben csak általánosságok, ám épp a legjelentősebb, világraszóló tanulságokból nem láttak meg semmit, vagy legalábbis oly mélyen hallgatnak róluk, hogy mindössze fél mondatot emelhetünk ki a terjedelmes szövegből, s ez a fél mondat csak megbújva, s nem is olyan szövegekörnyezetben van, mint amilyenben felette érdekes lenne rátalálnunk; e fél mondat azonban, halványan ugyan és elmosódva, mint a délibáb, de utal arra, amiről tanulságos lenne épp tőlük hallanunk: gyakorlatilag bebizonyosodott, „hogy a gerillák hosszú harcban forradalmi néphadsereggé fejlődhetnek”. Ez az. De a gondolatmeneten végigmenni, ennek a törnek a hegyén el kellene vérezni, hogy hallhassunk valamit arról, amit ezzel kapcsolatban Sartre csak megpendített, vagyis hiányosan vetett elénk. Blas Roca azonban, aki könyvében egyébként nem győzi eléggé dicsérni Castrót, midőn elmondja, Castrónak történelmi érdeme, hogy előkészítette és kiképezte a fegyveres csoportokat, egy közbevetett mondatnál bátorítatlanul megfeddi: „bár abban az időben nem fordított elég figyelmet a harc más formáira” — s mondja ezt az, aki a harc fő formájára egyáltalán nem fordított gondot se akkor, s később, s a „más formák” jó részéből népeiségével együtt maga is kimaradt. Ily módon a fentebb említett állkapocs az ő kezében már nemcsak foghíjas, hanem teljesen csupasz. Ez viszont igen tanulságos számunkra. És intó is. Mire megyünk hát Albert John Luthulival, akiről időközben mégis megtudtuk, hogy őt, a hatvanegy-éves pártvezért a Dél-afrikai Köztársaság körmánya jónéhány éve eltávolította a politikától, s most egy félreeső helyen tölti napjait házfogságban?

A New York Times nemrég közölte Luthuli kijelentését, aztán hazai lapjaink is átvették. Így hangzik:

„Nem vagyok pacifista. Az erőszakot nem mély filozófiai meggyőződésből ellenzem, hanem gyakorlati okokból. Mi nem vagyunk Gandhi tanítványai. Csupán gyakorlati szempontból tekintünk így e dolgokra. Ha választani kellene az erőszak és az erőszakmentesség között, mindig az erőszakmentességet választanám, mert az így lefolytatott harc után nem hevernek elsiratásra váró áldozatok, s keserűség sem marad szívünkben. Végsőkig kihasználnám az erőszakmentességet, hacsak tehetném, hogy ezzel akár egyetlenegy életet is megmentsek. Az erőszakmentesség szilárd belső erőt és nagy bátorságot igényel az embertől. Olyan embereket akarunk, akiket benső bátorság fűt, nem pedig az a bátorság, melynek fegyver a támasza.”

Reménytelenül kevés ez a szöveg ahhoz, hogy bármiféle fontos következtést levonjunk belőle, s különben is ki tudja, hány cenzúrán át jutott el hozzánk, s vajon egyáltalán Luthuli kijelentése-e. Szinte egy lépéssel sem kerültünk közelebb ahhoz az emberhez, akiről oly állhatatosan hallgat az egész világ, hogy az már kissé félelmetes.

* Blas Roca: A kubai forradalom, Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1961.

Vajon szabad-e itt megjegyeznünk, hogy Gandhi megtagadása és az erőszakmentesség oly szembevetőően Gandhihoz hasonló kifejtése mélyen ellentmond egymásnak? Mert hiszen egyetlen pillantás is elegendő, hogy az ember Gandhira ismerjen benne, akár filozofikusan, akár csupán gyakorlati okokból vallja ezt Luthuli: Gandhi például híres cikkében, *A kard elméletében* szintén választott az erőszak és az erőszakmentesség között, az erőszakmentességet dicsérvén szintén a belső erőt dicsőítette — nem egyszer kijelentette azt is, hogy olyan embereket akar, akik ennek a belső erőnek a birtokosai, s nem a fegyverre támaszkodnak —, s az erőszak alkalmazását, legalábbis ebben a cikkében, nem vetette el, ha a gyávaság és az erőszak között *kellene* választania, csak hogy a kérdés szerinte nem így merül fel, hanem: erőszak, vagy erőszakmentesség...

S közben emlékeztessünk-e arra is, hogy a nagy port fölvert tavalyelőtti eseményekben Luthuli volt az első, aki elégette a négereknek kiadott szabad mozgási engedélyét, ezt a megalázó igazolványt, mely nélkül nem tehetik ki lábukat elkülönített telepeikről, s Luthuli példáját tizezrek követték, megbénítván ezzel az ország életét. Mi más ez, ha nem Gandhi engedetlenségi módszere, gondoljunk a polgári engedetlenségi mozgalomra, az adómegtagadási mozgalomra, s a többi erőszakmentes kisebb-nagyobb engedetlenségre, amit Gandhi szervezett. S elmélkedjünk-e most azon, hogy abban az országban, ahol az utóbbi tíz esztendőben olyan hallatlan fajüldöző törvények egész sorát hozták, hogy a négerek alig is moccanhatnak meg anélkül, hogy ezzel ne adjanak okot egy-egy vérfürdő megrendezésére, vajon mihez is folyamodjon az, aki nem hajlandó megbékélni az állapotokkal? Honnan jön, s merre tart hát Luthuli?

Annyi bizonyos, hogy nyilatkozatában az ellentmondó részek a negyedik mondat után hirtelen törésben néznek egymással farkasszemet: az ilyesmire azonban akkor is felfigyelne a nyilatkozó maga is, ha logikája egyébként gyenge lábon állna. Kockáztassuk hát meg azt a feltevést, hogy a törésnek azon a bizonyos helyén volt még valami Luthuli szövegében, amit valaki kitörölt? Vagy bocsátkozzunk találgatásokba, és azt a körülményt, hogy lényegében elfogadja, egyébként pedig hangosan és látványosan megtagadja Gandhit, magyarázzuk azzal, hogy a Dél-afrikai Köztársaságban szép számban élnek hinduk és kínaiak, meg félvérek is, mégpedig szintén a négerekkel együtt, a fehérektől elkülönített telepeken, ám Mphahlele már fentebb említett könyvéből több helyütt is kiérződik, hogy a négerek között talán kisméretű ugyan, de bizonyos ellenszév mégiscsak uralkodik a hinduk iránt, akiket némiképp ázsiai jövevényeknek tartanak, egyébként pedig nem elég világos okoknál fogva jóval vagyonosabban a négereknél, így hát Gandhi talán nem lehet elég népszerű? Mphahlele könyvében mindenesetre ilyen kitételekre bukkanunk: „Azokban az években kezdtem úgy tekinteni a hindut, mint akinek előjoga van ahhoz, hogy több pénze legyen, mint nekünk vagy a színészeknek (a félvér négereket nevezik így)... Úgy véltem azokban az években, hogy egyszerűen képtelen szenvedni, sohasem fog meghalni, nem is izgatja semmi... Hogy bizonyos dolgokban nem osztozhatunk és életünk nem forrhat össze az övével. De akkor nem törődünk ezzel.” Valamivel lejjebb pedig: „Sehogy sem tudtam behatolni az ázsiaiak lelki világába. Az érintkezés bizonyos pontján túl valami láthatatlan válaszfalba ütköztem”. Később pedig, mindön arról informál, hogy egy barátja néger neve helyett felvette a *Bennet* vezetéknevet, hogy majd színészek vagy hinduk iskolájában taníthasson, kurtán így kommentálja: „Akkoriban a színés vagy hindu tanítók fizetése négyszerese volt az azonos képesítésű néger tanítók fizetésének.” Mire véljük hát ezt: megismétlődik az oly fatális európai példa, az *oszd meg és uralkodj*,

s a vele járó elvakultság és minden egyéb? Vagy csak képzelődünk? Hiszen ugyancsak Mphahlele könyvében a faji és nemzetiségi csoportok közötti egyetértés elengedhetlenül szükséges voltának felismerését is felfedezhetjük, az egyetértésre való törekvést és annak nehézségeit is feltárja, ugyanakkor pedig a Nemzeti Kongresszus párt, mely egykor a néger nacionalizmus és sovinizmus jegyében működött, napjainkban szorosan együttműködik hindu, színes és fehér demokratikus szervezetekkel, sőt saját nemzetiségi alosztályai is vannak. A helyzet ilyen alakulásában talán tulajdonítanunk kell némi szerepet Luthulinak is, aki a Nobel-díj átvételkor is szükségesnek tartotta elmondani, hogy ezt a díjat úgy veszi át, mint elismerést nemcsak hazája, hanem az egész afrikai kontinens minden népe iránt, fajra, színre vagy vallásra való tekintet nélkül. Mivel magyarázzuk hát Gandhi megtagadását? Talán arról van szó, hogy *alapjában véve* egész más nézetek vezérlik Luthulit, s csak egy-két „tollat tépett ki a haldokló madárból”, hasonlóképpen, mint Nehruék, ám szükségesnek tartotta sokkal inkább elzárkózni magától a „madártól”, mint azok, akik hosszú éveken át legközvetlenebb munkatársai voltak? Vegyük-e határozott ellenszegülésnek azt, hogy épp a békedíjat ilyen mondat kíséretében vette át: „Nem lehet béke, amíg a világon leigázott népek vannak”?

Ne találgassunk, és ne képzelődjünk. Kétségtelen mindenesetre az, hogy — ma hajlandók vagyunk Luthulinak tulajdonítani ezt a szöveget vagy szövegtöredéket — az ő szavaival jóval melegebben hangzik az erőszakmentesség megfogalmazása, mint bárhol is Gandhinál, hiányzik belőle az aszkéta elriasztó túlvilágisága, viszont felfedezhető benne egy mély humanista érzelmesség — vagy csak annak látszik Gandhi után? —, mely érzelmességet azonban nem engedi szabadjárá, hanem ráncbaszedi a sejtetett határozottság a feltételes mód használatával, s ugyanez a határozottság, tudatosság sugárzik felénk a nyilatkozat első mondatából is: rövidegével, azzal, hogy nem felkiáltó, hanem közönséges kijelentő tömondat, és azzal, hogy tudjuk, milyen alkalomból mondta, egy pillanatra megdöbbsent bennünket: „Nem vagyok pacifista.”

Igen, ez az: a békedíjat, melyet a dinamit feltalálója alapított, elnyerte egy néger ember, aki nem pacifista, de az erőszakmentességre esküszik.

Korunk ellentmondásai példásan kifejezésre jutottak.

Zsoltár 1962-ben

Pap József

*Mert látásunk vizslái megcsaholják
Az állhatatos homály minden lépését*

*Mert az értelmetlenség ütötte réseket
Beöntjük szavaink kemény ércével*

*Mert hirtelen haragunk tenyerével
Az epétlen csillagok arcába csapunk*

*Mert a szívek bolygó-távközébe
Vakmerő terpeszünk hídját ékeljük*

*Mert erőnk partjait áttörve
Mebolygatjuk a megférés fehér körét*

*Mert alázatunk homokóráját
A türelmetlenség tüzébe vetettük*

*Mert a megtorpanás-mosolyú szájakba
Az elszántság zabláját feszítjük*

*Mert szeretetünk mohó indáival
A mindenség töviseire fonódunk*

Nem lesz nyugodalmunk haló porunkban sem.

Merész félénkség (vagy fordítva)

Burány Nándor

Szülő anyák fájdalma semmi ehhez,
s a mozdony elé került gyermek riadalma
mellette meg sem állhat.

*nincs is vihar
néha havazik csak
villám csapott az ereimbe
s kiégtek a vezetőkek*

Tudom, hogy veszélyes,
nagyon veszélyes, amit most csinálok.

*a Sorbonne előtti téren
a C. szobor alapzatán
múlt júniusban eredeti
bezdáni hangyát engedett el egy fiú*

A folyó megijedt, nem mer tovább
előre folyni.

De most mit csinálhat?

A folyó meg sosem állhat.

és mit jelent visszafelé folyni

Emlékszem az öregapám sírján
— az ördögcérnával körülött temetőben —
a lilium levelén alvó csigákra.

*lengő füst a tető fölött
öreg nyárfa vihartörött
szemem vizében halak
csuklóim zöldet hajtanak
egy napra csak ha lehettem volna
folyó bár és ne csak a partja
ne csibét gázoló traktorkerék
de szerelmet nyúló vadgesztenyék*

*egy napra még egy napra bár
fészekből nyújtott fecskeszáj*
Szülő anyák fájdalma semmi ehhez,
s hogy lehet veszélyes
a levegőben megálló repülő helyzete
az enyémhez képest?

*Azt hittem, csobogó patak-erkölcs
szivárványa színezi naponta az arcom,
és a völgyben dőcögő vonatról
a több-mint-remény vörös villanyait
látom ragyogni a rengeteg erdők
sötét magasáról.*

Az öreg körtefa aszalódott gyümölcsei
hintáznak a téli szélben.

*Nem okolok senkit.
Így döntöttem mégis:
inkább hallgatok,
ha már nem tudom szavaim
és lépteim között az összhangot megtalálni.*

Jó lenne tudni, jobb-e annak,
aki nem gondol erre.

*mondják rám inkább:
villám csapott az ereimbe.*

Mindez olyan egyszerű lenne,
s kedvemnek ki sem merne szegni szárnyat
csak ne tudnám:

a folyó meg sosem állhat.

*Egy kisgyerek madzagon
húzza az udvaron
a kékpettyes mosogatótálat.*

Aki egyszer elindult,
hogyan állhatna útjába önmagának?

Ablakomból látom a hidat
— ez is két partot fog át —,
ki írta ezt a verset,
higgyek a szavainak?

Levél a halott költőnek

Gál László

*hát így író társ néha emlegetnénk
bár ritkán immár s azt sem igazán
a tábla jó-jó hiszen rajta van
a vén falon az ifjú iskolán
és utcád is van író társ bizony*

*lepattogzott a hit az ostornyélről
vagy más a baj a bor íze se régi
a költőket meg hiszen jól tudod
az úristen meg a kiadó méri
csak kedvetlenül fél szemmel bizony*

*meg kéne halni többször esztendőnként
s neked az is csak egyszer sikerült
a kő örvényt vert szépen gyűrűzött
nincs már a kő a gyűrű elmerült
vízben a kő sors keserves bizony*

*most itt vagy bennem mert rosszul aludtam
vagy felriasztott magam sorsa bár
és rágódok hogy mi az érdekesebb
a tejfehér köd lassacskán leszáll
vagy a halál költőtárs úgy bizony*

Vajda Lajos: Szénrajz

Ősz

Gál László

*és jött a völgy
szép szürke öregember
és megkérdezte miért
és akkor a hegy
ledobta fenyőkoronáját
és megrémültek az erdők vadjai
a szegény éhes kopott farkasok
és az őzek csillogó kávéházak
és éttermek konyháiba futottak
és eldobta ásóját a vakond
pedig vak volt és mégsem boldog
és mondta a nap hogy jó a holdnak
és mondta a hold hogy jó a napnak
és sirni kezdett a duma is
éjszaka volt csak a csillagok
kérdték az égen hogy miért
és az ember pálinkát ivott
és ő is*

Út a lejtőn

John Wain

Megmondaná végre, Mr. Lumley, mi az, ami nem tetszik önnek a szobákon?

A sértődött felháborodás félreismerhetetlenül kicsengett a háziasszony hangjából, amikor végül is elvesztette a türelmét. Charles majdnem hangosan felnyögött. — Most magyarázza meg pontról pontra, miért nem szeret itt lakni? Beszéljen az asszonynak a férje reggeli köhögéséről, az örökös kutyaugatásról, valahányszor megérkezik vagy eltávozik? Vagy a hallban lévő szutykos gyékényszőnyegekről? Ez nyilván lehetetlen. Miért nincs benne annyi tapintat, hogy beérje azzal az udvarias hazugsággal, amelyet be akart adni neki? Neki mindenesetre ragaszkodnia kell hozzá. Az asszony üveges szemébe nézett, és igyekezett olyan udvariasan beszélni, ahogy csak tudott.

— Valóban, Mrs. Smythe, igazán nem tudom, miből gondolja, hogy nem tetszenek a szobák. Én mindig mondtam, mennyire kényelmeseknek találok őket. De már másnap szóltam, hogy szeretnék a munkámhoz közelebb eső lakást találni.

— És hol dolgozik? Ezt már kétszer-háromszor kérdeztem öntől, Mr. Lumley, de sohasem válaszolt nekem.

— Mi a fenét érdekli az, hogy hol dolgozom? — szerette volna mondani, de ennek ellenére kénytelen volt elismerni, hogy a kérdésben van némi jogosultság. Tudta, hogy kezdettől fogva rejtély az asszony előtt, mert sem beszédével, sem öltözködésével nem emlékeztet azokra a jól öltözött fiatal irnokokra és elemi iskolai tanítókra, akiknek rendszerint kiadta a szobáit. Az igazat mégsem mondhatja meg csak úgy egyszerűen: Most kerültem ki az egyetemről, történelemtanári diplomával, nincs állásom, sőt még kilátás sem arra, hogy legyen, abból az ötven fontból élek, ami még a bankban maradt, s közben a jövőmről gondolkozom. Nem. Összeborzadt,

mint ahogy gyakran borzadt össze, ha arra gondolt, milyen mohó megértést tanúsítana az asszony iránta és problémái iránt, hogyan bújna a lapok „Állás” rovatát, és hogyan „érezné kötelességének”, hogy érdeklődjön anyagi helyzete felől. „Arra kell kérnem, Mr. Lumley, hogy előre fizessen. Az ön pénze nem tarthat örökké.” Szinte hallani vélte, amint ezt mondja gyanakvó, rekedtes hangján.

— Ezt nem értem. Nekem úgy rémlik, mintha önnek valami különleges oka lenne arra, hogy ne mondja meg, miből él. Nem azért mondom, mintha kíváncsiskodó természet volnék, egyáltalán nem azért.

Atkozottul bolond volt, hogy nem eszelt ki valamit előre erre az eshetőségre. Minek is mondhatná magát? Tanítónak? De ugyan hány iskola van itt Stotwellben? Meg kellett volna jegyeznie valamelyiknek a nevét, lehetőleg olyannak, amelyik legalább öt mérföld távolságra fekszik innen, hogy előre hihetővé tegye a hazugságot. Különbösen is mit tud Stotwellről? Van itt egy agarverseny-pálya. Esetleg ott dolgozhatna? Mondjuk a totalizátór-nél. De rögtön eszébe jutott, hogy soha életében nem látott totalizátort. Különbösen is túl sokat volt esténként idehaza. Esetleg egy ügyvéd mellett dolgozik? De megkérdezné, melyik ügyvéd mellett, hol az irodája, és hiába nevezné meg valamelyiket, mert, tekintve, hogy nagyon felkeltette az asszony gyanúját, az szenvedélyes alapossággal úgymint utánajárna, hogy kiderítse az igazat. Mégis beszélnie kellett. Erőszakkal kényszerítette mozgásra nyelvét, abban a reményben, hogy az, az ő segítsége nélkül is, pusztán önszántából majd csak mond valamit.

— Hát a dolog úgy áll, Mrs. Smythe, hogy... Bizonyára hallott már „Jehova tanúi”-ről?

A háziasszony zavartan forgatta fejét ide-oda. Riadt szemével igyekezett elkapni a fiatalember tekintetét.

— Csak nem akarja azt mondani, hogy ön is közéjük tartozik?

— Ez nem lenne éppen pontos meghatározás. Én nem tartozom csak úgy egyszerűen közéjük.

— Mr. Lumley! *Mondja meg, mivel foglalkozik!*

— Magánnyomozó vagyok.

Az igazság az volt, hogy ezek a szavak csak úgy maguktól buggyantak ki belőle.

— Magánnyomozó? Jehova tanúi? Mit jelent mindez? Jobb, ha megmondja az igazat, fiatalember, jobb, ha megmondja. Nekem mindig csak olyan lakóm volt, akiről tudtam, hogy megbízható és rendes foglalkozást űz, most pedig megjött ön, először nem akarja megmondani, mivel foglalkozik, aztán pedig kiderül, hogy detektív, akinek bűnözők között kell forognia. Egyszer még, mielőtt egy szót is szólhatnék, a házamhoz csődíti őket. Ha ugyan igaz, amit ön mond.

Charles elővett zsebéből egy doboz olcsó cigarettát. — Egy pillanat — dűnyögte. — A hálószobában hagytam a gyufát. — Ne törődjön most a gyufával! — rikácsolta az asszony. Charles azonban kirozott a szobából, becsapta maga mögött az ajtót, és felszaladt a hálószobába vezető lépcsőkön. Amikor felért, első pillanatban ösztönösen szeretett volna az ágy alá bújni, bár tudta, hogy ez hasztalan lenne. Össze kell szednie magát. Meggyújtotta cigarettáját, szívott egyet a keserű füstből, aztán szembefordult a háziasszonnyal, aki éppen akkor nyitott be a szobába. Elméje egyszerre kitisztult. Mivel magyarázatot követelnek tőle, ő majd magyarázattal szolgál. Mielőtt Mrs. Smythe bármit is mondhatott volna, hosszadalmas és körülményes mesébe kezdett arról, hogy őt Jehova tanúinak központi hivatala alkalmazta abból a célból, hogy tartsa szemmel négy körzeti pénztárosuk egyikét, egy blackwalli embert, akit azzal gyanúsítanak, hogy bizonyos módon — hangja itt bizalmas színezetet öltött —, amelyre most nem

térhet ki részletesen, a mozgalom hitelét rontja. Egy kitalált nyomozóiroda nevét is megemlítette, amelynél állítólag, mint kezdő dolgozik. Azután megkérdezte a háziasszonyt, emlékszik-e az Evans esetre, amellyel annak idején sokat foglalkozott a News of the World. Ja persze, ha nem olvassa a News of the World-öt, akkor nem is tudhat a dologról semmit; mindenestre neki, Charlesnak, oroszlánrésze volt abban, hogy annak az embernek igazságot szolgáltatottak. Csak beszélt és beszélt, folyékonyan, de meglepő nyugalommal. Mikor visszatért a kiinduló ponthoz, elmondta, hogy a gyanús ember egy kis hotelban szállt meg a városban (amikor Mrs. Smythe kinyitotta a száját, hogy megkérdezze „Melyik hotelban?” gyorsan elébe vágott, és udvariasan megkérte, ne kívánja, hogy megemlítsa a szálloda nevét), s ő most kötelességének érzi, hogy ugyanott szálljon meg.

... — Amint látja, Mrs. Smythe, amikor azt mondtam, közelebb kell költöznöm a munkámhoz, erre gondoltam — mondta ünnepélyes mosollyal —, s ez szószerint igaz is. — Mrs. Smythe először életében néma maradt. Charles elbeszélésének körülbelül egy harmadát értette csak meg, és egész elméje egyetlen kavargó összevisszaság volt csupán. Ha még kívánhatott egyáltalán valamit, az csak az lehetett, hogy utoljára lássa Charles Lumleyt. Charlesnek nyert ügye volt.

A következő reggel, kezében táskájával, Charles utoljára botladozott végig a hall zsíros gyékényzönyegén, és kibotorkált a júliusi napfénybe. Az éjszaka folyamán, amikor ébren feküdt, sokáig kéjjel gondolt arra a rúgásra, amellyel megfontoltan és tudományos pontossággal fogja a kutyát orron tisztelni, amikor az ugatni kezd rá, de ma — először, amióta a házba tette a lábát — az állat nem mutatkozott, és így a távozás csendben folyt le.

Tudta, hogy Mrs. Smythe félig gyanakvó, félig izgatott tekintete a megsárgult csipkefüggöny mögül nyomon követi, s ezért igyekezett gondtalanul viselkedni, amint végighaladt az utcán. Teljesen tisztában volt azal, hogy a három hét, amit Stotwellben töltött, elfecsérelt idő; huszonegy céltalan reggel, kába délután és reménytelen este, melyeknek folyamán gondolatai sehogyan sem akartak kitisztulni. Utolsó egyetlen éve során, ha problémái túlságosan felgyülemlettek, sokszor gratulált önmagának azért, hogy azt a néhány gyorsan elröppenő hónap után esedékessé váló kérdést: „hová?”, könnyedén el tudta háritani, és azzal áltatta önmagát, hogy ezt és a többi lényegbevágó problémát majd később, néhány hetes teljes magánya során fogja megoldani. „Sajnálom — felelte rendszerint a jövőre vonatkozó kérdésekre —, de fontos döntésekkel most nem foglalkozom. Egyszerre csak egy dolgot. Jelenleg vizsgára készülök, és — tette hozzá nagyképpen — amellett normális emberi életet is akarok élni. Amikor mindezzel már végeztem, csak akkor fogok a megélhetésre gondolni, és a többi fontos kérdéstől sem fogok elzárkózni.” Nagyon kényelmes volt ez így. Még egy szerény kis szertartást is rendezett a lakásán, amelynek során barátai jelenlétében döntött arról, melyik városba fog visszavonulni, hogy rendezze gondolatait. Megkérte barátait, hogy egy ív papírra írjanak le vagy egy tucat városnevet — mellőzve a nagyvárosokat, ahol a lakások túl drágák —, ő pedig csak úgy találomra egy gombostűt szúrt a papírlapba. — Nekem teljesen mindegy — mondta hetykén —, akár falu, akár iparváros, az én tekintetem úgyszólván befelé fordul majd. — Valami nevetséges véletlen folytán, a gombostű először pont annak az angliai városnak a neve mellett kötött ki, amely erre a célra alkalmatlan volt, mert ott született, és a szülei is ott éltek; az egyik vendég írta le, teljesen gyanútlanul.

A második szúrás egészen a papír szélét találta, ezért érvénytelennek nyilvánították, a harmadik azonban félreérthetetlenül Stotwellt jelentette. Reményekkel telve utazott az ország másik felében lévő, összezsúfolt utcákból, és gyárakból álló kisvárosba, csak azért, hogy értékes heteket körömrágcsáló tőprengésben töltsön. Semmilyen döntést nem hozott, még az állás ügyében sem, nem is beszélve az éveken át felgyülemlett mélyebb és súlyosabb személyes problémákról, amelyek mind erre a nyugodt és zavartalan kikapcsolódásra vártak.

Miért volt ez így? Miért nem sikerült az egész? — kérdezte önmagától, amint nehéz bőröndjét cipelve a főutcán, az állomás felé haladt. A válasz, mint az ilyesmire általában, csak részleges lehetett, részben, mert agya az egyetemi évek során mindenféle mellékes összevisszasággal zsúfolódott tele, és ezzel elméje alkalmatlanná vált a komoly gondolkodásra, részben a sok zavaró külső körülmény miatt (ma ne menj el hazulról, mert különben önagysága rájön, hogy nincs állásod, ma döntened kell, még mielőtt túl sok időt vesztenél, nézz utána az újságokban, milyen állásra van kilátás), és részben azért, mert problémáira egészen egyszerűen semmi érdemleges megoldás sem kínálkozott. Végül is azzal vigasztalta magát, hogy tulajdonképpen állhatatos maradt; mert ha mindig hallgatott volna mindazok jószándékú butaságára, akik tanácsokat osztogattak neki, már ki tudja, milyen szerencsétlen lépésekre szánta volna el magát. Az igazság az volt, hogy helyzete semmiben sem volt más, mint abbéli kísérlete előtt, hogy felhalmozódott problémáival szembenézzen; még nem ismerte fel azt, amire a körülmények hamarosan megtanították, hogy helyzete nem olyan, amin pusztá gondolkodással segíteni lehetne.

Elkerülhetetlen volt, hogy egy bizonyos vereségérzet ne nehezedjen Charles vállaira, amikor utolsó egyfontos bankjegyén megváltotta menetjegyét abba a városba, ahol szülei, rokonai és ismerősei vártak rá, hogy megkérdezzék, hol is volt mostanáig. Ha Sheila nem volna, gondolta keserűen, amíg visszajáró néhány shillingjére várakozott, ami most egyben minden tartalékát is jelentette, még csak valahogy eltengődne, padokon aludna, és újságot árulna. De mindenképpen látnia kell a lányt, bár semmit sem mondhat neki, amivel hosszú hallgatását megindokolhatná, vagy házasságukat kilátásba helyezhetné és vonzóbbá tehetné. Mindenben pechje van, mindenben! — sóhajtotta, miközben a jegyet mellényzsebébe tette, és átvette a visszajáró aprópénzt.

A vonat befutott, Charles közömbösen kapaszkodott fel és szállt be az egyik fülkébe, amelyik éppen a legközelebb esett hozzá, bőröndjét feldobta a csomagtartóba, és lerokadt egy sarokülésre. Azzal a túlzott tartózkodással, amely nevelése során vert gyökeret benne, elfordította fejét a fülke másik két utasától, úgyhogy csak homályos körvonalakat látta; középkorú házaspár volt, minden jellegzetes vonás nélkül. Csak amikor a vonat elhagyta az állomást és már a széles középangliai mezők hömpölyögtek tova az ablakok előtt, jött tisztába azzal, hogy a házaspár figyelő, kissé szegénylősen, de intenzív érdeklődéssel, ami már azon a ponton volt, hogy a csendet megtörve szavakban jusson kifejezésre. Charles felnézett, és szeme talákozott a tekintetükkel. Vajon hol látta már ezeket az embereket?

— Mr. Lumley, ha nem tévedek? — szólalt meg végül a férfi.

— Az a nevem — hagyta rá Charles óvatosan, halk hangon dűnnyögve —, csak sajnós nem emlékszem pontosan, mikor volt szerencsém önökkel találkozni. Lássuk csak...

Az asszony, aki, úgy látszik, a legkevésbé sem osztotta a másik kettő zavarát, felbátorító mosollyal előre hajolt.

— George Hutchins szülei vagyunk — szólta szívélyesen. — Akkor találkoztunk, amikor fenn jártunk látogatóban a kollégiumban.

Charles egyszerre emlékezni kezdett egy jelenetre, amelyet szívesen elfelejtett volna. George Hutchins kellemetlen, makacs és humortalan fiatalember volt, ugyanazon az emeleten lakott, mint Charles, és fejébe vette, hogy kollégáját a kemény munka erényére szoktatja.

— Semmi rendszer — mondta fölényesen, amikor Charles könyveit megtekintette —, csupán találomra összehordott szöveggyűjtemény. Mint-ha játéknak vennéd az egészet. Ez pedig nem játék. Én például a legkisebb részt is alaposan átveszem. Előzetes átfutás, aztán gondos tanulmányozás, végül három hónap múlva ismétlés. Ez az a módszer, amelynek segítségével az olyan emberek, mint Lockwood, eljutottak odáig, ahol most vannak. — Lockwood száraz savószínű arcú tanár volt a kollégiumban, aki iránt Hutchins mély és őszinte tiszteletet érzett, és aki kellőképpen támogatta őt, a tudatos önteltség útján. Egy-egy ilyen leckéztetés után Charles gyűrötten és elgyötörten bámult a tűzbe, és intuíciója felvillanásainak és tiszúrásainak segítségével, amelyek nála a logikus gondolkodást voltak hivatva pótolni, igyekezett Hutchins brutális beavatkozásának dohos és nyomasztó légkörétől megszabadulni.

— Bizonyára hallott már George sikeréről? — kérdezte Mr. Hutchins, bizalmas, de büszke hangon, amelyből azonban némi zavartság is kicsengett. — Irodalmi társaságot alapított — tette hozzá.

A következő néhány percben a beszélgetés szinte mechanikusan haladt a maga útján, Charlesnak olyasféle mondatai segítségével, mint: „Rászolgált az elismerésre, megdolgozott érte”, vagy a hervadozó házaspár olyan válaszai révén, hogy: „Mindig erre vágyott, most végre elérte.” Jó modorának álarca mögött Charles valójában sajnálta ezt a két embert, mert nyilvánvalóan még inkább zavarban voltak, mint azon a napon, amikor bement Hutchins szobájába, hogy kölcsön kérjen egy kenyérpíró villát, némán és mereven ülve ott találta őket fiuknál. Hutchins szemmel láthatóan szégyellte szüleinek munkáskülsejét, és igyekezett elkerülni, hogy bemutatassa őket, nyilván abban a reményben, hogy Charles nem fogja felismerni a rokoni kapcsolatokat. De a családi vonások önmaguk is eleget beszéltek, Charles pedig néhány percig csevegve elidőzött a szobában, részben attól a rossznájú örömtől vezérelve, hogy Hutchinst kellemetlen helyzetbe hozhatja, részben mert őszinte indítást érzett, hogy megvigasztalja ezeket a tisztességes és szívélyes embereket, megmutatva nekik, ha fiuk kibírhatatlan sznob is, vannak azért még mások, akik nem azok, s legalább néhány kellemes percet szerezzen nekik e balul sikerült látogatás során. Sohasem jöttek többé, Hutchins pedig nem említette őket. Charles egy alkalommal, csupán attól a szándéktól áthatva, hogy figyelmes legyen, megkérdezte, hogy vannak a szülei, de az a mogorva pillantás, amelyben válaszként része volt, teljesen meggyőzte: Hutchins ezt a kérdést személyes sértésnek tekintette. Az a sikerkultusz, amelyben élt, lehetetlenné tette számára, hogy elviselje azt az emberpárt, amelytől származott, tekintve, hogy szülei sem sikerekben gazdagok, sem ünnepeltek nem voltak, sőt birminghami tájszólásuk éppen ellentéte volt az ő kiejtésének (hihetetlenül pontos untánzata Lockwood nyávogásának), úgyhogy, röviden szólva, a végsőkig lenézte őket. Szorongató problémái ellenére, Charlesnak volt elég ideje az afeletti örömrre, hogy nem olyan, mint Hutchins, s hogy vidám és könnyelmű kedélyállapota csorbítatlanul és elevenen megmaradt benne. Nem volt gyakori szokása, hogy idézzen, de egy kedves töredék

mégis felbukkant most az agyában, úgyhogy önkéntelenül is ezt dünnyögte: „Azok közé tartozom, akik alkottak, még ha halott világot is.”

— Bocsánat, nem értem — szólta Mr. Hutchins meglepődve, miközben előre hajolt.

— Semmi, semmi — mondta Charles abban a reményben, hogy szavai könnyedén és gondtalanul hatnak majd, de valahogy érdes csengést kaptak, és szemtelennek tűntek fel. Kétségbeesetten felállt, levette bőröndjét a csomagtartóról, és ennyit mondott: — Le kell szállnom a következő állomáson. — Kimenekült a folyosóra, hogy egy új fülke után nézzen. Az egyetlen helyiségben, ahol szabad ülés kínálkozott, négy kékre borotvált állú fiatalember verte a kártyát egy bőröndön, és olyan barátságtalan pillantásokat vetettek feléje, hogy inkább újra visszavonult, s mivel félt a folyosón maradni, nehogy Mr. vagy Mrs. Hutchins kijöjjön és meglássa, útjának hátralevő negyven percét a klozetban rejtőzködve tette meg.

Bár a nap meglehetősen baljóslatúan kezdődött, délután fél ötig Charles elég sok akadályt hárított el. Rendelteségi helyére érkezve, bőröndjét az állomás ruhatárában hagyta, és elhatározta, hogy hivatalos hazatérését addig halogatja, amíg csak lehetséges, aztán sietve tette meg a vasútállomásról az autóbusz megállóhoz vezető száz yardnyi utat, hogy megvárja az autóbust, s abba a faluba utazzon, ahol Sheila a szülei lakott. Amint az autóbusz az üde zöld mezőkkel szegélyezett úton haladt, egyszerre hevesen lánogt fel agyában és testében az a hónapokon át erőszakkal elnyomott vágy, hogy a lányt láthassa. Erre van szüksége, hazatérésre, viszontlátásra, nyugvópontra anélkül, hogy töprengéssel és gyakorlati problémák latolgatásával foglalkozna. De ezt a békét is előbb meg kell nyerni, jutott eszébe, és a belső feszültség hevesen megragadta s megrázta lelkét, amint felfelé lépkedett a kerti ösvényen.

A helyzet azonban újra elérte a mélypontot. Szükségtelenül erélyes és hosszú csengetésére az ajtót egy tömzsi, méltóságteljes, harmincöt év körüli férfi nyitotta ki. Robert Tharkles volt, Sheila néniének, Edithnek a férje. Amikor Charlest meglátta, arcának melankolikusan ünnepélyes kifejezése ingerültté változott. Már megint ez a bolond! Még mindig nem jött meg az esze! Mikor fog végre észhez térni?

— Sheila nincs itthon — mondta minden üdvözlés nélkül, s anélkül, hogy megvárta volna, míg Charles bármit is szól.

— Azért talán bemehetnék? Messziről jövök — morogta Charles.

— Csak Edith és én vagyunk itthon — mondta Robert, mintha figyelmeztetni akarná Charlest, hogy bejövetelével súlyos megpróbáltatásoknak teszi ki magát, ami igaz is volt.

Válasz helyett benyomult Robert mellett a hallba. Itt a konyhából kilépő Edith-tel találta magát szemben. — Sheila nincs itthon — mondta az asszony. — Tudom — válaszolt Charles, túl gyorsan beszélve ahhoz, hogy szavai teljesen érthetők legyenek. — Robert már megmondta. Kaphatnék egy csésze teát? Ha lehetséges, szeretném megvárni, amíg Sheila visszatér.

Megbotránkozó pillantásaiktól kísérve, Charles összehúzta magát, belépett a konyhába, és leült egy székre.

Ez a légkör volt minden találkozásra jellemző, ami Charles, valamint Robert és Edith között lefolyt. Nem azt kifogásolták Charlesban, hogy az életben semmilyen sikert nem ért el, ez szemükben nem volt büntetendő cselekmény — az ilyen embereket csak egyszerűen magukra kell hagyni —, hanem az bosszantotta őket, hogy még csak nem is igyekezett eredményeket elérni. Bár nem tudták szavakba önteni, legnagyobb hibájául még-

is azt rótták fel, hogy nem visel „egyenruhát”. Ha a törekvő középosztálybeli üzletember „egyenruháját” viseli, mint Robert, maguk közé fogadták volna. Az ő szemükben mindenkinek első számú kötelessége volt „egyenruhát” viselni, amely meghatározza helyzetét, hivatását, ambícióit: a kubicosok nehéz csizmáitól és felgyúrt ingujjától kezdve egészen a tanárok tweed öltönyéig. Az öltözködési szokások arra valók, hogy mintegy személyi igazolványként határozzák meg az emberek társadalmi helyzetét, hogy mindenki láthassa, ki hová tartozik. Charles azonban, úgy látszik, nem ismerte fel az öltözködésnek ezt a megszentelt feladatát. Mint kiskorú sem viselt bársonynadrágot és tarka inget. Még csak nem is pipázott. Ehelyett valami semleges, pártatlan utcai ruhában járt, ez azonban nem az üzletember öltözte volt, s nehéz cipőt viselt, amelyet azonban nem lehetett divatos turistalábbelinek nevezni. Charlesnak egyébként minden arra irányuló kísérlete, hogy megkedveltesse magát velük, balul ütött ki. Amikor először került össze Roberttal, azt ajánlotta neki, surranjanak ki ebéd előtt és igyanak egyet. Robert azonban sohasem járt el inni a háztól, sokkal jobban szeretett mahagoni szekrényéből ünnepélyesen elővenni egy félpintes sörösüveget. Egy alkalommal, amikor a lánynak kimenője volt, Edithnek segített mosogatni, s annyira vigyázott, hogy el ne törjön valamit, hogy végül is sikerült elejtenie egy pótolhatatlan mártásos tálacskát. Amikor Robert az idősebb nővér tekintélyes és felelősségteljes férjéhez illően arról kezdte kérdezzgetni sógornőjének vőlegényjelöltjét, hogy mivel szándékozik foglalkozni, mik a tervei a jövőt illetően, Charles egyetemista szokás szerint kitérő és tréfás feleleteket adott. Nem illett bele az ő világukba, nem tudott a nyelvükön, s miután sikertelenül kísérelték meg, hogy beleillesszék a maguk prúd és dohos formáiba, ellenszenvesnek találták és meggyűlöltek anélkül, hogy békét hagytak volna neki. Amint ott álltak és néztek rá, Charles megértette, hogy a csésze tea ellenében újabb lelki fröccsöt kell elviselnie tőlük, s ezt éppoly nehéz lesz lenyelnie, mint amilyen hiábavalónak bizonyul majd.

Edith volt az, aki a támadást elkezdte, miközben hihetetlenül apró szemét a fiúra szegezve, úgy állt ott, keményen, a szennyvíz kiöntő mellett, mint olyan asszony, aki „legény a talpán”, lompos ruhájában és lucskos kötényében.

— Feltételezem, hogy apával szerettél volna beszélni. (Hála istennek, ezúttal nem nevezte Papának a megsárgult vén madárijesztőt), tekintve, hogy megvan a diplomád, remélem, szeretnéd rendbeszedni a dolgaidat. (Rejtett, de nem túl rejtett célzás Charles eddigi komolytalan életmódjára). Apa már régen kíváncsi, mikor embeled meg végre magadat. (Ez arra vonatkozott, hogy Charles mindig kibújt kötelezettségei alól).

Charles bolondul lépre ment. — Nem állíthatnám, hogy éppen apát kívántam látni — mondta. — Azt hiszem, nincs semmi, ami miatt rög-tön... izé...

Rájött, hogy csapdába esett. Az utolsó fél tucat szó nem bizonyult éppen hathatósnak a mellének szegezett fegyverrel szemben. (Olyasmiket mondott, mint „még nem tartok ott, hogy...”, vagy „úgy látszik, nem vagytok tisztában...” stb.) Edith szája kinyílt, hogy kirikácsolja magából az előkészített megróvó szavakat, de Robert váratlanul közbevágott:

— A napokban találkoztam szüleiddel. Néhány perc alatt, kutyafuttában megtárgyaltuk a dolgokat. — Hangja itt határozottá és erélyessé vált, erősen kihangsúlyozva azt, amit lényegesnek tart. — Azt hiszem, tudod, hogy valóságos elégedetlenség járvány ütötte fel a fejét a te eljárásod miatt. Ez elsősorban arra vonatkozik, ahogyan eltűntél a diplomád átvétele után. Az apád azt mondja, még csak a címedet sem adta meg nekik.

Semmi módjuk sem volt, hogy érintkezésbe lépjenek veled. Azt hiszem, ez mégiscsak kicsit több a soknál.

Charles valóban az egyedül lehetséges módot alkalmazta, hogy szüleit megakadályozza abban, hogy beavatkozzanak életébe, és összezavarják, darabokra tépjék s érzelmeik ködével elhomályosítsák mindazt, amit nehezen szerzett magányának mikroszkópja alatt gondosan tanulmányozni akart. Ez azonban természetesen nem lehetett megfelelő válasz ennek az ostoba fajankónak arra a kijelentésére, hogy az, hogy némely esetben elutasítja annak az érzelmeikkel telt fürdőmedencének a használatát, amelynek ásásával szülei huszonkét évet töltöttek, feltétlenül „több a soknál”. A megszólalásra való teljes képtelenségnek az az érzése, amely az éjszakai lidércnyomások alkalmával az örületig szokta rémitgetni az embert, már kezdte elárasztani az agyát.

Robert és Edith hangja tovább bugyborékoltt körülötte. Charles megpróbált elfeledkezni róluk, de az önelégült frázisok, a hetyke féligazságok, az udvarias brutalitások lehetetlenné tették a védekezésnek ezt a módját. Végül is Edith egy megjegyzése hirtelen dühvel talpra állította.

— Úgy látszik, sohasem kívánsz meghálálni bármit is azoknak, akik segíteni akartak rajtad.

A haragnak ebben az örvényében Charles egyszerre meglátta azoknak az arcát, akik „segíteni akartak rajta”; az arcok mögött pedig egy vízió lebegett — hősapkás hegycsúcsok alkonyi fényben —, amely talán az életet jelenthetné számára, ahol „vezető” nélkül csatangolhatna, ha azokat az embereket, akik együgyűségüket ezekkel a szavakkal leplezik: „szeretnék segíteni rajtad”, valami csoda folytán rá lehetne venni arra, hogy békében hagyják. És most önagysága még háláról beszél.

Amint ott állt, megmarkolva a szék támláját, Charles valami gyors elsöprő választ keresett, néhány átható keserű szót, ami bele marná magát Edith elméjébe, és benne élne ébren és álmában egyaránt, egészen halála napjáig.

Természetesen minden hiába. A beszéd nem birkózhat meg ezekkel az emberekkel. Valóban elképzelhetetlen volt, hogy az emberi nyelv eszközeivel hatni lehessen rájuk, legfeljebb, ha valaki rájuk vetné magát, leteperné őket, s aztán betömött szájjal, összekötözve ott hagyná őket egy gramfonlemez társaságában, amely állandóan egy rövid, tömör szöveget ismételtetne. Milyen öröm is lenne számára, mindig újból elindítani a lemezt valami olyan szöveggel, amely néhány egyszerű mondatban fejezné ki annak a bűnnek a lényegét, amelyet ők és a hozzájuk hasonlók pusztá létükkel az emberiség ellen elkövetnek.

— Úgy látszik, elevenbe találtál, Edith — jegyezte meg a férje. — A mi barátunk azt sem tudja, mit is válaszoljon. Hallgatásra kényszerül.

Charles egyszerre meglepő nyíltsággal Robertra pillantott. Hirtelen úgy rémlett neki, hogy merev, barna bajuszában, amelyet azért viselt, hogy arcának kellő méltóságot kölcsönözzön, van valami furcsán nem emberi. Úgy festett, mintha valami drótszörű terrierről nyínták volna le.

— Valójában nem is nagyon figyeltem arra, amit Edith mondott — felelte félig mentegetőzve. — Éppen azon tűnődtem, miért nem vesz már valaki egyszer magának annyi fáradságot, hogy levágja a te buta bajuszodat, és olyan kis fekének használja, amelyek rendszerint az ablakban lógnak a vízlevezető csatornák közelében.

Nyugodtan és udvariasan beszélt, mindazonáltal egy kis idő eltelte után, amíg értelmük kereste a szavak jelentőségét, rájöttek, hogy szándékosan sértegeti őket. Edith arca mintha szokott nagyságának kétszeresére dagadt volna, szeme kidülledt, aztán véget nem érő szóáradatot indított el, reszketett a hisztériától és haragtól. Robertnak a maga részéről nem volt

nehéz megtalálnia a helyzethez leginkább illő viselkedést. Száját összeszorította, vállát kifeszítette, és könnyedén, de mégis határozottan előre lépett, mintha csak maga Ronald Colman lett volna. Mikor aztán dörgedelmes és hatásos mondata is hogy: „Elég volt az ilyen beszédből” célt tévesztett és nem hatolt el Charles tudatáig, Edith gágogása pedig már határozottan könnyes színezetet kezdett kapni, Ronald Colman eltűnt, s máris Stewart Granger állt ott, veszélyesen, támadón, erőből duzzadón. Megragadta Charles kabátja gallérját. Charles a meglepetéstől egy pillanatig mozdulatlan maradt. Milyen gyorsan végzetessé vált a helyzet. Most aztán végleg lehetlenné tette magát. Micsoda szégyen! Robert ki fogja dobni. Soha többé nem teheti be a házba a lábát.

Robert puffedt, ostoba arcát egészen közel tolta a fiúéhoz. A fenébe is! Hát kapják meg a magukét, ha mindenáron ezt akarják! Charles hirtelen rántással kiszabadította magát, a konyha másik végébe, a kiöntőhöz futott, és felkapta a mosogatótálat. Edith éppen akkor fejezte be a mosogatást, amikor Charles megérkezett, és valami okból még nem öntötte ki a vizet. A habos szürke ár egy része magára Charlesra fröccsent, amikor hirtelen felkapta a tálat, a víz másik fele azonban diadalmas ívet írt le, amint a megkönnyebbülés felemelő érzésétől kísérve megforgatta az edényt maga körül. Teljesen egy időben három hang töltötte be a konyhát, a víz loccsanása, Edith hangos sikolya és a mosogatótól csörömpölése, amint kikötött az egyik sarokban. Még szinte földet sem ért, amikor Charles máris felrántotta a hátsó ajtót és kirohant a házból. Egy hátravetett pillantás még megmutatta neki Edith nedves hajtincsektől övezett arcát és Robertet, amint megpróbálja kitörölni szeméből a szappant.

Mikor a kapu becsapódott mögötte, s végigtámolygott az úton, Charles egyszerre rájött, hogy lényegében mi is történt: tulajdonképpen nem is Robert meg Edith volt az, akikkel összeveszett, hanem maga Sheila. Csendes és kitartó állhatatossággal szerette a lányt, attól a forró estétől kezdve, amikor tizenhét éves korában először tanulta meg, mi a szerelem, úgyhogy a lány valósággal behatolt a lényébe, és egyéniségének részévé vált. A habozás érthető időszaka után Sheila beleegyezett, hogy hozzámenjen, amint ez lehetségessé válik, s ennek a házasságnak kilátása életének alapjává vált, és cselekedeteiben s gondolataiban egyaránt kifejezésre jutott. Most itt a homályba boruló utcán saját lépteinek ütemétől kísérve, világosodott meg agyában annak tudata, hogy álma most már nem valósulhat meg. Megjelent szeme előtt Sheila arca, de lényének elbűvölő nyugodtsága és varázsa, rég várt vendégként, még be sem léphetett igazán a képzeletébe, máris szertefoszlott, és a lány szeme helyett a lány anyjának szemét látta, amint ünnepélyesen, szemüvegesen mustrálgatva tekint rá, az álla helyett pedig az apja állát vette észre, amint szögletesen és borotváltan mered előre, fontoskodó, összeszorított szája alatt. Nem! Sohasem attól félt ő csupán, hogy Sheila meg fog öregedni, tagjai elvesztik rugalmasságukat, s petyhüdtékké vagy véznákká válnak, hanem sokkal inkább attól tartott, hogy egyre jobban részévé válik annak a korlátolt és önhit világnak, amelynek talajából maga is virágba szökkent. Fülében Robert fölfuvalkodott dumájával és Edith dühös rikácsolásával, érezte, hogy ezt sohasem tudná elviselni. Vége. Nincs többé Sheila.

A gondolatra, hogy az egész ügynek vége szakadt, lelkét elárasztották a képek: az elefántcsont színű csupasz foltocskák a lány füle mögött, keskeny állának remegése, amikor az első csóknál felemelte az arcát, karcsú selymes karja... Szíve úgy ugrált ide-oda a mellkasában, mint valami

cricket-labda száraz, hepehupás talajon; olyan hevesen megrázkódott, hogy kibillent egyensúlyából, és nekitántorodott egy kőfalnak, amely valamelyik tekintélyes polgár kertjét övezte. A tömör kő érdekessége egy pillanatra kitisztította a képzeletét, de csak azért, hogy új, egymásra halmozódó képsorozatnak adjon helyet, Sheila arcát látta ismét, sápadtan, sugárzón, határozott élességgel, mögötte apjának fősvény, pedáns fejét, anyjának izetlen, petyhüdt vonásait, Edith rosszindulatú, tépett szemöldökét, az egész kép felett pedig Robert trónolt, utálatos borjúfejével,

— Nem veszem el Robertet! — kiáltotta hangosan, kétségbeesett fájdalomában. Egy középkorú asszony és egy kisfiú, akik az autóbusz-megállónál varakoztak, feléje fordultak, és bamba kíváncsisággal tekintettek rá, amint elhaladt mellettük. Charles futásnak eredt. Csak azt kívánta, hogy eltűnjön a szemük elől a sarok mögött, de azért tudta, hogy egyben mindaz elől is fut, ami eddigi életét jelentette.

Annak már vége. „Nincs többé Sheila” és „Kocsma” állt ott keresztben egymás tetején a felirat egy sárgán megvilágított üvegtáblán. Félholtan megragadta az ajtó rézkilincset, és a küszöbön megbotolva, bevonzolta magát az ivóba...

— Nos hát, annyit mindenesetre tudok — mondta a vendéglős —, hogy amikor nálam dolgozott, egy fabatkát sem ért.

Nagy hangon beszélt, mintha valami igazságtalan ítélet ellen tiltakozna. A vörös képű azonban nyugodtan és magabiztosan válaszolt.

— Ma a mellényzsebéből kifizethetne. Az utolsó tégláig megvásárolhatna mindent tőled, az utolsó fűszálat is, ha kedve tartaná.

A vendéglős hamarosan dühbe gurult. Mérgesen tekintett a pohárra, amelyet Charles előbe tolt, hogy újra megtöltse, és miközben ilyen morgorván nézett, homloka, amely különben is szokatlanul alacsony volt, teljesen eltűnni látszott.

— Értsd meg, nem akarom azt állítani, hogy nem lehetett megbízni benne — mondta olyan hangsúllyal, mint aki hallatlan nagylelkűségnek igyekszik feltüntetni azt, hogy hajlandó némi mentő körülményt is találni egy értéktelen egyén számára. — Nem mondhatom, hogy valaha is okom lett volna azt gondolni, hogy megcsapott valamit, hogy akár pénzt vett volna ki a kasszából vagy italt a raktárból, vagy akár poharakat vagy hamutartókat vagy bármit is. De az biztos — folytatta hevesen, előre hajolva —, hogy azt sem tudta, melyik a jobb és melyik a bal keze. Ha le tudta írni a nevét, akkor ez volt minden, amit írni tudott. Néha, amikor nagy volt a forgalom, őt is a bárpult mögé állítottam. Ilyenkor azt hittem, hogy még az üvegek ragasztócéduláit sem képes elolvasni. Ha valaki „Double Diamond”-t kért, örülhetett, ha „Guinness”-t kapott.

Charlesnak, aki türelmesen álldogált a bárpultnál és megpróbált semmi egyébre nem gondolni, mint a három pint sörre, ami már a gyomrában volt és a negyedikre, amit most szeretett volna megkapni, váratlanul megütötte a fülét az a szó, hogy „Guinness”. — Nem, köszönöm — szolt gyorsan —, ugyanabból kérek, mint az előbb. — A vendéglős, tudomást sem véve a fiúról, áthajolt a bárpulton, és gúnyos mosollyal arcán, leírhatatlan megvetéssel nézett a vörös arcúra. Közben azt képzelte magáról, hogy nyugodtan érvel.

— Kétbalkezes volt — zárta le fejtegetését.

A vörös arcú türelmesen ismételte: — Ha idejönne, könnyűszerrel megvásárolhatna mindent.

A vendéglős a dühtől elszürkülve, türelmetlenül rántott egyet a sörcsapoló fogantyúján, és Charles poharába zúdította a zavaros folyadék habzó árját.

— Ismerek két pacákat, akik nála dolgoznak — folytatta a vörös arcú féltékeny nyugalommal. — Hat fontot és tíz shillinget is megkeresnek egy héten. Szombat délután pedig kétszer annyi a kereset, mint máskor.

A vendéglős morcosan toltá Charles felé a poharat, és shillingjét be-söpörte a kasszába.

— Szerződéssel dolgozik — beszélt továbbra is a vörös arcú. — Min-dig szerződést köt. Kiszemél magának valami nagy középületet vagy szál-lodát, s aztán szerződést köt, amelyben kötelezettséget vállal, hogy az ablakokat szabályos időközökben megtisztítja. Háromhavonként elküldi a számlát.

— Számlát! — tört ki a vendéglős szenvedélyesen. — Amikor nálam dolgozott, annyit sem lehetett rábízni, hogy hat pennyt felvegyen fél pint sörért. Ha forgalmas esténk volt, mindenféle csöcselék idesereglett, mert tudták, hogy a bárnál lesz, és nem tud összeadni. Őt pohárral rendeltek, és háromért fizettek. De most persze *magának* dolgozik — hangsúlyozta a „magának” szót tajtékozva gyűlölettel. — Most persze tud szabályos számlát küldeni. Még csak nem is csinál hibát egyikben sem.

— Azt nem mondhatnám — felelte a vörös képű. — Azt hiszem, leg-többször többet számol fel a kelleténél. — Elégedetten nevetett a saját ötletes válaszában.

Charles letette üres poharát, és kiment a vizeldébe. Amikor visszatért, a beszédtema megváltozott; úgy látszik, a vendéglőst tulajdonképpen nem is érdekelte komolyan az a tehetetlen fickó, aki időközben meggazdago-dott. Ami nála sokszor gutaütéssel fenyegető dühnek látszott, valójában egyéni társalgási stílus volt, üzletének „nevezetessége”, ami a sörgyár szá-mára, amelynek érdekeit képviselte, legalább évi ezer font hasznot jelen-tett. — Megint ugyanazt? — ordított rá bőszen Charlesra, amikor az újra a bárhoz lépett. — Nem, whiskyt kérek — válaszolta Charles, mert az ég-világon mindennél jobban vágyott arra, hogy leigya magát, és már csak hat shillingje maradt. Ha szakszerűen keveri az italokat, talán elég lesz. A whisky után egy gin következik, azután pedig, ha még lesz pénze, egy pohár „stout”-ot iszik, s az végleg el fogja intézni.

Eddig csupán ők hárman voltak a kocsmában, de most a helyiség kez-dett lassan megtelni. Tíz perc alatt mintegy fél tucat tagbaszakadt, közép-korú asszony, nyilván munkásnő lépett be, hogy „Guinness”-ük társaságá-ban megkezdjék szokásos esti tereferéjüket. Pusztá véletlen folytán Char-les éppen annak a székekből álló félkörnek közepén találta magát, amely az ő számukra volt fenntartva, s az asszonyok most a jelentőségteljes pil-lantások valóságos pergőtüzében tartották, hogy eltávolítsák. De a whisky-nek és a sörnek az a keveréke, amely Charles üres gyomrában leledzett, kezdte megtenni a maga hatását, s ő csak ült ott továbbra is, félig lehunyt szemmel, tudomást sem véve a nők ingerült mozdulatairól és megjegyzéseiről. A vendéglős homályosan szétfolyó alakja egy ronggyal törölt valamit a bárpulton, s közben Charles az alkohol ködén keresztül magát látta, ronggyal a kezében, amint valamit törölget, de nem a bárpultot, hanem egy ablakot. Szerződést köt, amelyben kötelezettséget vállal, hogy szabályos időközökben megtisztítja az ablakokat. Háromhavonként elküldi a számlát.

Az asszonyok közben nyíltan beszélgettek körülötte, átnézve a feje fölött; beszélgetésük foszlányai összekeveredtek az előzőleg hallott mon-datokkal, amelyek makacsul ott visszhangzottak az agyában.

— Megmondtam neki, ha tudni akarja, miért nem küldöm iskolába, jöjjön velem és...

A mellényzsebéből kifizethetne...

* Erős barna sör

... nézze meg, mit írt a szenespince ajtajára...

... Ismerek két pacákot, akik nála dolgoznak. Szombat délután kétszer annyi a kereset, mint máskor.

... Hol hallott volna máshol ilyen kifejezéseket, mondtam neki. Micsoda mocskos szó. Hát erre tanítják őket?...

Kétbalkezes volt. Amikor nálam dolgozott, egy fabatkát sem ért.

... Remélem, nem akarja azt állítani, hogy otthon tanul ilyesmit.

Azt hiszem, többet számol fel a kelleténél. Az utolsó fűszálat is, ha kedve tartja.

... Akár iskolaigazgató, akár nem, jól megmondtam neki.

Charles mellényzsebében egy papírdoboz volt, amely utolsó cigarettáját tartalmazta. Óvatosan kivette, de az valahogy mégis meggörbült, és oldalán kiszakadt a papír. Rágyújtott, közben úgy tartotta, hogy egyik ujjával pontosan befogta a szakadás helyét, mélyen beszívta a füstöt. Gyomrának forró alkoholos viharosarka felemelkedett benne, hogy találkozzon a tüdejében gomolygó nikotinfüsttel, s miután így minden bűnnek és gondnak a terhe lecsúszott a válláról, Charles halk hálaimát rebegett a kék édes méreg istenéhez, hogy ezt lehetővé tette számára.

Azután értelme egy pillanatra mintha kitisztult volna, észrevette azt az ellenséges légkört, amely körülötte kialakult. Zavartan és ijedten felugrott székéről, és a bárpuft körül elhelyezkedő csoporthoz csatlakozott. A vendéglős és két lánya keményen dolgozott, töltötte a poharakat és szedte a pénzt, de ő valahogy nem akart sorra kerülni. Néhány esetben, miután türelmesen megvárta, amíg az előtte lévőket kiszolgálják, egészen a bárpuftig jutott, de mindig durván félrelökték, épp akkor, amikor kinyitotta száját, hogy megmondja, mit kíván. Húsz perc elteltével kezdett megszűnni az a kábulat, ami a whiskynek és a cigarettának volt köszönhető, s az egyedüli, amit érzett, csupán az állandóság okozta fáradtság volt, s ez annál inkább terhes volt, mert egész nap alig evett valamit. Határozott mozdulattal felemelte poharát, és lecsapta a pultra. — Gint kérek! — kiáltotta. — Négy keserút, egy Guinesst, három fröccsöt, Martha pedig azt kérdezi van-e Weightjük — harsogta mellette egy zömök alak. Charles hevesen feléje fordult. — Egy pillanat türelmet kérek — tört ki —, én ön előtt voltam itt. — Az ember egy pillanattal hidegen végigmérte, de még mielőtt felelhetett volna, egy tálcán egy doboz cigarettával kiegészítve, már át is nyújtották neki a rendelését. Gyorsan kiszámolta a szükséges pénzt, és eltávolodott a pultról. Charles a megsemmisülés Atlanti-óceánjának fenekére süllyedt. Még egy olyan kimerültségtől és csalódásoktól eltompult elme számára is, mint amilyen az övé volt ebben a pillanatban, világossá vált, miért nem jut itt ma semmire. A helyiséget, amelyben tartózkodott, főleg munkások látogatták, nyers és faragatlan fickók, akiket az élet megtanított arra, hogy lelkük éles sarkait kellőképpen használni tudják. Az ő lelkének sarkait azonban nevelése, iskoláztatása során módszeresen lecsiszolták. Az óvodától kezdve mindig arra tanították, hogy mérsékelje hangjának természetes erejét, minden lehetséges módon feláldozza magát, és másoknak biztosítson elsőbbséget. Most aztán íme az eredmény. Olyan neveléssel látták el, amely egy sokkal boldogabb kor követelményeinek felelt meg, s aztán kilökték a huszadik század közepének őserdejébe. Darázsfészkekben volt, csupa darázs között, amelyek mind egyformák voltak, ő maga pedig csak abban különbözött tőlük, hogy előzőleg megfosztották fullánkjától.

— Most aztán, hogy kiszolgáltuk, tánguljon a bárpufttól — bömbölte a vendéglős, ráhajolva a pultra a maga erőszakos módján. — Engem senki sem szolgált ki! Egy gint és egy pohár stoutot akarok! — rikoltotta Charles szokatlan erővel. Egy pillanattal csend támadt, mindenki feléje fordult, azután közömbösen újra hátat fordítottak neki, és folytatták a megkezdett

beszélgetést. Ily módon sikerült ismét tudára adniok azt a mindennél jelentősebb tényt, hogy saját osztályának rabja, és ha egyszer el is kalandozik a fajtájától, számkivetettségre van ítélve. És mégis gyűlöli a saját fajtáját; a Robert Tharklesokat, a George Hutchinsokat, a Lockwoodokat. Felhajtotta a gint, s utána rögtön szájához emelte a stoutot. A hosszú várakozás kijózanította, és sietnie kellett, ha megkönnyebbülést óhajtott.

Az nem sokáig váratott magára. Amikor a barna sör lassú kortyokban követte a gyorsan felhörpintett gint, az előbb elfogyasztott italok is kezdtek felébredni álmukból. Egymás után jelentkeztek a mámor jól ismert tünetei. Nyelvét kissé zsibbadtnak érezte, és amint fogaihoz tapadt, úgy tűnt föl, mintha vastag flanellréteg borítaná. A bárpult a maga egész szájában lassú ütemben süllyedni és emelkedni látszott. Fenn a mennyezeten a három villanyégő, amely csak homályosan ködlött át a sűrű cigarettafüstön, méltóságteljes, ünnepélyes körtáncba kezdett.

— Van-e gyufád, apuskám? — brekegte mellette egy hang. Mielőtt válaszolt volna, Charles megemelte poharát, és minden sietség nélkül leengedte torkán a sör utolsó harmadát. Amint az ital lefolyt gégéjén és beleömlött a gyomrában várakozó táncoló óceánba, felszabadultságának érzése tökéletessé vált. Józan állapotban bizonyára szolgálatkészzen megfordult volna maga körül, benyúlt volna zsebébe a gyufáért, s közben talán kilötyögtette volna a kezében lévő italt. Így azonban közömbös volt, figyelmetlen, s képes volt ugyanazon a szinten mozogni, mint a többiek, akik az ivóban voltak.

— Van-e gyufád? — hangzott fel újra a brekegés, minden neheztelés nélkül, mint aki számára nem jelent túl nagy kellemetlenséget a harminc másodperc várakozás. Charles óvatosan megfordult, és megpróbált mindent elkövetni, hogy ne veszítse el szeme elől a mellette álló ember hol kiterjedő, hol összezsugorodó arcát. Egyetlen szó nélkül kivette gyufásdobozát, és végtelen gonddal kihúzta a belső részét. A gyufák azonban fejfelé fekédték benne, és a földre potyogtak. Charles rögtön lehajolt, hogy összeszedje őket, közben hevesen meglökött valakit, aki a bárpultnál állt. Az ember megtántorodott, élénken tiltakozott, de Charles még csak nem is gondolva bocsánatkérésre, makacsul a gyufák felszedésének súlyos feladatára összpontosította figyelmét. Hogy tényleg egy sörtőcsában úsztak-e, vagy ez csak kavargó, zavaros látásának rémlett, azt nem tudta volna megmondani, de mindenesetre jó néhány percbe telt, amíg az utolsót is felszedve, visszarakta a dobozba őket úgy, hogy mindegyiknek a feje egy irányba mutatott. Mikor újra felemelkedett, megint az ember felé fordult, akinek az arca ezúttal nem hol kicsi, hol nagy volt, hanem változatosság kedvéért hol közvetlen közel jött, hol végtelen messzeségbe húzódtott. Újra kinyitotta a dobozt, kiválasztott egy gyufaszálat, meggyújtotta, és az arc felé nyújtotta. Ebben a pillanatban azonban az arc, amely az előbb még elviselhetetlenül közel volt az övéhez, ismét eltávolodott tőle. Charles bosszús kiáltás kíséretében, teljes hosszúságában kinyújtotta égő gyufát tartó karját.

Az arc egyszerre megszűnt arc lenni, és a düh vérben forgó szemű, biborvörös tűzgömbjévé változott. Amikor az égő gyufa sisteregve találkozott a lecsüngő bajusszal, s a láng egy pillanatra egészen az orrlyukakig felcsapott, az ember a harag és a fájdalom kiáltásával tántorodott hátra. A váratlan hangtól megijedve, maga Charles is megingott és hátradőlt. Az ivó már túlságosan zsúfolt volt ahhoz, hogy valaki ilyen váratlan és heves mozdulatokat engedhessen meg magának. Könyökök fúródtak az oldalába, sör fröcskölt szerteszét, s hangos káromkodások özöne röppent magasba a beszélgetés általános moraja fölé.

Normális állapotban semmi sem tudta volna ilyen helyzetben elnyomni Charles szégyenkezését és rémületét. Micsoda felfordulást okozott! Megszegte az önuralom és a néma alkalmazkodás szent törvényeit és — ahogy mondani szokás — *szabadjára engedte indulatait*. Józan állapotban nem várt volna tovább, legfeljebb, amíg kinyög néhány bocsánatkérő szót, és az összeégett bajuszú ember kiáltása, hogy „Ez disznóság! Dobjátok ki a hülye fattyút! Túl sokat enged meg magának!” már félúton találta volna az ajtó felé. Így azonban az alkohol ködének jótékony hatása még a vendéglős fenyegető magatartásával szemben is megvédte. Ahelyett, hogy meghunyászkodva menekült volna a pult mögül feléje röpített szitkok orkán-szerű árja elől, egy ideig csupán jóindulatúan pislogott a vendéglős bizonytalan körvonalú arcára — amelyen az orr hol messze előre nyúlt, hol groteszkül mélyen hátrahúzódott az előreugró szemöldökök eresze alá —, s csak azután fordult nyugodtan sarkon, nyitotta ki az ajtót, hogy kinn ráköszöntsön a meleg nyári éjszaka csendje és a falusi utca, amely hol szélesre tágult, hol keskenyre húzódott össze, mintha egy hol szétnyíló, hol bezáruló óriási tengeri kagyló volna.

Nekidőlve a falnak, megvárta, amíg a körülötte lévő világ eszeveszett táncba gyengéd hintázássá csendesül úgyhogy elindulhatott. Nem volt hová mennie, sem pénze, sem terve nem volt, de az éjszaka szinte a fülledtség meleg volt, a hold hosszú árnyékokat vetve erős fényt árasztott, s elég ital volt benne, hogy minden aggodalomtól megvédje. Bizonytalan járással, de boldogan befordult egy, a házak kertjei mögött lévő mellékutcába. Amint odább haladt, agya egyre gyorsabban kezdett dolgozni, míg végül azzal a szédületes sebességgel száguldott, ami rendszerint részegségével járt.

Charles sokszor gúnyolódott azon az általánosan elterjedt nézetben, amely szerint az ilyen állapot valami letargikus félparalízisra hasonlít. Az ő esetében éppen fordítva állt a helyzet, agyának működési sebessége ilyenkor érte el a maximumot. Megszabadulva minden korlátozottságtól — nemcsak a büntől és következményeitől való félelemtől, hanem még az egyensúly és az irányzék fizikai törvényeitől is —, ilyenkor vált igazán képessé, hogy néhány perc alatt életbevágóan fontos döntéseket hozzon, amelyekben később sem kellett változtatnia, amikor „normális” tehetetlen és cselekvésre képtelen állapota visszatért. Most, amikor leroskadt egy füves halomra, amely körül tücskök cirpelték és ugráltak a holdfényben, az utolsó néhány nap tapasztalatai összekeveredtek életének régebbi élményeivel, s a körülötte hullámozó táj közepette mindent új megvilágításban látott.

Ez az új tisztánlátás persze nem hűvösen mérlegelő analízis formájában következett be, mert helyzetének analízise látszólag könnyű lett volna, és csakis ahhoz a beletörődő, félig cinikus megállapításhoz vezethetett, hogy meg kell alkudnia, vissza kell térnie, és fölszedve törött bölcsőjének darabjait, nagy gonddal össze kell enyveznie őket: hanem meglepően határozott víziók formájában köszöntött be, és ő rövid, éles felvillanások alakjában élte át életének alapvető érzéseit. Nagyon egyszerű volt: látta magát könyvek fölé görnyedve, oktatást hallgatva, szolgálatkészen kijavítva a hibákat, amint mindezek során szüntelenül formálják, alakítgatják, miközben ő éveken át a mások érzékenységét jelentő területek között bújkál. Egy-egy nagyobb lépés bármely irányban — s valaki máris megsértődik, megbántottnak vagy csalódottnak érzi magát. Mindez azt eredményezte, hogy tanárai fejüket csóválva, apja dühösen és felháborodva, anyja hízelegve és duzzogva, Mrs. Smythe kérdezősködve és Edith rikácsolva; egytől egyig rajta gázoltak keresztül. Gondolatai még nagyobb sebességre kapcsolak; hátára fordult, úgyhogy láthatta a holdfénytől beezüstözött templomtornyot, amely lengedező nádszálként mutatott a néma égre, s

közben új meg új képek jöttek szakadatlanul. Sheila hajolt fölője, szeme gyengéden kereste a tekintetét, de aztán homloka eltűnt, haja csupán egy hüvelyknyire kezdődött a szemöldöke fölött, s az egész arcból a vendéglős durva és erőszakos arca lett. Egy modern verssor, amelyet nemrég olvasott, váratlanul lepottyánó kavicsként hullott az emlékezetébe.

És a tiszta szerelemért sírok én.

Egyszerre George Hutchins jelent meg, és hatalmasat rúgott egy futballabdába, a labda a kapu felé repült, ahol zöld szveterben és sapkában Lockwood állt; amíg a labda szállt, Charles egyszerre meglátta, hogy az nem is közönséges labda, hanem idősebb Mr. Hutchins feje. — Sose bánja, Mr. Lumley — szólt oda röptében birminghami kiejtésével Charlesnak. — Ami George-unk keményen dolgozott, amíg ezt sikerült elérnie. — A verssor újra felhangzott benne, de ezúttal megváltozott formában: a mámor megszokott jeleihez tartozott ez nála.

És a szerelmet tiszteltem én sírva;

Charles felállt, és kényszerítette magát, hogy tovább menjen. Így könnyebb gondolkodni, mint ha a földön fekszen. Gondolkodni, de min? Csupán egy kérdés van: hogyan használja fel eddigi huszonkét évének tapasztalatait, hogy megfelelő alapot képezzenek a hátralévő ötven számára? Valóban hátra van még az az ötven? A gomba alakú felhő, amely állandóan ott élt agyának egy rejtett zugában, egy pillanatra megjelent, hogy mindent elsöpörjön.

Es sírokat tiszteltem én szeretve.

... És mégis úgy kell élnie, mint aki biztos ebben az ötven évben. Minden egyéb feltevés csak az öngyilkossághoz vezethet.

Az útszéli árok felője rohant, megragadta bokáját úgy, hogy előrebukott, rá egy száraz levélágyra, amely ütemesen ringatni kezdte. Charles érezte, hogy hamarosan rosszul lesz, de agya még mindig tisztán és zavartalanul működött. Amint ide-oda hánykolódott, a száraz tavalyi levelek egészen beborították, de minden testi nyomorúsága ellenére is új felszabadultságot érzett. Néhány pint folyadék van benne, meg esetleg utolsó, sok órával ezelőtti étkezésének egypár emésztetlen morzsája. Egy-két percen belül mindettől meg fog szabadulni.

És sírva letiszteltem a szerelmet.

Miért ne tudna ő ugyanilyen könnyen megszabadulni az osztályától, a környezetétől, az előítéletek és szokások nyomasztó, elviselhetetlen terhétől is? Újra feltápáskodott, s egy pillanatra felnézett a sebesen forgó égboltra.

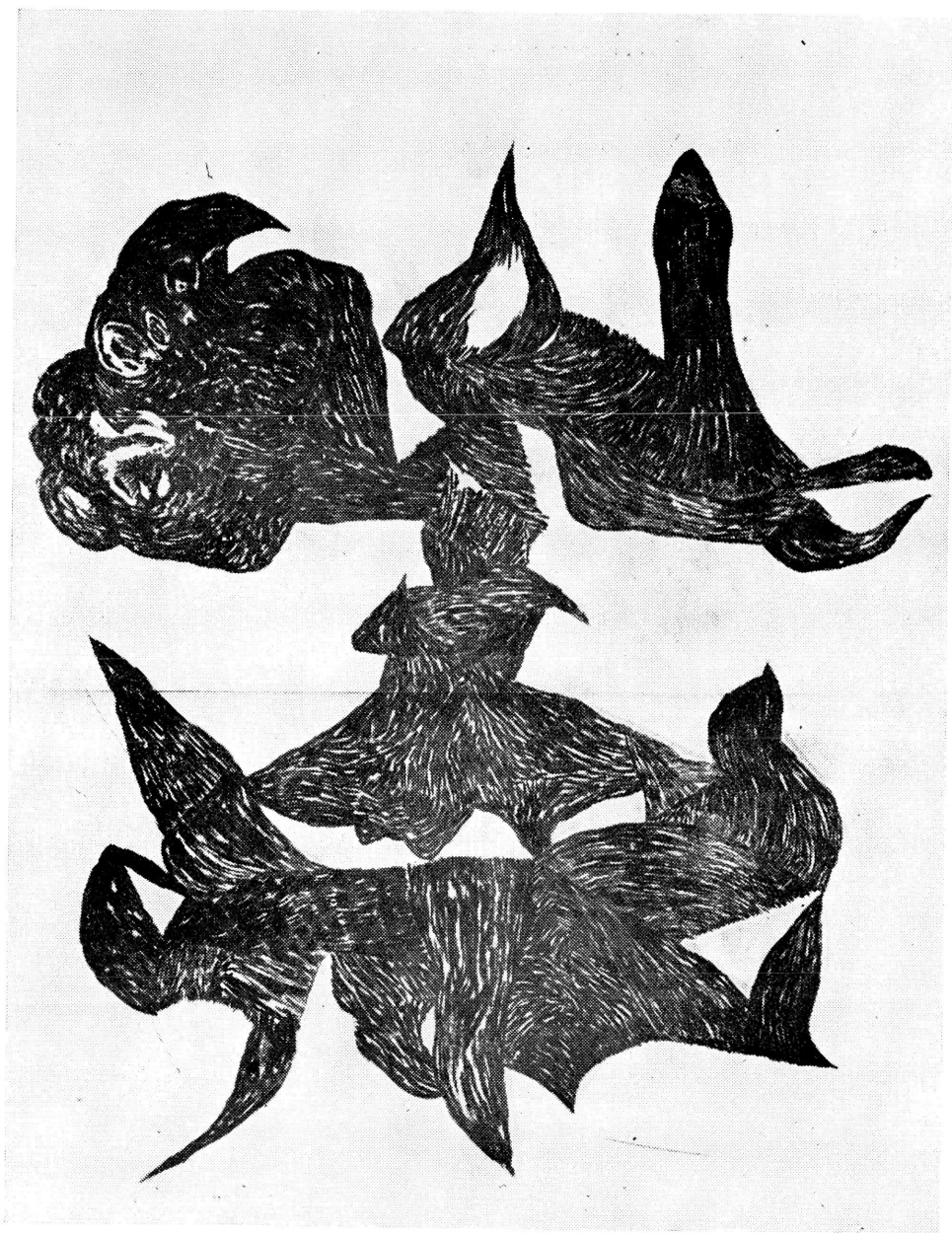
És sírásó tisztelendőkkel szeretkezem.

Miért ne lehetne most egyszerre vége mindannak, ami eddig volt, miért ne születhetne újra és léphetne be egy új világba, ahol nem hallani más zenét, mint a tücskök ciripelését?

Varga Zoltán fordítása

A szerzőt a dühödt fiatalok néven ismertté vált angol irónemzedék jelentős képviselőjének tartják. Az itt közölt részlet Hurry on Down című regényének első fejezete.

Vajda Lajos: Szénrajz

A kötél táncos

Varga Zoltán

Valami különös hiányérzet kínoz mostanában. Úgy érzem, mintha valami fontos tápanyagot vagy inkább narkotikus mérget vontak volna el tőlem hirtelen. Valamit, ami nélkül az élet megszűnt teljes lenni, ami biztosította az én lelki anyagcserém zavartalanságát, és amelynek eltűnése után egyszerre különös lelki skorbut vagy beriberi lépett fel nálam. Üresnek érzem a napokat, laposnak és szürkének az idő múlását, s úgy tűnik fel, mintha a nappalok és éjszakák váltakozása valami lelketlen, céltalan, mechanikus folyamat volna, esztelen körforgás csupán, minden tartalom nélkül. Hiányzik számomra az, ami iránt oly hosszú időn át lelkesedtem, ami a szenvedélyem volt. Egyszerűen nincs többé az, ami miatt érdemes volt a holnapot várni. Mostanában céltalanul ténfergem át a napokat, a munkámat egykedvűen, közömbösen végzem, enyhe undorral ülök az akták és kimutatások között, még szinte el sem kezdek dolgozni, máris azt kívánom, bárcsak véget érne a munkaidő, de aztán eszembe jut, hogy tulajdonképpen nincs is miért véget érnie, mert utána a nap többi részétől úgysem várhatok semmit. Szüntelenül csak Jenő jár az eszemben, folyton csak rá gondolok. Nem tudok beletörődni, hogy nincs többé, hogy megszűnt létezni, és nem láthatom soha többet. Kezdetben ez a letörtség szinte büszkeséggel töltött el, valahogy meghatódtam a saját fájdalmamon, amit a barátom elvesztése miatt éreztem, s csak később jöttem rá, hogy ennek az érzésnek semmi köze sincs ahhoz, amit egy jóbarát elvesztése vagy egyszerűen — a szó személytelen értelmében — egy ember halála alkalmával érzünk. Felismertem azt a tényt, hogy emberileg én sohasem szerettem Jenőt, vagy ha szerettem is, úgy szerettem, ahogyan egy különleges teljesítményekre képes versenylóvat vagy egy rendkívül kifinomult szaglász vadászkutyát szokás szeretni. Azóta egyszerűen szégyellem magam.

Amikor Jenő hozzánk, a vállalathoz került, semmi különöset sem találtam rajta. Valami fakó, elkedvetlenítő jelentéktelenség áradt belőle, olyannak tűnt fel a szememben, mint valami egyhangú, unalmas, szürkére meszelt falfelület, amely képtelen hosszabb időre lekötni az ember figyelmét. Arcában nem volt semmi jellegzetes vonás, amelybe az ember emlékezete megkapaszzkodhatott volna, hogy később felidézhesse önmaga előtt. Ma sem vagyok képes hiánytalanul, kellő plaszticitással magam elé képzelni, csak arra emlékszem, hogy világosszőke haja és szürkés, savószínű szeme volt, hogy általában meglehetősen félszegen viselkedett, keveset beszélt s ha mondott is valamit, abban sem volt sokkal több érdekesség, mint sápadt és vértelen külső megjelenésében. Megvan az a tulajdonságom, hogy általában szeretem megismerni az embereket, vájkálni a lelkivilágukban, kifürkészni legbelső titkaikat, felmérni jellemüket, érzéseiket, indulataikat, rendszerezni, csoportokba osztani őket; de Jenőt annyira üresnek hittem, hogy kezdetben nem is tartottam szükségesnek közelebbi ismeretséget kötni vele. Úgy véltem, tőkéletesen elég, ha annyit tudok róla, hogy egy nyugdíjas vasutas egyetlen fia, szülei aránylag idősek, és valahol kint, a város szélén lakik. Valahogy úgy gondoltam, Jenő megdőnti azt a tételt, hogy az átlagember csak elvont statisztikai fogalom, s neki, amellet, hogy átlagos a testsúlya, a magassága és átlagos számú cipőt visel, átlagosak a gondolatai, a vágyai és az ambíciói is. Ekkor még eszem ágában sem volt arra gondolni, hogy Jenő titokban nagyratörő álmokat melengethet. Erre csak Vera hívta föl a figyelmemet később. Rajtam és Jenón kívül ő volt a harmadik, aki ugyanabban a szobában dolgozott, kissé testes, széles csípőjű lány volt, aki szeretett nagyokat, egészségeseket nevetni, de tudott ajkbiggyesztően fölényes is lenni, sőt tulajdonképpen ilyenkor volt csak igazán elemében, sokszor egy-két szóval nagyon találóan tudta jellemezni az embereket, és eredeti, csípős megjegyzései voltak. Mindezek a tulajdonságok jórészt bennem is megvannak, és elsősorban ennek köszönhető az a sajátosan baráti kapcsolat, ami köztem és Vera között fennállt. Élvezettel boncolgattuk együtt ismerőseinket, igyekeztünk mindenfélét megtudni róluk, gyűjtögettük a vállalati pletykákat, meg voltunk győződve arról, hogy mindent tudunk a kollégáink magánéletéről, az egymás ellen folyó intrikákról, tudtuk, hogy kit, hol, mikor és kivel csal meg a felesége, illetve a férje, ki kire féltékeny és miért, hogy Pintér miért köszön az utóbbi időben olyan fagyosan Lukicsnének, hogy a csinos kis szőke Fazekasné szeme alatt honnan származik a kék folt (szegény asszony, a férjéről jobb nem beszélni, de azért őt sem tudom egészen megérteni), hogy Imre bácsi miért olyan álmos mindig az utóbbi időben, hogy Petres mostanában miért nem tízóraizik, hogy Müllernek miért nincs soha elég pénze, és hogy Ibolyka miért öltözködik újabban olyan feltűnően csinosan. Mindennek azonban semmi köze sem volt a valódi, csámcsogó pletykasághoz, mi mindezeket a híreket csakis egymás között cseréltük ki, senkinek sem meséltük tovább, mi magunk igyekeztünk teljesen passzív szerepet játszani, és óvakodtunk attól, hogy az események alakulását bármiképpen is befolyásoljuk. Az egész játék volt csupán, amely mindkettőnk számára szórakozást jelentett. Eleinte Verának is az volt a véleménye Jenőről, mint nekem, kedvenc szavajárása volt, hogy Jenő „rendes fiú”, és abban, ahogyan ezt mondta, volt valami könnyörtelenül megsemmisítő hangsúly, amellyel Jenőt egyszerre és mindenkorra elintézni látszott. Gúnyolódásának apró szúrós nyiláival — amelyeket meglepő leleményességgel tudott elhelyezni — szívesen vette célba Jenőt, aki ennek ellenére valami félszeg és kissé divatjamúlt udvariassággal viselkedett Verával szemben, mint aki már eleve lemondott arról, hogy a szurkálás ellen védekezzen, valami csendes megadással tűrt mindent, szomorúan mosolygott, néha sóhajtott, esetleg tett egy pár gyámol-

talán megjegyzést; de igazán visszavágni sohasem tudott. Egyszóval, Jenő sokáig nem tartozott azok közé, akikre Verával túl sok szót vesztegettünk, s éppen ezért lepett meg, amikor Vera egy alkalommal, mikor Jenő nem volt a szobában, odajött az íróasztalhoz és ezt kérdezte:

— Figyeli maga ezt a Jenőkét? — Jenőt kezdettől fogva fölényesen Jenőkének nevezte.

— Van rajta valami figyelni való? Azt hiszem, Jenőn az az egyedüli figyelemre méltó vonás, hogy semmi figyelemre méltó sincs rajta — szellemeskedtem.

— Először nekem is ez volt a véleményem, de most megváltozott. Figyelje csak! Olyankor, amikor azt hiszi, hogy senki sem nézi. Néha valami elszánt, kemény vonás ül az arcán. Ez különben csak néhány percig tart. Nekem úgy rémlik, mintha titokban nagy terveket forgatna a fejében.

Nem kételkedtem Vera megfigyelésének pontosságában, már többször volt alkalom meggyőződni arról, milyen éles szeme van. Elhatároztam, hogy figyelni fogom Jenőt. Akkor kezdett Jenő érdekelni. Azt a különös kifejezést, amelyre Vera hívta fel a figyelmemet, én is felfedeztem az arcán, csak néhány pillanatig tartott az egész, ilyenkor abbahagyta a munkáját — amelyet különben rendszeren és pontosan végzett —, s kibámult az ablakon. Bár teste teljesen mozdulatlan maradt, arckifejezése mégis olyan volt, mintha súlyos küzdelemre készülne, vagy valami feladat előtt állna, amit mindenáron meg kell oldani. Alsó állkapcsát ilyenkor kissé előretolta, és szemében furcsa fény gyúlt ki, néha még a keze is öklöbe szorult. Volt ebben az arckifejezésben valami patetikusan napóleoni, és végső fokon kínosan diszharmonikusan hatott, mert tökéletes ellentétben állt Jenő egész jelentéktelen és semmitmondó lényével. Más dolgok is kezdtek feltűnni nekem. Eszembe jutott, hogy az iroda falain kívül szinte sohasem találkozom vele, sohasem látom sétálni az utcán, a szórakozóhelyeken, sem moziban, sem labdarúgómérkőzéseken, arról sem tudok, hogy udvarolna valakinek. Már szinte csodálkoztam azon, hogy nem vettem észre mindjárt, mennyire visszavonult életet él. Mindez nagyon is igazolni látszott Vera feltevését, hogy Jenőnek valami titka van, valami féltve őrzött, ápolgatott, babusgatott titka, ami szinte egész energiáját leköti, úgyhogy azonkívül semmi egyéb nem érdeklé és minden más iránt közömbös. Vajon mi-féle titka lehet Jenőnek? Talán titokban verseket ír, és arról ábrándozik, hogy egyszer nagy költő lesz belőle? Vagy talán fest? — Éreztem, hogy ennek a titoknak valami olyasminnek kell lennie, amiről Jenő úgy véli, kiemeli őt az ismeretlenség homályából, hírnévhez és dicsőséghöz juttatja. Elhatároztam, hogy ennek a dolognak a végére járok.

A titok kiderítése nem ment túl nehezen.

A város szélétől nem messze, arrafelé, ahol Jenő lakott, volt egy elhagyott agyagbánya, amelyben elég tiszta volt a víz, és ahová nyáron jobb híján a város lakói fürödni jártak. A vízben kisebb halak, kárászok, durbincok is éltek, s így azok is ki-ki jártak oda, akik a horgászás szenvedélyének hódoltak. Egy derült októberi reggelen elkértem a nagybátyám horgászfelszerelését, magammal hoztam a hivatalba, és kijelentettem, hogy munka után rögtön horgászni megyek. Így szinte magától értetődőnek tartottam, hogy Jenőhöz csatlakozzam. A beszélgetés elég nehezen indult. Jenő nagyon unalmas társalgó volt, szűkre szabott koponyájából csak közhelyeket tudott kipréselni, de azt hiszem, ezt tudta is, és ezért szívesebben vette, ha más beszél, s ezzel őt egy fölötte kellemetlen feladattól kíméli meg. Egy ideig közömbös hivatali dolgokról folyt a szó, majd megállapítottuk, hogy nagyon szép az idei ősz, és reméljük, hogy a szép idő még eltart egy darabig. Valahogy nem is tudtam, hogyan is fogjak hozzá Jenő titká-

nak kifürkészéséhez. Végül mégis elszántam magam. Úgy szólaltam meg, mintha teljesen mellékesen érdeklődnék:

— Mondd csak, Jenő — kezdtem —, hogy van az, hogy téged sehol sem lehet látni? Úgy tűnik fel nekem, hogy te sohasem jársz szórakozni. Attól félek, túlságosan visszavonult életet élsz. Nem jó így begubózni.

Jenő szemmel láthatóan zavarba jött. Az volt a benyomásom, hogy kellemetlenül érinti ez a kérdés.

— Én, kérlek... nagyon el vagyok foglalva. Dolgozom.

— Valami különmuka?

— Nem... izé... otthon a kertben. Nagy kertünk van, tudod, és... Szóval mindig akad dolgom.

Látszott rajta, hogy nem mond igazat, és minden erejével azon van, hogy befejezzük ezt a témát.

Egy ideig hallgatva mentünk egymás mellett. Jenőn nagy izgatottság vett erőt, időnként zavartan rámpillantott, egyszer-kétszer úgy látszott mintha kicsit kinyitná a száját, hogy mondjon valamit, de aztán bátortalanul visszanyelte az egészét. Úgy hatott, mintha valami nagy dolgot akarna bevallani nekem, de nem tudná rászánni magát. Magatartása egyre kíváncsibbá tett. Már messze kint jártunk a város peremén, poros, téglajárdás utcákon, alacsony házak mellett, melyek közt széles veteményes kertek feküdtek, amikor Jenő bátorságát összeszedve, megszólalt:

— Elárulok neked egy titkot — mondta izgalommal teli ünnepélyességgel. — De ugye, senkinek sem mondd el?

— Ugyan öregem, hát mit képzelsz? Csak mondd bátran, ki vele!

— Gyere be hozzám és nézd meg.

Jenő izgalma most tetőfokára hágott. Annyira kipirult, hogy szőke szemöldöke világosabbnak látszott az arcbőrénél, észrevehetően izzadt, ve-rejtékének valami kellemetlen szaga volt, ami faggyúra emlékeztetett. Már nem voltunk messze Jenőék házatól, amikor ez történt. Jenő rövidesen benyitott egy zöldre festett kiskapun, és egyenesen a ház mögött elterülő kert végébe vezetett. Itt két cölöp között körülbelül egy méter magasan és mintegy tizenkét méter hosszúságban erősen kifeszített drótkötél húzódott. Csodálkozva bámultam Jenőre.

— Mi ez? — kérdeztem.

— Látod, drótkötél — mondta. — Egy pillanat türelmet kérek. — Gyorsan levetette cipőjét, és csak úgy harisnyában, fürgén fellépett a kötéltre. Könnyedén és rugalmasan haladt néhány lépést, mozdulatai szinte rutinosan hatottak, de aztán egyszerre ingadozni kezdett, és kénytelen volt leugrani a kötélről. Kínosan zavart mosollyal nézett rám.

— Ejnye — mondta. — Hiszen máskor sikerült... Mi az ördög, úgy látszik, lámpalázam van... Várj, még egyszer megpróbálom.

Még néhány kísérletet tett, de mindegyik balul ütött ki. Öt-hat lépés, és vége volt. Ezek a magabiztosan kezdődő, félbemaradt mutatványok valahogy úgy hatottak, mint egy gyakorlatlan zongorista játéka, aki nagy lendülettel kezd hangszerén játszani, az első pillanatokban szinte virtuóznak tűnik fel, de aztán hamar elakad, az egész szánalmasan erőlködő kalimpálássá válik, végül teljesen belezavarodik, úgyhogy kénytelen mindent előlről kezdeni.

— Nem megy — mondta Jenő tehetetlenül leengedett karokkal, az ötödik vagy hatodik kísérlet után. — Ha néznek, nem megy. Pedig már évek óta gyakorolok, nem is képzeled, mi mindent tudok, de csak akkor ha nem lát senki. Te most bizonyára el sem hiszed, pedig igazán...

Szenvedélyesen bizonygatta, hogy mi mindenre képes. Szinte áradt belőle a szó. Valósággal kétségbeejtette a gondolat, hogy esetleg nem hiszek neki. Ha lehetséges, még pirosabb volt, mint előzőleg az utcán.

— Elhiszem, Jenő, elhiszem — mondtam csitítva. Igyekeztem megnyugt-
tatni. — Ha nem tudnál, be sem mertél volna hívni. Ez csak világos.

— De miért nem megy, ha néznek? — kérdezte továbbra is izgatottan.
Úgy nézett rám, mint valami gyámoltalan kisgyerek, aki valami érthet-
len dologgal került szembe, s most a szüleitől vár felvilágosítást és segítsé-
get. — Egyáltalán, hogyan lehetséges az ilyesmi? Pedig azt hiszem, ezen
a téren vihetném valamire.

— Ezt úgy nevezik, hogy pszichikai gátlás — magyaráztam nem min-
den nagyképűség nélkül. — Ez éppen olyan, mint amikor az ember ír, az-
tán valaki megáll a háta mögött, és akkor egyszerre az egyik hibát a má-
sik után követi el. Az ilyesmit erős akarattal le lehet győzni. Elsősorban
hozzá kellene szoknod, hogy néznek. Az a baj, hogy mások jelenlétében
nem vagy képes koncentrálni. Holnap is eljövök, és újra megpróbálsz. Jó?

Nem tudnám határozottan megmondani, mi is késztetett tulajdonképpen
arra, hogy Jenő különös szenvedélyével komolyabban foglalkozzam. Lehet,
annak ellenére, hogy az egészet lényegében nevetségesnek és gyerekesnek
találtam, mégis valami megértésfélét kezdtem tanúsítani szegény fickó
iránt, aki mindig mellőzött és szerényen sarokba húzódó volt, de az is lehet,
hogy csak új szórakozási lehetőséget láttam benne. Talán fontoskodásom-
nak is része volt a dologban.

Jenő hálásan nézett rám.

— Jó, gyere el még egyszer. Előbb-utóbb muszáj, hogy menjen. Te
legalább megértesz engem, és nem találsz nevetségesnek ezt a dolgot. Úgy
látom, igazi barátira leltem benned. — Valósággal megindultnak és elérzé-
kenyültnak látszott. Kissé komikusan hatott így.

Ezután még néhányszor ellátogattam Jenőhöz, de esete reménytelennek
bizonyult. A jelenlétemben semmit sem volt képes produkálni. A végén
zokogva leroskadt, és fejét a földhöz verte. Kért, hogy ne jöjjenek el többet,
mert úgyis minden hiába. Kijelentette, hogy felhagy az egésszel. Vigasz-
talhatatlan volt, és csak azért könyörgött, hogy senkinek se meséljek sem-
mit.

A következő napokban rossz volt Jenőre nézni. Szeme karikás, vörös
és gyulladt volt, látszott rajta, hogy az éjszakákat álmatlanul tölti. Szólni
még kevesebbet szolt, mint eddig, és ha beszélt, fátyolos volt a hangja, úgy-
hogy néha attól féltem, elsírja magát. Végül egy nap bejelentette, hogy
betegnek érzi magát, az idegeire panaszzkodott, és néhány napi szabadságot
kért. Amikor újra megjelent, már túrhetőbb színben volt, és lassan ismét
a régi, megszokott, jelentéktelen Jenő lett, aki csendben, pontosan végzi
a dolgát és látszólag semmi mással nem törődik.

Ettől fogva másképpen tekintettem Jenőre. Mélységes szánalmat érez-
tem iránta. Csak én tudtam, hogy ez alatt a néhány nap alatt egy világ
omlott össze benne, hogy élete nagy illúziójával számolt le. (Legalábbis
akkor azt hittem.) Volt abban valami csendes hősiesség, ahogyan Jenő bele-
törödni látszott a sorsába. Már szinte valamiféle tiszteletet kezdtem érezni
iránta, és közel álltam ahhoz, hogy egy afféle chaplinosan tragikomikus
hőst lássak benne. Ennek a tisztelettel átszőtt szánalomnak volt köszönhető
elsősorban, hogy becsülettel megőriztem a titkát, és még Verának sem
mondtam meg az igazat. Sikerült valami mesét beadni neki arról, hogy
Jenőnek egy férjes asszonnyal volt kapcsolata, de a dolog kitudódott és
szakítani volt kénytelen. Vera, mint a nők általában, hajlamos volt arra,
hogy a szerelmi problémáknak túlzott jelentőséget tulajdonítson, és éppen
ezért töle szokatlan tapintattal viselkedett Jenővel szemben.

Jó ideig semmi sem történt, és minden jel arra mutatott, hogy Jenő
végleg eltemette álmait. Tavasz volt már, amikor egy napon Jenő félre-
hívott.

— Ma gyere el hozzám — mondta. — Ma sikerülni fog. Egészen biztosan. Érzem, hogy sikerült legyőznom a lámpalázamat. — Szokatlan nyugalom és magabiztosság áradt belőle, annyira, hogy éreztem, így csak az viselkedhet, aki biztos a dolgában.

Ezúttal én lettem izgatott. Alig vártam, hogy megérkezzen Jenőhöz. Amit most láttam, minden várakozásomat fölülmúlta. Jenő bámulatós könnyedséggel mozgott a kötélén, előre, hátra egyaránt, néha valóságos balettmozdulatokat végzett, kerékpárjáról levette a gumit, és minden nehézség nélkül végighajtott a kötélén, azután széket tett fel, ráült, és a szék két lábán egyensúlyozva elszívott egy cigarettát. Bekötött szemmel sétált a kötélén. Lényegében végigcsinálta az összes mutatványokat, amelyeket eddig hivatásos kötéláncosoktól láttam. Talán csak az vont le valamit a mutatványok értékéből, hogy a kötél viszonylag alacsonyban volt kifeszítve, és ezért nem lehetett hajmeresztőnek nevezni őket.

— Na, mit szólsz hozzá? — kérdezte végül Jenő. Kicsit fáradtnak látszott, de sugárzott a boldogságtól.

— Nagyszerű! — mondtam elragadtatással. — Gratulálok, sokra fogod vinni.

Ezután már gyakorl vendég voltam Jenőnél. Kezven szórakozásomá vált nézni, amint gyakorol. Később két hosszú póznát szereztünk, felállítottuk őket a kert végében, és közéjük feszítettük ki a drótkötelet. Azt terveztük, a kötelet egyre magasabbra tesszük, hogy Jenő hozzászokjon a magassághoz. Biztonság kedvéért egy öreg halászhalót is kerítettünk, de erre sohasem volt szükség, Jenő egyetlen lépést sem vett el, hibátlanul mozgott, könnyedén, rugalmasan, mondhatni elegánsan. Kijelentette, hogy most már akárkinek be merne mutatkozni, többé egyáltalán nem zavarja, ha nézik. Egy bizonyos közönség különben már önmagától kialakult, mert a kötél most már olyan magasan volt, hogy az utcáról is látni lehetett, a járókelők megálltak, és elámulva nézték Jenőt, a környékbeli gyerekekből pedig valóságos csődület támadt. Jenő beleegyezésével elmondtam a dolgot Verának, aki majd kiugrott a bőréből a kíváncsiságtól, s amikor eljött, esze ágában sem volt gúnyolódni, áhítatosan, elbűvölten figyelte Jenőt. És nemcsak Vera volt az, aki így járt: később ugyanis már mások is jöttek a vállalatból. Voltak többen, akik, amikor hallottak Jenő szenvedélyéről, mulatságosnak találták, és valami vigyorgó, kíváncsisággal vegyes lenézésel készültek Jenő tudományát megtekinteni, de amikor nézték, egészen odavoltak a csodálkozástól, lefegyverzetekké váltak, és ámulatukban alig tudtak szóhoz jutni. Mindenki el volt ragadtatva Jenőtől, sokszor egész kis társaság verődött össze nála, egyszer az igazgatónk is eljött, aki ettől kezdve különös figyelemmel tüntette ki Jenőt. Jenő egyre népszerűbb lett a vállalatnál, mindenki a legnagyobb elismeréssel nyilatkozott róla, a jövő emberének tekintette, és azon igyekezett, hogy minél kevesebb dolga legyen, csak hogy minél jobban a feladatának szentelhesse magát. Lassan közismert emberré vált a városban, sőt részben a város határán túl is. Egy alkalommal, mikor a vállalat fennállásának tizedik évfordulóját ünnepeltük, és többek közt különböző sportjátékokat is rendeztünk, Jenő is bemutatta tudását. A kötelet két raktárpület között feszítettük ki. A siker óriási volt, Jenő volt a nap hőse, mindenki róla beszélt, volt aki nyílt elragadtatással, mások gúny mögé rejtőzve, olyanformán, hogy „taknyos Jenő, ki az ördög gondolta volna róla”, de ez szintén elismerés volt, amely minden oldalról egyre inkább feléje áradt. Az ünnepségen egy fővárosi képeslap munkatársa is jelen volt, s nemsokára riport jelent meg a lapban Jenőről, a tehetséges amatőr kötéláncosról, aki hosszú évek kitartó munkájával, teljesen egyedül, minden szakszerű oktatás nélkül odáig vitte, hogy már akármilyen cirkuszban fölléphetne. Egy fénykép is volt a lapban, amely

Jenőt a kötélén ábrázolta. Most már mindenki meg volt győződve arról, hogy fényes karrier áll előtte.

Azóta sokat gondolkodtam azon, hogy miért rajongtunk annyira Jenőért, és miért hatott ránk olyan lenyűgözően. Talán azért, mert valami hihetetlen nyugalom áradt belőle. Volt valami természetellenes, emberfeletti és éppen ezért embertelen abban, ahogy Jenő a kötélén mozgott, mintha nem is eleven vérből, húsból, csontokból és idegekből álló ember volna, hanem egy különleges műanyagból készült báb, amelyet láthatatlan drótszálakon valami titokzatos felsőbb hatalom rángat. Az egész valahogy bűvöletként, varázslatszerűen hatott ránk. Ezenkívül Jenő közülünk került ki, a „miénk” volt. Egy idegen kötéltáncos nyilván nem keltett volna ekkora lelkesedést, de így mi egy kicsit valamennyien úgy éreztük, hogy részesei vagyunk Jenő sikerének, aki a vállalat nevezettségének számított, sőt, könyvelőnk szerint, jelentősen hozzájárult a forgalom növeléséhez. Egyszerűen valóságos Jenő-láz lett úrrá rajtunk.

Rám mindez fokozottabb mértékben vonatkozott, mint a többiekre. Én álltam legközelebb Jenőhöz, én tudtam legelőször, hogy mire képes, és éppen ezért bizonyos értelemben a menedzserének éreztem magam. Úgy látszik, Jenő mutatóványai nemcsak az ő számára voltak jók arra, hogy megszabaduljon a saját jelentéktelenségétől, hanem az én tekintélyem növeléséhez is hozzájárultak. A helyzetem mindenestre kiváltságos volt. Miután én voltam az egyedüli, aki kifejezetten Jenő barátjának nevezhette magát, a többiek sokszor nálam érdeklődtek a hogyléte felől, hogy milyen mutatóványokra készül, és mikor lehet ellátogatni hozzá. Mindez azt eredményezte, hogy szilárdan meg voltam győződve: nélkülem, támogatásom és tanácsaim nélkül Jenő semmire sem vitte volna, és ezért kiirthatatlanul belém fészkelte magát saját fontosságom tudata, úgyhogy ebben az időben valahogy úgy viselkedtem, mint egy kezdő műbíró, aki egyszerre azzal vált nevezetessé, hogy egy eddig ismeretlen tehetséget fedezett föl. Egyébként is Jenő a szenvedélyemmé vált, csakis az ő pályafutásának kilátásai érdekelték, könyveket szereztem be, amelyek artistákról és akrobatákról szóltak, szakirodalmat bújtam.

Talán csak Jenő apját kapta el még jobban a láz, mint engem. Az idős, csontos, beesett arcú, kissé iszákos nyugdíjas vasutas sokszor úgy viselkedett, mint aki eszét vesztette. Rekedtes hangján, szenvedélyes taglejtések kíséretében, lelkesen beszélt a nagy pénzüsszegekről, amelyeket a fia keresni fog, a „világhírről”, ami előtte áll, mindig úgy emlegette, hogy „fiam, a kötéltáncos”, sőt többször „művész”-nek nevezte. Egy időben néhány ütés nyomát viselte az arcán, mert a kocsmában összeverekedett valakivel, aki Jenőre becsmérő megjegyzést tett, pedig tudom, hogy kezdetben Jenő kísérleteit közönséges hóbortnak, bolondériának tekintette, rögeszmének, amelyet nem tudott kiverni a fia fejéből, ezt azonban már nyilván rég elfelejtette, mert előttem többször hangoztatta, mennyire meg volt mindig győződve arról, hogy Jenő nem akármilyen ember.

Csak Jenő anyja jelentett diszónáns hangot az általános lelkesedésnek és elismerésnek abban a kórusában, amely Jenőt körülvette. A korához képest kissé túl elnyűtt, alacsony, enyhén gyámoltalan öregasszony szemében állandó félelem remegett, ami valami meggyötört állapot tekintetében emlékeztetett, s egyben szemrehányó is volt, mintha bennünket hibáztatna. Volt ebben a letorkoltan néma és szólni nem merő tekintetben valami számonkérően vádló, amely mintha mindig azt mondta volna: „Mit csináltak a fiammal?” Különböző keveset beszélt, szinte alig lehetett szavát venni, Jenő mutatóványait úgyszólván sohasem nézte, ilyenkor rendszerint behűzódott a házba, állítólag sokat járt templomba. Rám valami állandó titkos gyűlölettel tekintett, mintha egy összeesküvés vezetője volnék, amely a

fia életére tör, primitív anyai ösztönével, úgy látszik, ő érezte meg legelőször a fenyegető veszélyt. Ez a félelemtől táplált gyűlölettel eltelt tekintet valahogy zavarba hozott, és egyben dühített is. A lehetőséghez képest kerültem a vele való találkozást.

Én csak akkor kezdtem félni, amikor Jenő háló nélkül kezdett gyakorolni. Erről semmiképpen sem tudtam lebeszélni. Kijelentette, hogy az ilyen mutatóványok csakis háló nélkül érnek valamit, a szakértők csak így fogják komolyan venni, tulajdonképpen igaza is volt; de előttem lassan világgossá vált, hogy Jenőt a becsvágya teljesen elragadja, és minden veszéllyel szemben vakká és süketé teszi. Kezdetben én biztattam Jenőt, én bátorítottam, s közben úgy éreztem, jelentős részem van abban, hogy idáig jutott, ez pedig nem kis büszkeséggel töltött el, most azonban, amikor fékezni kellett volna, a józan ész korlátai között tartani, erre képtelennek bizonyultam, kicsúszott a kezeim közül. Nesztelenül, a hátsó ajtón, óvatosan lopakodva költözött belém a félelem.

Különös módon, nem akkor féltém, amikor Jenő mutatóványait néztem. Jenő háló nélkül is olyan csodálatos biztossággal mozgott, hogy ilyenkor egyenesen képtelenségnek tűnt fel, hogy lezuhanjon. A félelem akkor fogott el igazán, amikor később arra gondoltam, hogy ez a természet törvényei értelmében mégis lehetséges. Különben is Jenő csak most lett valóban rejtély előttem: egyszerűen nem tudtam fölfogni, hogy ő, aki azelőtt képtelen volt lámpalázat és szorongását legyűrni, akkor, amikor egyébként semmi nagyobb veszélytől nem kellett tartania, egyszerre ilyen halált megvető bátorságra vagy még inkább esztelen vakmerőségre tett szert. Jenő ezzel kapcsolatban nemigen tudott értelmes és elfogadható magyarázatot adni, én pedig éreztem, hogy itt valahol homályos titok lappang, és valami áthatolhatatlan falba ütközöm. Rettegtem, ha arra gondoltam, hogy Jenő nyugalmanak egyszer hirtelen vége szakadhat, és az idegi bármely pillanatban felmondhatják a szolgálatot. Szinte logikusnak és törvényszerűnek látszott, hogy Jenő pályafutásának, csak egyetlen befejezése lehet.

Közben írtunk egy cirkusznak Jenő ügyében, szerettük volna, ha szakértők előtt mutatkozhatna be. Izgatottan vártuk a választ, amelyről úgy véltük, hogy sorsdöntő jelentőségű lesz.

Egy délelőtt a raktárnokunk nyitott be hozzánk. Nyak nélküli, alacsony, pohos kis ember volt, gutautésre hajlamos arcszínnel, közel a nyugdíjaztatáshoz, fogai hiányoztak, s ezért durva sörtéjű fekete bajuszkája eltűnt lehajló, húsos orra alatt. Valami kimutatást hozott.

— Hallottátok, hogy Benákot letartóztatták? — kérdezte.

— Miféle Benákot?

— A patikust. Ott dolgozott abban a patikában... ott által, a temp-lommal szemben. Olyan magas, sovány ember volt. Állítólag valami kábító-szerrel üzerkedett, mit tudom én. Elég az hozzá, hogy lekapták. Csak azt szeretném tudni, hogy ki az a tulok, aki ilyesmivel mérgezi magát, no de majd azokat is előveszik. Szép kis tézta lesz ebből, mondhatom. — Ha-darva beszélt, a szavak tolakodva bukdácsolnak ki belőle, fogatlan szájából apró nyálcsöppeket permetezett szerteszét.

Úgy látszik, én voltam az egyedüli, aki akkor Jenőre nézett. Csak én láttam, hogy halálsápadt, és a szemében rémület ül. Az ilyen arcot szokás zöldnek nevezni. Csak néhány percig tartott az egész, de nekem éppen elég volt arra, hogy egyszerre mindent megértsek. Mindent, ami eddig érthe-tetlen volt előttem. Egész délelőtt figyeltem Jenőt, amíg csak haza nem mentünk. Sikerült annyi nyugalmat magára erőltetnie, hogy mások ne vegyenek észre rajta semmit, én azonban minduntalan megfigyeltem rajta az elfojtott izgalom tüneteit. Homlokán időnként idegesen megfeszült a bőr.

Másnap Jenő nem jött be az irodába. Délután rosszat sejtve indultam útnak, hogy megnézzem, mi van vele. Az úton egyre inkább karmaiba ragadt a szorongás. Amikor a zöldre festett kiskapuhoz értem, már egész testemet rázta az izgalom hideglelés remegése. Belemben zakatolt a réműlet.

A kapu zárva volt. Dörömbölni kezdtem, a végén már kétségbeesetten vertem az ajtót. A szomszéd ház kapuján kissé elhanyagolt külsejű fiatalasszony lépett ki, kötényén néhány zsírfolt éktelenkedett, láthatólag teherben volt.

— Hol van Jenő? — förmedtem rá vadul, mintha tőle kérném számon. Álmos hangon felelt:

— Elvitték a mentők. Talán egy órával ezelőtt.

— Mi történt vele? Lezuhant?

— Nem, azt mondják, bevett valamit.

— Élt még?

— Igen... azt hiszem. De a mentőorvos azt mondta, nagyon kevés a remény. A szülei is vele mentek, senki sincs itthon.

Köszönés nélkül sarkon fordultam és faképnél hagytam. Futva megindultam a kórház felé, bár tudtam, hogy már úgysis késő.

A temetés után Verával együtt mentünk visszafelé. Vera maradék sírását igyekezett magába gyömöszölni, duzzadt orrával és vörös szemével most nagyon csúnyának látszott. Különben az utóbbi időben olyan szimptomákat vettem észre rajta, mintha gyengéd érzelmeket táplált volna Jenő iránt.

— Miért tette ezt Jenő? — tört ki belőle már ki tudja hanyadszor a kérdés. Már régóta nem nevezte Jenőkének. — Most, amikor olyan szép jövő állt előtte?

Ez a megjegyzés egyszerre ingerültté tett.

— Azért, mert csak „Jenőke” volt. „Rendes fiú”. — Rövid, dühös nevetés szakadt ki belőlem.

Verából újra kibuggyant a sírás.

— Miért mondja ezt most? Most, éppen a temetése napján?

— Azért, mert ez az igazság. Egyszerűen így van és kész. Ezt egyébként ő maga is nagyon jól tudta. Csak éppen nem volt hajlandó belenyugodni. Ez volt a hiba, akinek nincs szárnya, ne próbáljon repülni.

Vera nem szólt többet, némán haladt mellettem, csak a szepegése idegesített kétségbeejtően. Örültem, amikor egy sarokra értünk, ahol elválhattam tőle. Később, amikor egyedül mentem tovább, egyszerre azon kaptam magam, hogy a telefonhuzalokat bámulom, néhány fecske ült rajtuk. Akkor történt meg ez velem először.

Azóta már sokszor elhatároztam, hogy nem gondolok többé Jenőre, hiszen érzem, ez az egész dolog valahogy szánalmas és nevetséges is volt egyszerre, de Jenő emléke valósággal belém ette magát, s nem tudok megszabadulni tőle. Amikor céltalanul csatangolok az utcán, folyton a villany-, táviró- és telefondrótokat nézem. Ilyenkor szinte azt várom, hogy hirtelen feltűnjön rajtuk Jenő, a maga könnyed, szinte lebegő járásával, bámulatos magabiztosságával, lenyűgöző mutatványaival, s hiába igyekezem mindig elűzni az ilyen képeket, makacsul folyton újra visszatérnek. Egy időben homályos terveket szőttek magamban arról, hogy elmegyek valahová messze, nagyon messze, ahová még nem jutottak el a civilizáció idegrendszerét képező, minduntalan szemem elé kerülő kifeszített huzalok, talán Brazíliába megyek, az őserdőbe, meztelen indiánok közé, hogy megszabaduljak

Jenő emlékétől, de aztán eszembe jutott, hogy ott tekergő kúszónövények fonják át meg át a fákat, amelyeken majmok meg tarka papagájok ugrálnak. Most már csak az időben bízom, és abban, hogy előbb-utóbb sikerül megmagyaráznom magamnak, voltaképpen mit is jelentett számomra Jenő, és hogyan ragadt rám róla az a furcsa láz, ami nélkül — néha úgy érzem — szinte már létezni sem tudok.

*

Vitrázs rákkal

Tolnai Ottó

„Ekkor egyikük rávilágított, s csak most fedezték fel a régi-régi sebet mellkasán: vas amulettje belemélyedt már, mert éjszakánként az áhítat minden erejével szorította magához. Most aztán ott volt, félelmetes kincsként testébe mélyedve, a genny gyöngyös foglalatában, akár egy ereklyetartó mélyén valami csodatevő földi maradvány.”

Rilke

(Malte L. B. feljegyzései)

1.

Mindig azt szerettem volna, hogy legyen egy íróm.

Egy könyvem.

Egy könyv, amit mindig magammal hordanék.

Egy könyv, amit mindig mindenütt olvashatnék.

Amit telerakhatnék színes szalagokkal, papirosokkal, préselt virágokkal.

Egy könyv, amit sosem olvasnék ki.

Mennyire irigyeltem kicsikoromban a papok súlyos, lila szalagos, szentképekkel tömött, piros oldalú misekönyvét. Évekig hiába lestem, mikor érnek az utolsó laphoz, mikor kezdik már előlről. Annnyira szerettem volna én is egy olyan könyvet, vékony, cukorkaszínű mesekönyveim helyett. Egy olyan dobozszerű könyvet, amibe bele lehetett volna bújni.

Egy olyan könyvet, aminek igazából nincsen vége, akár a gyűrűnek.

Ha bőrdőmbe teszem például a Bibliát, észrevétlenül még három-négy könyvet csúsztatok mellé. Sosem sikerült — még sétára sem — egyetlenegy könyvet vinni magammal. Még a vonatban is körülrakom magam...

Valami különös (már-már nevetséges és mindenféleképpen sznobisztikus) lázzal cipelem könyvekkel kitömött bőröndömet.

A könyvvel teli bőrönd ólomnehéz.

De hiszem, mégiscsak van egy csodálatos könyv, amit sosem fogok kiolvasni. Amit talán nem is lapozok, amit mégis mindig magammal hordok. Ami nélkül egy lépést sem tudnék tenni; egy sort, egy verset sem tudnék elkezdeni...

Majdnem két évig nézegettem például azt a pár lapot a medúzákról (a hólyagmedúzát szerettem legjobban: balett-táncoshoz hasonlít) mintha még ma is — öt-hat év után — a békákról meg a kutyákról szóló fejezeteknél tartanék.

— Csak ma reggel hajtottam egy-két lapot újra.

Tovább talán már nem is fogok lapozni.

Legfeljebb visszafelé.

Ide másolok egypár sort taláalomra, abból a fejezetből, amit egész nap újra meg újra olvasok, akár egy versesfüzetet:

Úgy testalkotása, mint a szervezettől függő sajtáságos életmódja miatt, mindenekelőtt a remeterákok, bernátrákok (Paguridae) csoportja érdemli meg figyelmünket.

Arról, hogy a remeterák hogyan veszi birtokába a csigaházat, értékes megfigyeléseket közöl Eisig. Ha megfosztjuk valamelyiket a házától, akkor valóban boldogtalan. Elbújik valami kuckóba és minden héját, amit elébe vetnek, azonnal elfoglal, hogy potrohának megszerezze a szokott oltalmat. „Ha üres csigaház helyett olyant raknak elébe, amelyben még bent van a csiga, akkor a rák azonnal hozzálát az állat elpusztításához. Egy napon a körülbelül öt centiméter hosszú Pagurus mellé szint oly nagy, friss, izmos biborcsigát (*Murex braudaris*) tettem a medencébe. A rák azonnal hozzáfogott a csiga meszes födelének a megfűrészéséhez, és a harmadik napon már végzett is vele, úgyhogy könnyen kiráncigálhatta belőle a csiga lágy részeit. Ezt azonban megszakításokkal tette, amennyiben a nap legnagyobb részén át a potrohát anynyira, amennyire a még bent lévő félholt csigatest engedte, betolta a csigaház elejébe. A kiszedett darabokat tisztára fel szokta eszegetni.

Más remeterákok a nagyobb mélységekben tartózkodnak, mint Prideaux remeterákja (*Eupagurus prideauxi* Leach), amelynek csigaházán majdnem kizárólag a szép tengeri kököröcsinek közé tartozó polip, köpenyes aktina, *Actina* (*Adamsia*) palliata található. Ez a rák alblélőjével együtt a szimbiózis egy klasszikus példáját szolgáltatja és az állandó együttélés mindkét fél javára van.

A társaséletet élő két állat egymáshoz való viszonyát behatóan jellemezzük a tengeri kököröcsinek tárgyalásakor...

(Brehm: Az állatok világa)

2.

Szeme mintha befagyott volna.

De mosolya (nem láttam még lányt ilyen keveset nevetni) aranykacsát üt a jégen.

Emlékszem, a többiek korcsolyáztak, futkároztak. Én meg ott gubbasztottam a körös szélén és aranykacsákat csináltam. Nagy lila ujjaimmal, meg akartam őket fogni, azt gondoltam, biztos sütősek, szerettem volna kipiszkálni őket a jég alól.

Szivárványszínük volt.

Emlékszem, barátomnak (aki azért maradt mindig velem, mert sánta volt) mindig azt meséltem, hogy sokkal strammabb lenne, ha a szivárvány sem egyetlen ívből állna, hanem szét lenne szórva, mint a mi jég-egünkön.

Fantasztikus meséket tudtam. Elhitte, hogy van egy olyan ország, ahol az ég is befagy. Ahol a madarak úgy röpködnek, mint a vitorlás szánok.

Mennyi aranykacsát ütnénk azon — sóhajtoztunk. Én sarkammal ütöttem az aranykacsákat. Hatalmas hétlyukú patkóm volt. Ő meg egy fél mozsártörővel.

Tökéletes tükörfelületeket kerestünk.

Nekihelyezkedtünk, és egy határozott mozdulattal a jégre ütöttünk.

Az enyémeek csodálatosabbak voltak.

Talán még föl sem ébredt. Évekig szeretném így nézni. Magamhoz öleltem egész éjszaka. Kis ereken folyt rólunk az izzadság. Rövidke láncokat fűz a bőr pórusaiba.

Még álmomban is azon fáradoztam, minél erősebben szorítsam magamhoz. Talán még a fogaim is csikorogtak.

Karom teljesen elzsibbadt. Mintha négy keze volna. Kettővel magát, kettővel engem ölel. Nagyon-nagyon sok keze van. Nem is kell a kezem. Neked adom.

Az izzadság lassan előnti a szemem. Nincs kezem, hogy letöröljem.

Talán még fel sem ébredt?

Talán nem is lélegzik?

Talán nem is él?

Biztos agyonszorítottam.

Kezeink egymáshoz nőttek. Mennyire fönt vannak az oltásai. A középső csillagalakú.

*

Elhatároztuk, ezután mesékben fogunk élni.

*

Milyen csodálatosan pirinyó és hideg a szeme. Feketekávé-barna. Néz. Mintha két csöppnyi jégcsillagot tettek volna a homlokomra.

Most megmozdult, pici ujjaival átfogta nyakam és elcsodálkozott.

— Hiszen neked nincsen nyakláncod.

Nem tudtam mit felelni neki. Ilyesmire még sosem gondoltam.

— Akarom, hogy legyen nyakláncod. Venni fogok neked.

Sokáig azon tanakodtunk, mit veszünk majd a nyakláncomra.

Akkor meséltem neki a kavicsokról.

— Gimnazista koromban egyik barátommal mindennap lementünk a folyópartra, a kavicshegyekhez.

Hidat készültek építeni a folyón, azért hordták a sok kavicsot.

Napokig ott gubbasztottunk, míg be nem sötétedett.

Azután tömött zsebekkel mentünk haza.

Különösen szerettük a kavicsokat.

Milyen boldog voltam, amikor egy-egy olajzöldre bukkantam.

Ő a feketéket gyűjtötte.

— Egy olyan vékony olajzöld kavics nagyon szép lenne a nyakláncomra.

— Nem tudom, hova lettek a kavicsaim...

Még csak most hallatszott az első kakaskukorékolás.

Ablakunk alatt lassan járkálni kezdtek.

A szomszéd tűzfalon már ki lehetett venni az őszi borostyán makacsul kapaszkodó csöpp csontvázkacsóit.

Ahogy egy-egy levél a beton kockákra esett, összerezzenünk. Féltünk a csörrenésüktől.

— Az a csillár jutott eszembe.

Annak a csillárnak a csörrenését hallottam minden egyes levélnél, amit ott a templomban a füttyürésző piktorlegények leejtettek.

— Milyen különös volt. Úgy mentünk be ketten az ajtón, mint egy hatalmas cári menyegző.

Mennyire meglepődöttünk, amikor megpillantottuk a piktoroktól, kőművesektől nyüzsgő templom belsejét.

Nagy gipszlepényekből, hihetetlen gyorsasággal barokk díszeket vág-
tak; a padokat mind kihordták; a magas oszlopok szemünk előtt váltak
márvánnyá; az oltárokat meg elpakolták...

Akkor vettük észre, hogy egy magas létrán — amilyen Jákobé lehetett, amiken csak angyalok jártak — két fiatal, papírsapkás piktor egy hatalmas, vörös csillárral bajlódik. Füttyürésztek. Hirtelen megfagyott bennem a vér.

Mekkorát sikítottál.

Félek, a levélcsörrenéstől is meg találsz ijedni. Éppen a platánlevelek csörrennek legnagyobbat.

*

Lába mindig kibújt a paplan alól. Rosszaskodott. Mintha mindig porceláncipőt viselt volna, olyan kicsi.

— Megvan — szoritotta meg a nyakam —, egy kis rézplakettot fogok szerezni és egy r á k o t karcolok rá.

A piszkos kis csipkefüggönyön keresztül puha felhőket vájt tekintetünk az ég nehéz ezüstlapjába.

Emlékszel, egyszer láttunk egy rák alakú felhőt?

Ollói közt a holdat tartotta.

*

Nagyon megörültem, de még a mai napig sem tudom, miért választott éppen r á k o t.

Tél

Tudósítás egy bácskai faluból

Petkovics Kálmán

Leesett a hó. Minden fehér, tiszta. Az iskola bejáratánál elhelyezett hőmérő higanyoszlopa fagypont alá húzódtott. Újdonság a hőmérő. Kovács igazgató ötlete alapján került ide. Most az emberek tulajdon szemükkel figyelhetik az időjárás alakulását, ami sok szóbeszédre, bölcsekedésre, jóslgatásra szolgáltat okot Benda János kocsmájában. Dömötör Szilveszter, a harangozó, Bajtai Péter, Matuska János, de még Pogány Asztalos János is naponta megszemléli a hőmérőt, s valamennyien rendre megállapítják, hogy bizony még foga van a napnak. Hát ami azt illeti, van is! Hiába buzgólkodik a jó öreg napocska odafent Rozsdás Mátyás tanyája felett (innen úgy látszik, mintha pontosan Rozsdás Mátyás tanyája felett trónolna), nem sok foganatja van a szorgalmának. Észak felől heves szél söpri a havas földeket. Éjszakánként pedig szomorúan vonítanak a kutyák. Mintha az egész falu megváltozott volna. Mindkét utca néptelen. A házak magukba roskadtak a vastag hólepel alatt. Dömötör Szilveszter egyre rövi-

debbeket harangozik. Nem akarja, hogy odafagyjon a keze a kötélhez. Az autóbusz bizonytalanul közlekedik. Gyakran késik. Sőt a múltkor Alsórétnél elakadt a hófúvásban, s aznap nem is jutott el Keresztsarkig. Most is beszélnek az esetről. Menetrend szerint ugyanis reggel nyolckor kellene érkeznie az autóbusznak. Aznap tizenegyre sem futott be. Nyolc, kilenc óra tájban nem törődtek a dologgal. De tíz óra felé kucsmás, bekecsek embereket lehetett látni a kocsmá előtt, akik várakozva s némi türelmetlenséggel tekintettek Alsórért felé... Tudni kell, hogy a dél-előtti autóbusszal érkezik az újság. A csomagot Benda János veszi át a kocsivezetőtől, és a gyűretlen lappéldányokat ő osztja szét a rendszeres olvasók között. Egyébként Benda Jánosnak ez az egyetlen funkciója, amit nem pénzért végez. A népfrontos Sajti Pista unszolására vállalta el a sajtóterjesztés felelősségteljes munkáját a Szocialista Szövetség egyik értekezletén, és meg kell hagyni, nagyon komolyan, becsületesen csinálja. No, a rossz nyelvek

szerint nem egészen így van, mert Benda János olyan dologgal még nem áldotta meg az úristen, amiből neki haszna ne lett volna. Nem a százalékra kell itt gondolni, mert a százalék édeskeveset hoz a konyhára. Sokkal többet jelent az, hogy Benda János nem szállítja házhoz az újságot, hanem a tisztelt olvasónak kell érte elmennie a kocsmába. Szállingóznak is a tisztelt olvasók szorgalmasan: először Kovács Antal, az iskolaigazgató előtt szólal meg az ajtó fölé akasztott csengettyű, aztán Pogány Asztalos tőmzsi alakja tűnik fel a harangláb mellett, később Keceli Márton, a disznóátvevő is elindul, a kora délutáni órákban Radaković Slobodan, az agronómus és a népfrontos Sajti Pista szoktak betérni, de később megfordul itt Pece bakter fia, a boltos, aki legutóbbi találkozásunk óta üzletvezetővé avanszált és... (no, mit gondolnak, mi lett vele?) — megnősült. Elvette a tanítónőt! Amióta a világ világ, ilyesmi sem fordult elő Keresztsarkon. Hogy egy tanítónő férjhez menjen a boltoslegényhez... De még hogy férjhezmenjen! Nincs ebben semmi különös. Más is férjhezment már... Máshol is volt lakodalom... De nem az ádvent áhítatos napjaiban, hanem amikor az ilyesminek ideje van, farsangban.

Szó ami szó, a böjti lakodalomnak nagy híre volt. Mintha mindenkinek a legszemélyesebb, legbensőbb magánügye lett volna a házasság! Napokon át beszéltek róla, s végül jobban ismerték az esemény részleteit, mint a szereplők. Kincses Mari néinek nemigen volt egy pillanatnyi nyugta sem. Kiskapuról kiskapura járt, és suttozva, sobánkodva, sainálkozással és kárörvendve adta tovább legfrissebb értesüléseit. Ha nagyon belemelegedett, a jövendőbelieket is megijósolta részletesen. Pogány Asztaloséknál dohánycsomózás volt. A naitába beállították a nagy dobkályhát. Sok mővást összecsalogatott a meleg. Mari néni rendszeresen beszámolt értesüléseiről. Itt latolgatták legalaposabban a házasságot. Itt állapította meg többek között Variú János felesége, hogy „nem sok sőt fogyasztanak el együtt az biztos”. Eközben Varjúné mögött összesúgtak, mert nyilvánvaló, hogy az irigység beszélt belőle. Ugyanis neki is van eladósorba cseperedett lánya, s nem venné zokon, ha boltos lenne a veje. Ezenkívül Asztalosné született Rozsdás Mária is szerepelhetett a nagy nyilvánosság előtt. Ki is mondta, ami a szívét nyomta: „Én csak azt nem

értem, hogy az a Pece Mihály nem szégyenli magát bakter létére, hogy tanítónő menyé van...” S itt vont a látnoki következtetést Mari néni is: „Meglássátok, nem lesz áldás ezen a házasságon. Figyeljétek csak a szavamat. Az úristen nem bottal ver”. A falura szóló szencziációból Pogány Asztalosnak lett legtöbb haszna. Soha ilyen gyorsan nem csomózták le a dohányát, mint az idén. Éppen ezért nem foglalt állást a házasság kérdésében. Mindent meghallgatott, és mindenkinek igazat adott, senkit sem sértett meg, és búcsúzáskor mindenkinek megmondta, hogy holnap is szívesen látjuk, ha éppen más dolga nem lesz. De ettől eltekintve, ismételen hangsúlyozni kell, hogy az ádventi házasságnak nagy híre volt. És ki tudja, lehet, hogy egész télen erről beszélt volna a falu, ha időközben nem történik valami, ami szédületes gyorsasággal terelte más irányba az emberek kíváncsiságát. December huszonnyolcadikán, életének hatvannyolcadik esztendejében hirtelen halállal meghalt Remete Mata Gábor! Azon az éjszakán, a félkezű Dömötör Szilveszter szerint a szokottnál jobban vonítottak a kutyák, Kincses Mari néni pedig a néhai nemzetes Mata Tamásról álmodott, aki egy fejetlen és tüzet okádó paripán vágatott a havas földéken, és ölmos végű kancsukával fenyegette az elpogányosodott falut... Azon az éjszakán szél cibálta az akácok lombtalan koronáját, de a falu éppen úgy pihente a nap fáradalmait, mint minden más éjszakán... Legalábbis Pece bakter szavaiból, aki hivatott örködni Keresztsarok éjszakai nyugalma felett, erre lehet következtetni.

A készülő lakodalom felcsigázta az emberek érdeklődését. Sokat vártak a rendkívül eseménytől. Annál nagyobb lett azonban a kiábrándulás. Az esemény nem hozott semmi látványosságot. A kijelölt napon a fiatalok a reggeli autóbusszal beutaztak a városba, és csak este tértek vissza, vacsorára. Kitudódott, hogy a tanítónőnek nincs sem apja, sem anyja, hogy a lelencházban nevelkedett, és államköltségen járta ki az iskolákat. A lakodalmi vacsorán csak Pece Mihály családja vett részt. Mindez olyan szerény keretek között, olyan csendben történt, hogy igazán nem volt miről beszélni. „Kódís lakodalom ez”, mondta Pogány Asztalos felesége, hiába vannak olyan nagyra vele, nincs sem násznagy, sem vőfély, sem zene, az ember nem is tudja,

mire lettek olyan nagyon büszkék ezek a Pecéék. A lakodalom estéjén Pogány Asztaloséknál a családottság jegyében kezdődött a csomózás. Mindenki egy kicsit becsapottnak érezte magát. Mászt vártak, másképp képzelték el a dolgot: zenés felvonulást, felszalagozott lovakat, kurjongató legényeket, másnapig tartó dáridót képzeltek, de ebből semmi sem valósult meg. Még menyaszszonyt sem láthattak, mert a tanítónő egyszerű galambszürke köpenyben szállt ki a délutáni autóbusból a boltoslegény után. Ott néhány szájtató gyerekek előtt kezet fogtak Kovács igazgatóval meg a másik két tanítónővel, akik egy cserépbe ültetett virágfélével és egy selyemszalaggal átkötött csomagot nyújtottak át a fiatal párnak. Ennyit lehetett látni. Semmi többet. Aki többre volt kíváncsi, annak ezúttal is Kincses Mari nénihez kellett fordulnia, mert ő tudta, hogy a selyemszalaggal átkötött csomagban kék babakelengye volt, ami lényegében nagy disznóság, mert az egészből csak azt lehetett sejteni, hogy a fiatalok már az esküvő előtt megrendelték a babát... A népek nyomban találgatni kezdték, hogy hanyadik hónapban lehet a menyaszszony. Persze a mendemondák hitelességéről mindmáig nem sikerült meggyőződni. De a pletyka valamennyire kárpótolta volna az elmaradt látványosságot, ha harmadnap, azon az emlékezetes december huszonnyolcadikán nem süvölt végig Keresztsarok utcáin Remete Mata Gábor halálának híre. Ez mindent fölfordított. Remete Mata Gábort az egész falu ismerte. Tartottak tőle, tisztelték és gyűlölték is. Remete Mata Gábor akkor is jelentett valamit az életben, ha semmit sem tett, semmit sem mondott, csak egyszerűen megjelent az utcán, végighajtott a kövesúton, számontartották, hogy kivel állt szóba, kinek mit mondott, megfigyelték, hogy nem emelte meg kalapját a harangláb előtt, amit annak idején ő adományozott a falunak, és némelyek nagy titokzatosságot láttak abban is, hogy az öreg istentagadóvá vált a földosztás után. Meghalt. Ezen a december huszonnyolcadikán az élők lajstromából mindörökre kitöröltetett Remete Mata Gábor neve. Dömtör Szilveszter a hidegtől meggémberegett félkezével egy teljes órán át egyfolytában harangozott. Vacogtató hideg szél fújt. A halál hírére összeverődött férfinép a kocsmá elöl mogorva hallgatással figyelte a harangozót, aki ki-

tartóan rángatta a fagyos kötelet. Nagy szótlanúság uralkodott a söntés körül is. Benda János abbahagyta az örökös füttyrezést, és, ami még nagyobb ritkaság, Pogány Asztalos János is hallgatott. Tekintete a söntés felett kifüggesztett plakát betűire szegeződött, és gondolkodott. A plakát műtrágyát és hibrid vetőmagot kínált a mezőgazdasági termelőknek, ám nem valószínű, hogy Pogány Asztalos ezen gondolkodott. Egyszer aztán felállt, le-fel sétált a mesztergerendás ivóban, majd kiszólt az utcán álldogálóknak: „Szóljatok az öregnek, hogy hagyja abba, mert meggebed...”

A halál híre Mályvás Balázs hozta a faluba. Róla el kell mondani, hogy a környék egyik legfurcsább, ma már teljesen kihalófélben levő embertípusa. A falubeliek jóformán csak hírből ismerik, mégis szinte mindenki tud róla. Életkorát nem, lehet megállapítani. Születéséről írásbeli okmány nincs. A szóbeszédéből viszont csak arra lehet következtetni, hogy kenyéradó gazdájától jóval korosabb, mert még a néhai nemzeti Mata Tamás fogadta szolgálatba, suhanc korában, mint parádés kocsist. De ez még abban az időben történt, amikor Keresztsarok, mint falu, nem létezett. Sőt akkor még a külsőjárású földek nagyobbik része ekevasat sem látott. Legelő volt errefelé minden. Az idevetődött népek jobbadán pásztorkodtak, és vert falú házak helyet rögtönzött szárnyékokban, vályogból rakott kunyhókban laktak. A kincstári legelők beláthatatlan tengerében (csak az első világháború után parcellázta fel ezeket a város) egyetlen oázis volt a Mata major, ahol vert falú és nádfedelel házakban laktak a béresek, és ahol egyre nagyobb darab földeket törtek fel a búza és kukorica alá. Az is nehéz munka volt, az ugartörés. Sokan még emlékeznek a hatalmas gőzekékre, amelyek ki tudja, honnan keveredtek ide a húszas évek elején, hogy megbolygassák a vörösen viruló számrütkös százados nyugalmát, és porhanyós termőtalajt varázsoljanak a kultúrnövények alá. Állítólag abban az időben nagyon olcsó pénzért lehetett földet venni a kincstártól. Nem csoda, hogy az idősebbek még ma is emlegetik ama szép időket, habár ez manapság valószerűtlenül távolinak, elködsültnek, romantikusnak tűnik fel, és a fiatalabbak nem is nagyon hisznek a rég volt dolgokban. Éppen olyan távolinak, valószerűtlennek látszik Mályvás

Balázs alakja is, aki december huszonnyolcadikán reggel, szénával kitömött faklumpában, foltos és zsírtól megfelekedett báránybőr bekecsben beállított a keresztisarkai kocsmába. Azt beszélük róla, hogy nagyon megbízható cseléd volt. Remete Mata Gábor az első világháború alatt nemcsak magát, hanem leghűségesebb cselédjét, Mályvás Balázst is felmentette a katonaság alól. Az esztendőök hosszú során át változtak a cselédek a tanyán, kommenciós béresek, kocsisok jöttek és mentek, de Mályvás Balázs maradt. Később, mivel az öregségtől reszketni kezdett a keze, s egyre bizonytalanabbá vált a nehéz fizikai munkában, Mata Gábor előléptette öregbéresnek, majd mindenek, a földosztás után pedig, amikor az öreg gazdát nemcsak cselédei, hanem a gyerekei is elhagyták, Mályvás Balázs rendkívüli státust kapott, minden cselédek rangja fölé emelkedett, együtt evett, együtt hált gazdájával, s valóságos árnyékává szegődött. Mindig a gazdája nyomában volt. Pedig a szemtanúk szerint megtörtént, hogy egész áldott nap nem szóltak egymáshoz egyetlen kurta szót sem. Ha Remete Mata Gábort gond emésztette, s kiment a földekre megsejmelni a vetést, néhány méterre mögötte, a legragaszkodóbb házőrző kuvasz módjára szénával kitömött faklumpában ott cammogott a vén cseléd, és szólanul várta az esetleges parancsot. Nélküle Remete Mata Gábor nemigen bírta volna ki a másfél évtizedes remeteséget... Pedig hát Balázs bácsi nagyon alkalmazottnak bizonyult a társalgásra. Megegett, hogy a gazdának reggel eszébe jutott valami, s fordította a kérdést Mályvás Balázsnak: „Emlékszel-e, Balázs, arra a nagy szárazságra... még az első háború előtt, amikor olyan rettenetesen megtöltögtük a kukoricát...” Ilyenkor Mályvás Balázs összeráncolta az amúgy is rancos homlokát, jól megnézte magának a rögöket a faklumpa előtt, s hallgatott. Estélig is elhallgatott. Leginkább csak késő este szólalt meg, amikor mindketten lehevertek a friss alomszalmára terített subára... „No, no. Már mér ne emléköznék...”

Most is kínos körülmények között csalogatták belőle a szavakat. Sokan szorgoskodtak körülötte. Pogány Asztalos János az ilyesmiből nem maradhatott ki. Pálinkát rendelt az öregnek, amit Mályvás Balázs egy kortyintásra egészséggel megivott. Rendkívül nagy nyugalommal letette az üres fityókot a

söntés pléhtetejére, a bekecs ujjával megtörölte a szájára hulló deres bajuszt, de nem Pogány Asztalos kérdésére válaszolt, hanem csak azt mondta, ami szívéből kikívánczolt. „Isten nyugosztalja, szeginyt... Jó embőr vót...” Ott maradt a söntés előtt. Tétlenül állt, mint a korhadt törzsű vén epérfa, melynek elszáradt gallyait már hiába tépik, cibálják zord szelek, mert semmi sem árt, semmi sem fáj neki: immár minden mindegy, hiszen tavaszra úgysem hoz új rügyeket... „Megiszik még egyet Balázs bátyám?” — kérdezte Benda, a korcsmáros, láthatólag a halál híréből meghatódva. Mályvás Balázs intett, hogy nem iszik többet. Eközben Kovács iskolaigazgató közbenjárására a népbizottsági kirendeltségből telefonáltak Remete Mata Gábor állomásfőnök lányának meg az orvosnak, üzentek Kincses Mari néninek is meg a borbélynak, hogy tegyék rendbe a megboldogultat. Másnap este megérkezett a lány is meg a fiú is. Harmadnap temették. Alsórétről papot és kántort hívtak. A kíváncsiabbak kimentek a tanyára, a többiek pedig a temetőkapuban várták a metetet, hogy elbúcsúzzanak Keresztsarok legmódsabb gazdájától.

A tanyán sokan voltak. Eljöttek a módosabb parasztok. Rozsdás Mátyás, Varjú János, Pogány Asztalos János, továbbá Bicegő Nagy Mihály, Gostony Ádám és Remete Mata Gábor régi cselédei és részesei közül itt lehetett látni Bajtai Pétert, Matuska Jánost és még néhány kopottabb ruhás embert, akiket eddig nem volt alkalmunk személyesen megismerni. Legnagyobb feltűnést keltett a földműves szövetkezet új igazgatójának, egy Nagy Sándor nevű mezőgazdasági technikus jelentéte. A falusiak jóformán még nem is ismerték, hiszen csak pár hete foglalta el hivatalát. Hirtelenszöke, jókedélyű harminc év körüli fiatalember az igazgató, Pogány Asztalos szerint jobban illene az anyakönyvi hivatalba, mint egy ilyen félreeső kis falu földműves szövetkezetébe, ahol köztudomásúlag nem fenéig tejfel az élet. Nehéz volna megmagyarázni, hogy mit keresett a temetésen ez a Nagy Sándor, hiszen hírből is alig ismerte a megboldogultat. A kíváncsiság nemcsak Pogány Asztalost nyugtalanította, hanem Rozsdás Mátyást is. Mindketten egyre gondoltak: a földre. Mi lesz Remete Mata Gábor tizenhét holdjával? Ez volt a kérdés. Nem valószínű, hogy az örökösök itt-

hon maradnak. Tehát csak két lehetőség van: vagy eladják a földet, vagy kiadják árendába. Am mi az ördögöt keres a temetésen ez a szöke fiatalember? Imádkozni akar a megboldogult lelkinyugalmáért?... Pogány Asztalos apósa mellé sompolygott, akivel évek óta hadilábon állt, s fogai közül visszafojtottan mondta: Lássá kee, már a kommunisták is eljárnak a keresztény polgárok temetésére... Rozsdás Mátyás úgy tett, mintha imádkozna. De nem hagyta szó nélkül veje puhatolódzását. A ti dolgotok... — vetette oda fölényesen. Így adta tudtára az após a vejkónak, hogy nem akar vele egy tálból cseresznyézni. A koporsót a tanyaház egyik üres szobájában ravatalozták fel. Csak akkor hozták ki az udvarra, amikor Dömötör Szilveszter az öreg Mályvás Balázs segítségével rászögezte a födelet. Az udvaron rövid szertartás volt. A pap beszentelte a koporsót, a kántor pedig elmondta a szívhez szóló búcsúztatót. Kidőlt egy sudár fa az úr erdejéből...

Mi lesz a földdel? Ez a kérdés izgatta legjobban az életben maradottakat, nemcsak a szertartás ideje alatt, hanem a temetés után is. És nemcsak Rozsdás Mátyást, Pogány Asztalost, Varjú Jánost érdekelte a dolog, hanem a többieket is, az egy-két holdasokat, sőt még az olyanokat is, mint Szível Péter, a szövetkezet zsákosa, pedig ő valóban egy talpalatnyi földet sem mondhat magáénak. Az egész falu lázba jött, mindenkinek volt valami terve, számítása, reménye. Remete Mata Gábor földjei nincsenek valami jó erőben, sőt inkább elhanyagoltak, soványak, de nagyon jó helyen fekszenek, közel a faluhoz és a kövesúthoz. Az ilyen földeket könnyű termővé tenni. Mert akárhogy koptatja is a ló patáját a kő, az őszi és tavaszi nagy sarak idején mégiscsak könnyebben gördül ott a kocsikerék, akár a trágyát hordja az ember, akár a termést takarítja haza. Nem csoda hát, hogy minden valamirevaló parasztember szívét megdobogtatta a kínálkozó alkalom. Leginkább a kocsmában puhatolóztak és talalgatták a lehetőségeket. Pogány Asztalos földjei szerteszt vannak a határban, nyolc helyen fekszik tizenhat hold, ő most egy helyre szeretné hozni a szétforgácsolt birtokot. Ha sikerülne nyélbeütni a dolgot, mindent eladna, a földeket és a házat is, aztán kiköltözne Remete Mata Gábor tanyájára, rendbehozná az épületeket, feltörn é az elhanyagolt szé-

rűt, szőlőt telepítene, gyümölcsfákat ültetne, s olyan virágzó paradicsomot csinálna a Maták ősi fészekében, aminek nem lenne párja Keresztsarkon. Ám Rozsdás Mátyásnak is megvan a maga számítása. Hiszen a legkisebb fiú, a János még otthon van, illetve a katonaságot szolgálja valahol Macedóniában, és egyre esedékesebbé válik a le szerelése. Apai kötelesség lábra állítani a gyereket néhány holdacskaival. Erre, mellesteg legyen mondva, össze is gyűlt a pénzecske az almárium legfelső fiókjában... Itt vannak aztán a többi érdekeltek is. Gostony Ádám árendálni szeretne, lehetőleg minél hosszabb időre kibérelni a birtokot, hogy ne kelljen elsajnálni a földtől a trágyát. Mindezt szépen elmondják egymásnak az emberek, közben a mennyben lakóval nyugosztaltatják a megboldogultat, és nem valami nagy bizalommal tekingetnek ki az ablakon az utca túlsó felére, ahol a szövetkezet épülete látható vastag, fehér hősapkában. Nagyon jó volna most tudni, mi történik odaát. A reggeli órákban ugyanis Remete Mata Gábor állomásfőnök lányát látták bemenni oda, és ez nagyon elrontotta a kedélyeket. Nyilvánvaló, hogy odaát is a földek sorsán gondolkoznak, mivelhogy a Remete Mata birtok éppen a szövetkezet gazdasága mellett van. Ez pedig olyan fontos körülmény, amit semmiképpen sem szabad szem elől téveszteni. Pláne akkor, ha az örökségről a lány rendelkezik. A fiúval könnyebb lenne dűlőzni. De az egyáltalán nem mutatja magát... „Akkor voltam én nagy bolond — mondta Pogány Asztalos —, amikor olyan könnyűszerrel kiengedtem magam tesékelni a szövetkezeti tanácsból! Most tudnám magam mihez tartani...”

A falusiak még most sem tudják pontosan, hogy mi történt aznap odaát a földműves szövetkezet igazgatói irodájában. Remete Mata Gábor lánya egyenruhában jelent meg, és igen határozottan az igazgatót kereste. Férfias, erőteljes fellépése volt. Az igazgató habozás nélkül fogadta. Néhány perc múlva kiszólt Varga Jucikának, hogy főzzön két feketekávé és senkit ne engedjen be hozzá, mert nagyon fontos tárgyalása van. A lány valamivel idősebb volt, mint az igazgató. Minden szava és minden mozdulata férfiasan határozott volt: közölte, hogy az örökségről akar tárgyalni a szövetkezettel. A pénzre — mondta — nekem is és az öcsémnek is szüksége van, de a földre

nem. Majd pár szóval vázolta azt is, hogy miért éppen a szövetkezetbe jött először, nehogy az igazgató azt gondolja róla, hogy nem tudja, mi történik idehaza a bácskai falvak életében. Az igazgató gondolkozott. Sokáig forgatta fejében a lehetőségeket, míg rászánta magát a válaszra. De csak azt mondhatta, hogy a szövetkezetnek csupán egy módja van földvásárlásra: a törvény szerint a vételárat csak részletekben fizetheti ki. Öt részletben, öt éven át... Semmiféle más lehetőség nincs. Csak... — Csak? — kérdezte a lány rövid hallgatás után. — Mit jelent ez a csak? — Csalást — mondta az igazgató. Akkor megérkezett a két feketekávés. Mindketten cigarettára gyújtottak. Rendezgették gondolataikat. Az igazgató tekintete az ablakon át a havas útra tévedt, a lány pedig az íróasztal feletti képet vette szemügyre. Közönséges olajfestmény volt az, s olyan valószínűtlen, naiv és hamis, hogy nem ébresztett benne semmiféle érzést. Pedig a szerző nem nagyon takarékoskodott a vászonnal és a festékkel. Mintegy másfél négyzetméternyi felületen háborús vázlat. Tizenöt figura, hófehér sziklák, a sziklákon egy gépfegyver, egy ágyú s a sziklák tövében egy sebesült vagy halott katoná, fejből rózsaszín vér ömlik... A halottat nyilvánvalóan ellenségként örökíthette meg a piktor, mert a fennmaradó tizennégy figura egytől egyig mereven irányította rá fegyverét, sőt még az ágyúcső is az elesett rózsaszín vérű katonára szegeződött. A képmező felső részét két zászló díszíti, az egyik csillagos nemzetiszínű, a másik vérvörös és hatalmas, a háttérben pedig leomlófélben lévő középkori vár látható és áthatolhatatlannak tetsző sötétzöld fenyveserdő... Hazugság, gondolta magában a lány, s maga előtt látta a vándorpiktort vagy a helyi zsenit, akinek sikerült rábeszélnie a szövetkezet igazgatóját a művészet pártolására. De az is lehet, hogy maga az igazgató rendelt pontosan ilyen képet, zászlókkal, ágyúval, puskákkal és rózsaszín vérű katonával a népfelzabardító háború nagy napjainak emlékére. De akármilyen nemes és tiszta volt a szándék, a beteljesülés torz lett és hazug. Giccs. Szólni akart a képről, de meg gondolta magát. Az igazgató még azt gondolná, hogy a kép mondanivalója ellen van kifogása. Éppen neki, Remete Mata Gábor lányának... Pedig az igazgatónak sem volt sokkal jobb vélemény-

nye a festményről, amit valamelyik elődje akasztott az íróasztal fölé és azóta senki sem merte elmozdítani. Vigye el az ördög, ha már oda akasztották, hát hadd lógjon...

„Megmondom őszintén — szólalt meg váratlanul az igazgató —, számunkra egyáltalán nem mindegy, hogy mi lesz a maguk örökségével. Én nagyon jól tudom, hogy a faluban sokan pályáznak a földre. Csak egy szót kell szólnia odaát a kocsmában, máris akad vevő és bérlő is...” A lány erre megjegyezte, hogy ő nem a kocsmába ment, hanem a szövetkezetbe. „Éppen ez az — folytatta az igazgató. — Amint tudja, a maguk öröksége közvetlenül a mi gazdaságunk mellett van. Ezért talán felesleges mondanom, mennyire érdekelték vagyunk az ügyben. Csak az a baj, hogy bizonyos mértékben kötve van a kezünk. Figyeljen csak rám: köthetünk magával társastermelési szerződést. Ebben az esetben mi is és önök is kötelezzük magunkat bizonyos munkák elvégzésére, és a jövedelmet a befektetések megosztásának arányában osztjuk. Tehát önök a gazdálkodás gondjaiban osztoznak velünk. Véleményem szerint ez a megoldás nem jöhet számításba...” „Nem — mondta a lány. „A másik eset — folytatta az igazgató —, bérbe vehetjük a földet. Ezt eddig is csináltuk. Körülbelül öt-száz hold földet tartunk haszonbérben. Persze nem sok hasznunk van belőle, de mit tehetünk. Két évvel ezelőtt kaptunk egy utasítást, hogy a bérletet forszírozni kell. Az utasítás alapján minden évben jelentést kérnek tőlünk a bérbevett földterület nagyságáról. Megmondom őszintén, mi a bérletre ráfizetünk. A földek szerteszt vannak a határban, az utak rosszak, továbbá senki sem akar hosszabb időre szerződést kötni, s nem nagyon fizetődik ki számunkra a talajjavítás. Ha maguk hajlandók lennének hosszabb időre, mondjuk öt-tíz évre bérleti szerződést kötni a szövetkezetrel, akkor mi megadhatnánk holdanként az öt, öt és fél métermázsza búzát, vagyis annak az ellenértékét... Viszont ha maguknak egy összegben és mindjárt kell a pénz, akkor a bérlet sem jöhet számításba. Ebben az esetben muszáj csaláshoz folyamodnunk!” „Hogy érti ezt?” — kérdezte a lány. „Ne féljen, nem magát, engem csuknak be érte, ha akarják. Ugyanis arról van szó, hogy maguk aláírnak egy szerződést, ami szerint már négy esztendővel ezelőtt eladták a

földet a keresztsarki földműves szövetkezetnek...” „Nem értem” — mondta a lány. „Pedig nagyon egyszerű. Mi a föld vételárát öt részletben fizethetjük ki. Ha a mai dátummal kötjük meg a szerződést, akkor maguk a vételár utolsó részletét csak valamikor négy év múlva kapják meg. Ellenben, ha a szerződést visszamenőleg csináljuk meg, akkor önök most egy összegben megkapják a föld árát. Ne csodálkozzon, kérem, nekünk muszáj ilyen agyafúrt dolgokat kieszelnünk, mert a bank merev utasításai sokszor lehetetlen helyzetbe hoznak bennünket...” Az igazgató felállt, majd le-fel sétált az irodában. Kissé ideges volt. Sok tépelődés előzte meg ezt a furcsa döntést. Nem volt szíve lemondani a kínáló alkalomról. A lány végül is kétnapi gondolkodási időt kért és eltávozott. Másnap újra bejött a szövetkezetbe, és megkötötték a szerződést. Ezzel eldőlt Remete Mata Gábor földjének sorsa. S amikor a lány egy hideg januári napon néhány tetemes csomaggal felszállt a város felé induló délutáni autóbuszra, Keresztsarkon mindenki tudta, hogy soha többé nem jön vissza ebbe a faluba...

A földműves szövetkezet új igazgatója, Nagy Sándor mezőgazdasági technikus, aki pályázat útján került Keresztsarokra, sokkal rugalmasabb politikusnak bizonyult, mint elődje, Kürtös Sándor bácsi, aki inkább a „nép embere” volt, és megelégedett a felülről jövő utasítások végrehajtásával. Ennek az lett a következménye, hogy a keresztsarki földműves szövetkezet munkája Sándor bácsi vezetése alatt teljesen kampányszerűvé vált. Ha érkezett valami utasítás, Sándor bácsi kiadta a jelszót. „Erre rá köll feküdni gyerekek!” S ráfeküdtek... Ha másik utasítás jött, akkor másra feküdtek rá. Ezzel a módszerrel tíz évvel ezelőtt nagyszerűen lehetett érvényesülni, az utóbbi években azonban odafent is és idelent is olyan nézet alakult ki, hogy Kürtös Sándor bácsit eltaposta az idő. „Ami igaz, az igaz” — mondta erre az öreg és ő maga sürgette leváltását, hogy beköltözhesen fiához a városba. Hogy az öreg mennyire felületesen csinálta a dolgát, az csak most, a távozása után látszik. Az új igazgató néhány hónap alatt mindent felforgatott... Sajti Pista néha csóválta is a fejét, hogy ő nem tudja, mi lesz ebből... Egyszer aztán összeültek kettesben az igazgatóval, és részletesen meg-

vitatták a dolgokat. Nehéz eset lehetett ez, mert a népfrontos Sajti majdnem úgy vélekedik a falu ügyeiről-bajairól, mint Kürtös bácsi. Ha ő azt mondja, hogy kooperáció, akkor nincs ellenvélemény. Az szent! Ezer szerencse, hogy az új igazgató türelmes természetű, és nem lehet könnyűszerrel kihozni a sodrából. „Persze, hogy szent, hogyne volna szent a kooperáció, csak nem cél, hanem eszköz... Nézd csak meg, pajtás, mit mondanak a számok. Itt van például egy hektár föld, amit tavaly társastermelési alapon műveltünk. Mi adtuk a befektetések 57,6 százalékát, a paraszt pedig 42,4 százalékot. Érted? Az osztozáskor mi kaptuk a termés értékének 49,7 százalékát, a paraszt pedig 50,3 százalékát. De ez még mindig nem tiszta számítás, mert ha a hasznot nézzük, akkor kitűnik, hogy mi a haszonnak csak 32 százalékát kaptuk, a paraszt pedig 68 százalékát. Értelek én, Sajti pajtás, tudom én, hogy a kooperáció szent, csakhát egy kicsit jobban bele kell nézni a dologba. Azt tudod, ugye, hogy Keresztsarok határában 6200 hektár föld van magánkézen. Nos, ha figyelembe vesszük, hogy ezen a földön csak olyan negyvenöt vagonnyi búza terem, és hogy ennek a negyvenöt vagon búzának még húsz százaléka se kerül piacra, akkor jobban el kell gondolkozni, mert a számok azt mutatják, hogy itt tipikus maradi kisparaszti fogyasztó gazdálkodás van. Ebben a helyzetben nekünk sokkal fontosabb, hogyha ezer holdon végzünk gépi szolgáltatásokat, mintha száz holdra társastermelési szerződést kötünk. Mert a számok azt is mutatják ám, hogy a paraszt nem azért maradi, mert nem éri föl ésszel a korszerű termelés előnyeit, hanem azért, mert nincs termelőeszköze a korszerű munkához. A 6200 hektárra 565 lovasfogat jut. Mi ez? Te tudod, hogy lovakkal hét collig is nehéz megszántani a földet. Mi tizenöt collig is szántunk. Ötezer dinárért. Sokan aztán azt hiszik, mint a buta Keceli Márton, a sertésátvevő is, hogy kupeczkodáson múlik a dolog. Pedig a fenét! Tegnap is bejött hozzám, hogy panaszkodnak az emberek, mert Alsóréten öt-tíz dinárral többet fizetnek a disznóért, fizessünk mi is többet. Akkor majd az alsórétiak is ide hozzák a hízót. Az ilyesmi nem vezet sehová. A szövetkezet nem azért van, hogy kupeckodjon, hanem azért, hogy szervezze a korszerű árutermelést a mezőgazdaságban. Érted, Sajti ko-

mám? Nekünk tisztában kell lennünk azzal, hogy mennyire képes a szövetkezet tizenegy traktora... Vagy hogy elég-e ez a tizenegy traktor... Van-e a traktorok mellé elég munkagép? Keresztsarok határában körülbelül ezer hold földön már nyoma van a szövetkezeti gépnek. Majd a háromezer holdon lesz nyoma, akkor belátod te is, mennyire igazam van...”

Ilyen beszélgetések vannak mostanában a szövetkezet tájékán, s ez egyre kevésbé tetszik Pogány Asztalosnak, aki a földvásárlási kudarc után kibékölt az apósával, Rozsdás Mátyással, és most közösen szapulják a szövetkezet új igazgatóját, aki szerintük az öreg Kürtös Sándor nyomába se léphet, aki istenigazából a nép embere volt, nem városból szalajtott majom, mint Nagy Sándor. Ez nem ismer sem istent, sem embert, csak százalékozik, pedig talán maga sem érti amit mond.

Nagy az elkeseredés. De azért egészen hangosan mégsem beszélnek az új igazgató ellen, mivelhogy sosem lehet tudni, kiből mi lesz. Egyelőre figyelik a mozgását, hova jár, kinek mit mond, ért-e a nép nyelvén, szereti-e a bort, pálinkát, az asszonyokat... Mindent gondosan megfigyelnek az emberek, mert ki tudja, mikor milyen argumentumra lesz szükség. Az erők azonban alaposan megoszlanak. Egyesek, akiknek valami köziük van a szövetkezethez, a szövetkezeti tanács tagjai, alkalmazottai meg akik Sajti Pistával vannak közelebbi ismeretségben, határozottan az új igazgató mellett foglalnak állást. Ezek nem áttallják dicsérni a fiatal technikust, márhogy milyen okos ember, a kisujjában van minden probléma, hogy milyen sokra viheti... Mások tartózkodnak: nem lehet tudni, mi lesz belőle később, hátha elkutyul, ki kell várni a dolog végét... Sok ellentmondás van az új igazgató személye körül, de egyben megegyeznek a nézetek: az senkinek se nagyon tetszik, hogy a technikus minden szombaton felül az autóbuszra, s csak hétfőn reggel tér vissza. Mert ebből csak azt lehet kivenni, hogy lebecsüli a falut. Aki Keresztsarkot szereti, az ne csak hétköznap legyen itt, hanem maradjon vasárnapra is. Mert Keresztsarok sem olyan akármilyen hely, mint valamikor volt. Vasárnap filmet vetítenek az iskolában, működik a televízió, meg a farsang is közeledik, Benda János lassan készülődik a bálakra, száz új poharat rendelt, hogy legyen mit össze-

verni, a székeket, asztalokat is megreperáltatta, továbbá rendezési engedélyért folyamodott a hatósághoz, sőt már az alsóréti cigányok is megjelentek, hogy szívesen fölállalnák a muzsikálást a keresztsarki bálakon. Tavaszig kedvére kiszórakozhatja magát a fiatalság. Január végén váratlanul nagy feltűnést keltett a technikus. Nem utazott el a délutáni autóbusszal. Ott maradt Keresztsarkon, de nem a közvélemény, hanem egy bizonyos Varga Jucika nevezetű alsóréti illetőségű hajdon kedvéért, aki ősz óta a keresztsarki földműves szövetkezet alkalmazottja. No, ez sem különbség a Deákné vásznánál — állapította meg az asszony —, meglássátok, milyen szelíd lesz a lelkem pár hónap múlva. Biztosan nem lotyog annyit a százalékokról... Csak-hogy miért éppen alsóréti lányt választott? Alsóréti különbség, mint Keresztsarok?... Ugyan miért? Tán a hegyes tornyú temploma miatt... Pedig a plébániájukkal is elbújhatnak, mert most két késtendeje elég nagy szegényt hozott rájuk a kispap, akit legények vertek ki a faluból valami Csapóné miatt...

Hát igen, nem is lenne itt semmi baj az igazgatóval, meg ama bizonyos Varga Jucikával, ha Alsóréti nem keverték volna a dologba. Voltaképpen azonban Alsóréti sem hibás, mivelhogy ártani nemigen ártott Keresztsaroknak, sőt a közelmúlt egy meghatározott időszakában, bizonyos törvények és holmi előírások kijátszása terén sok jó szolgálatot tett egymásnak a két falucska. Nem is olyan régen még Keresztsarok és Alsóréti között volt a két járás határa. A kataszteri adófizetés feltalálása előtt, vagy még régebben, a jószág- és gabonafelvásárlás idején az volt a divat, hogy a keresztsarkiak kiadták haszonbérbe az alsórétieknek a földet, az alsórétiiek pedig Keresztsarok határában szerettek árendálgatni néhány hold földcskét, sok gondot okozván ezzel a közigazgatási adminisztrációnak és egyéb hivataloknak. Ha az adminisztratív irányítás korszaka sokáig megmarad, manapság már nehéz volna megállapítani, hogy az idekinti polgárok közül ki a keresztsarki és ki az alsóréti illetőségű. Mert ugye, a két falu közötti távolság mindössze nyolc kilométer. Ezt még a buta Kovács Miska is meglépi egy óra alatt, hogy olcsóbb legyen az autóbuszjegy. Akkor pedig a fiataloknak még ennyi idő sem kell. Ámbátor sose lehet tud-

ni... Mert van az úgy, hogy nyolc kilométer túl hosszú táv, de nem mindig. Megecsik, hogy rövid... De erről talán még korai beszélni. Hiszen a keresztcsarkiak jóformán még sem az igazgatót, sem Varga Jucikát nem ismerik. Sem az egyik, sem a másik ellen nincs komolyabb kifogás. Csak bosszantja őket a dolog... Pláne a fiatalabb generációt. Ugyanis a lokálpatriotizmus szent eszméje mindig a fiatalok lelkébe fészkelődik be először, s csak később keríti hatalmába az idősebbeket. A fiatalok lobbanékonyak, rátartiak és vakmerőek. Hej, micsoda veszedelem volna most készülöben, ha történetesen nem lányról, hanem legényről volna szó. Egy alsóréti lány megjelenhet a keresztcsarki bálban, sőt kapós lesz, de az alsóréti legény csak akkor vetemedjen ilyesmire, ha az itteniekkel szorosabb barátságba kerül, mert enélkül aligha ússza meg szárazon a kirándulást. No, azért ne tessék mindjárt rémeket látni. Nincs már annyi verekedés, mint a boldog világban. Illetve nem pusztá divatból, szokásból verekednek a legények, hanem érdekből. Vagyis mielőtt bicskát rántanak, felméri, hogy érdemes-e. Mostanában nem az a legény, aki boldoggal, boldogtalannal kikezd, aztán ész nélkül szurkálózik és vagdalózik. Az ilyen nem sokra viszi, mert hamar törvény elé citálják, és elveszik a kedvét a duhajkodástól. Nagyon ügyelni kell arra is, hogy más kezdje a verekedést... A bicska először a másik zsebében nyilván ki... Hogy miért? Hallgassanak csak meg egy tavalyi esetet. Hajnalban, a bál végén már csak legények maradtak a kocsmában, s mulattak kegyetlenül. Két társaság volt, két nagy kerekasztal körül, a nézeteltérés abból adódott, hogy a háromtagú zenekar csak az egyik társaság kívánságát elégíthette ki. Az egyik társaság feje Rozsdás Janika volt (Rozsdás Mátyás legfiatalabb csemetéje, aki a katonáéknál szolgál), a másik társaság vezére pedig Benedek Mihály nevezetű traktorvezető, aki azóta megnősült. Mindkét fél jól fel volt szerelve bicskákkal. Mikor aztán nagyon veszedelmes lett a hangulat, azt mondta Benedek az övéinek: „Ide a bicskákat! Egyedül én rendelkezek.” Kicsit morogtak a legények, ami érthető, hiszen bicska nélkül nem lehet verekedni, de nagy tekintélye volt a vezérnek, hát engedelmeskedtek. Mikor minden bicska Benedek kezébe került, kiküldte a kis

Szivel Sándort, hogy nézze meg, meggyütt-e a patról. (Ugyanis a két lovasmilicista rendszerint meg szokott érkezni a bál végére.) Bejött a kis Szivel, s intett, hogy itt állnak a ház előtt. „No fiúk — szólt Benedek —, most elotom a villanyt, s csak arra vigyázzatok, hogy senkit se szúrjanak meg, akinél pedig véletlenül maradt egy bicska, az magára vessen.” Úgy is lett. A lár-mára berobbant a két milicista. Ki kezdte? Kinél van bicska? Bizony csak Rozsdás Janiéknál volt bicska. A milicisták fölirták a nevüket, elszedték a bicskákat, és hazaküldték a verekedőket. Csak Benedekék maradtak. Még akkor is nekik húzták a cigányok, mikor odaát az iskolában tanításra csengettek. Benda kocsmáros pedig csak arra volt kíváncsi, hová rejtették a bicskákat. De ezt csak a legvégén tudta, amikor Benedek fölfordította a kerekasztalt. Ott volt minden bicska élével beleágva az asztal alsó lapjába. „Te már nagyon érted, Mihály — mondta neki a kocsmáros —, ideje lesz megnősülni.” Benedek megnézte magának a kocsmárost, s csak annyit mondott: „Tényleg.” A következő héten megnősült.

Ilyen állapotok vannak Keresztsarkon télidőben. A földek békében pihennek a vastag hótakaró alatt, a népek pedig csak a ház tájékán tesznek-vesznek komótosan, mert hiába igyekeznének, a tél ellen nem lehet tenni. A régi petróleumszagú estékből is csak a petróleumszag hiányzik, egyébként minden olyan, mint régen volt. Az emberek itt-ott összejönnek, beszélgetnek, mindenki úgy üti agyon az időt, ahogy tudja. Van, aki a múltat emlegeti, mások a jövőt színezzetik, van, aki politizál, a világ sorsát jóslgatja, de olyan is akad, aki csak vitatkozik. Az mindegy, hogy kívül és miről, fontos a vita, az ellenkezés.

Régi ismerőseink, a tanítónő meg Pece Mihály fia, a boltos, nagy munkában vannak. Pece Mihály háza a kövesút mentén van, egészen a falu szélén. Egyszerű, fehérre meszelt épület, kicsike udvarral, kertcskével és jelentéktelenebb melléképületekkel. Az utóbbiak közé elsősorban a disznóólat, tyúkólat, a napraforgószárból összetakolt kukoricagörét, a galambdúcot és az árnyékszéket kell sorolni. Az udvar tiszta, rendezett. Ez keresztcsarki viszonylatban nem ugyanazt jelenti, mint a polgárosodó nagyközségekben, mezővárosokban. Rozsdás Mátyás például

szereket a nagy és piszkos udvart, sok jószággal, trágáival, nagy, csúnya szalmakazlakkal és sok szárkúppal, mert az ilyen udvarban mindennek ezer dinár szaga van. Pece Mihály udvara szűk, tiszta és rendezett, s ugyanezt lehet elmondani a lakásról, melyet éppen renoválnak. Az utcai szobából kihordták a öregek ódon bútorait, a konyhát újra tapasztják, meszelik, a kamrán pedig ablakot vágtak, hogy ezáltal lakható szobává léptessék elő az öreg házaspár számára. A tanítónő, akit immár Pece Sándornénak, illetve Pece Rózsának hívnak, állandóan ott lábatlankodik, ott tesz-vesz a két alkalmi kőműves körül, akik a kemencecsinálástól a tetőszegélyezésig mindenhez elsőrangúan értenek, és nagyon sokat beszélnek. A szoba ablakai a kövesútra nyílnak: a kövesúton túl már nincs semmi... illetve csak a végtelenbe sikló havas pusztá van, amit elvéve távoli fekete pontcskák tarkítanak: tanyák és fák, majd ismét tanyák és fák a végtelenségig... A lakásrendezés láza teljesen magával ragadta a tanítónőt. Mindent megsemmisít, tárgyat a mesterekkel, tervez, kombinál, egyszóval uralkodik a kicsi, mestergerendás paraszti szobában, mit sem törődve az anyós gyanakvó pislogásával, aki időnként idetotyog, megáll a szoba küszöbén, és szótlanul, melázva, kételyek között gyötrődve nézi a felfordulást. A mesterek ormóttan nagy feszítővasakkal rendkívüli buzgalommal rombolják a kemencét, a jó öreg búbot, melynek meleg kuckójában annyi hideg telet vészelt át Pece Mihály családja. Szörnyűség az ilyesmit nézni. A kemence ebben a szegény és magába zárkózott kis paraszti világban nem halott tárgy, aminek rendeltetését a szigorúan kiszámított hasznossági szempontokból határozzák meg, hanem sokkal közelebbi valami, családhoz tartozó lény, melyet a szélviharos téli esteken becézgetni szoktak még akkor is, ha kicsit elhibázták a mesterek és nem adja ki teljesen a meleget. A nagy hidegek idején a kemence kuckójában szoktak megvackolni a gyerekeknek, s itt aludt téli időben Pece bakter fia, a boltos is, erre emlékszik most az édesanya és mindenre, ami vele és szeretteivel harmincvalahány esztendőn át végbement ebben a mestergerendás szobában. Nem könnyű ezt látni. Nem könnyű látni, hogy pusztulásra ítélték a bútort, mert nincs többé szükség rá, kályhát állítanak helyébe, részben azért, mert a

kályha nem foglal el akkora helyet, mint a kemence, részben pedig azért, mert a tanítónőnek így is, úgy is ingyen tüzelő jár a községtől. Mindezt szépen sorjában megmagyarázták a mamának is, szépen meg is hallgatta a beszédet, bólintott is, hogy „jó lesz, gyerekek”, „tik tudjátok, gyerekek”, de aztán csak lelkebe költözött a nyugtalanság, nem találja helyét, hol itt áll meg, hol ott, nézi a pusztítást, csak hallgat, és ki tudja, mire emlékezik... Talán azokra a régi időkre, amikor ezt a kemencét, a búbot, vastag sárhurkákából összerakták, amikor ő kezdte el rakni a család fészket ebben a szobában, vagy talán az első pingálásra, az új bútorokra, vagy Sanyika születésére, vagy arra a szomorú éjszakára, amikor torokgyíkban meghalt hathónapos kislányát virrasztotta, vagy azokra a reszketésekre, amikor napokon át tankok és katonai tehergépkocsik haladtak a kövesúton... Ki tudja... Milyen szép, meleg, megnyugtató otthon is lehetett neki ez a szoba, és milyen távoli és mennyre idegen lett most... A falról a két ablak közül levették az egyetlen képet, a Jézus szívét, amely annyi sok esztendőn át egyetlen dísz volt a szobának és egyetlen tanúja az ő sok örömeinek, bánatának, szenvedésének... Most ott van a kép a konyhában, az almáriom tetején, és a mamának bizony nagyon rosszul esett a menyé iménti kijelentése, hogy az a kép soha többé nem kerül vissza eredeti helyére. „Ebben a szobában minden új lesz, mama — magyarázta lelkesedéssel a tanítónő —, hiszen tudja, hogy már felvettük a hitelt az új bútorra, kályhára, és mire bemeszeljük a szobát, elkészül az esküvői képünk is, azt tesszük majd a két ablak közé a falra, az ablakokban pedig virágok lesznek, szép évelő virágok, lesz egy könyvvállványunk is, a könyvvállvány fölé pedig szerzünk egy másik képet, valami szép művészi festményt, meglátja mama, milyen gyönyörű lesz...” A mama csak áll, néz, hallgat, aztán elfordul, kimegy, az edényekkel zörög, akkor megint bejön, de sem bent, sem kint nem találja helyét... Nagyon jelentéktelennek, kicsinek, parányinak érzi magát a menyé mellett, és képtelen felfogni a lakásban végbemenő változások nagyságát és jelentőségét, csak azt érzi, hogy őt végérvényesen kitérítik, kiteszítják innen, s ez fáj, mintha szívét szaggatnák, úgy sajog benne egy furcsa, különös, megmagyarázhatatlan érzés. „Tavaszra bevezetjük a villanyt is, mama — magya-

rázza a menyé, aki nagyon szeretne az öregasszony kedvében járni —, meglátja, milyen jó lesz, akkorára összegyűjtünk egy kis pénzt, és veszünk rádiót is... Ugye, milyen jó lesz, mama?!" „Nagyon jó lesz, lányom” — mondja elcsukló hangon, majd elfordul és kimegy, ki a konyhából a verandára, a verandáról az udvarra, ott aztán a galambdúc alatt hangosan felzokog, szívből és őszintén sír, mint egy kisgyerek, akitől elvették a legkedvesebb játékát...

Pedig kár a könnyekért, mama, hiszen minden jóra fordul, az idő jó orvosság, gyógyít minden sebet, és mindig új érzésekkel gazdagítja a szívet: jön majd az unoka, kisfiú lesz vagy kislány, mindegy: először hangos sírással követeli az emlőt, aztán megtanul nevetni, vidám lesz és pajkos, lerúgdossa magáról a pelenkát, miközben parányi kacsóival hízelgően hadonászik, mert nagyon huncutok ám az ilyen kis betyárok! S oly sok mindent feledtetnek az emberrel, és oly sok mindent hoznak magukkal, hogy attól a legmakacsabb szív is megbékél... A menyének mindig újabb és újabb ötletei támadnak. „Sajnos, mama, egyelőre nincs annyi pénzünk, hogy a szobát kipadlóztassuk, de meglátja, milyen nagyszerűen pótoljuk majd a hiányt. Veszünk egy nagy műanyag szőnyeget, sötétzöldet, nagyot, hogy befördje az egész szobát, nem lesz por, nem kell mázolni, csak vizes ronggyal feltöröljük, és máris tiszta lesz... és nem is drága, mama, párezer dinárból minden kijön... Olcsó is, meg szép is lesz.” A mama ezt is meghallgatja, erre is azt mondja, hogy „jó lesz, lá-

nyom”, „te tudod, lányom”, s nézi a kemence romjait meg a buzgólkodó mestereket... A fiatalasszony is elfárad, leül, de gondolatai nem nyughatnak, a falat nézi, a szoba puszta falát, ahová valami szép képet kellene szerezni... De honnan? Diákkorában nem egyszer járt tárlatokon, sokféle képet látott, szépeket is, értelmetleneket is, olyant is, amit nem lehetett megmagyarázni, mégis tetszett, és olyant is, amit meg lehetett magyarázni, és mégsem tetszett... Sajnos azonban egyelőre szó sem lehet képről. Másra sem jut elég pénz... De vajon van-e egyetlenegy művészi kép a faluban? Vajon hány ember tudja ebben a faluban, hogy mit jelent a festészet? Irodalom? Igen, a film... a film itt van... a televízió is hoz valamit... az újság is... De elég-e ez? Mennyi kérdés! Mindre a pedagógusnak kellene válaszolnia. Ez mind a pedagógus gondja lenne. Iskolán kívüli munka? És a közöny! Ki hivatott áttörni a közönyt? Ki hivatott döntögetni az anyagi és szellemi javak közötti ellentéteket?... Mert örökké nem lesz földragasztás, kupeckodás, és a most felcseperedő fiatalok sem fojthatják örökké két liter borba a feltörő gondolatokat...

Messzire kalandoztak a gondolatok. A falut járták, a falu kérdéseit feszegették. Nyugtalan, felhevült gondolatok ezek. És termékenyek is, ha alkalmas talajba kerülnek. De aztán hirtelen meg kellett állni. Abba kellett hagyni a falu gondjainak felhánytorgatását, mert az ablakon át megpillantotta férjét, aki felhajtott kabátgallérral s nagy léptekkel sietett hazafelé a havas úttesten.

E szociográfia első részét Fekete betűs ünnep címmel közölte folyóiratunk múlt év július-augusztusi számában. Folytatásait, a Tavasz és a Nyár címűeket következő számunkban közöljük.

A költő védelmében

Eugène Ionesco

Rendkívül ritkán ragadtat el a színház — az utóbbi időben azonban többször is ez történt velem.

Amas Kenan megrázó és sikertelenségbe fulladt darabja, Az oroszlán, Bori Vian A birodalom építői című lélekindító tragédiája, Billetdoux kiváló műve, a Forduljon Törpéhez, Roland Dubillard-nak a Theatre de Poche-ban előadott csodálatos, különös, elmés, reménytelen, gyengéd darabja, végül Romain Weingarten A dadák című darabja, amelyről az alábbiakban szólok, megnyugtató, ha nem is éppen a világ egyensúlyát és a békét, legalább a színház jövőjét illetően.

Tulajdonképpen nem egy sereg hasonló és egyben különböző, egymást kiegészítő nyelvezetükkel a valóságnak ugyanazon rettenetes arcát feltáró szerzők véletlen találkozásáról van szó. Figyelemmel kell végighallgatnunk őket.

Az említett művek közül Francois Billetdoux darabja, amely akár a többi, a Tagadásról szól, halad a legtudatosabban, a leginkább hagyományos úton, rendeltetése felé. Noha az ő darabja a legpontosabb, talán túlságosan könnyed is — a többiek munkái bensőségesebbek, hatásuk erősebb, a kétségbeesés gyomrunkig hatol.

E drámai költemények az alkotók lázadásáról szólnak, a „világ rendjével”, a gyalázatos zsarnokságokkal szemben; ők tekintenek figyelemmel vegyes félelemmel az örületbe gabalyodott emberiségre, a különböző ideológiák szélsőségeiben találkozó, végtelenül veszélyes esztelenségre, amely éppen olyan megalapozott rendezett, tökéletesen előadott, mint a bolondok érvelése. Olyan helyzetbe jutottunk, mintha a labirintusban eltévedvén, hamis térképek segítségével keresnénk a helyes utat.

Romain Weingarten darabja rendkívül egyszerű, könnyen érthető. Főhőse Pruvost, világos fejű és értelmes — már amennyire egy gyermeteg

lelkü felnőtt az lehet —, mindennapi életünk kakasviadalának esik áldozatul. Nemcsak a világ öntudatlanságukban mulatságos hülyéinek, sznobjainak, dilettánsainak áldozata, hanem az üzleté, az állandó bukásoké, a nagyságában még torzabb marhaságé, az életért folytatott küzdelemé és a pénzért bekövetkező halálé, a csalásoké és ügyeskedéseké, az elvadultságé, a szerelem hiányáé és az élvettségé is.

Áthatolhatatlan önzésüktől megvakult, ostoba hiúságukban elember-telenedett alakok jelennek meg előttünk, akik, éppen mert ostobák, undorítóak és érzéketlenek, testben és lélekben épnek hiszik magukat. Nem a költő beszél félre, hanem a zajban és lázban esztét veszített világ; a költő csupán leírta mindezt, ezért nézik bolondnak a bolondok!

Weingarten darabjának légnyomása éppoly kibírhatatlan, mint Brecht A város őserdejében című színművéé — ez, mellesleg, szintén a szörnyűségek szörnyű tükre —, de az ő következtetései a német drámaíróénál kevésbé maguktól értetődőek, nem annyira kezdetlegesek, tanulságainak értéke általábanosabb.

Két nagyszerű és irtózatoss, kegyetlen és fenséges alak, a két dada, áll a darab többi szereplőivel szemközt. Ahányszor csak e kettő megjelent a színen, méltóságteljeségük úgy megdöbentett, mintha a két asszonyt, az indiait és a feketét, ismertem volna. Minden valóságosság szerint nem elvont jelképekkel, hanem kézzelfogható jelenségekkel van dolgunk; a szűz valóság anyaggá válásával, azokkal az elpusztíthatatlan pillérekkel, amelyeket, ha igyekszünk, megtalálhatunk a lelkünk mélyén; egy tisztább világ képviselőivel, akiknek eljövételében a történelem minden disznósága ellenére reménykedünk, s akiket e disznóságok nem alacsonyíthatnak le, és talán el sem torzíthatnak. A bírálat szellemét ők jelenítik meg.

A két dada értelmét megvilágosítandó, Weingarten két másik nőalakot is a színpadra parancsolt; ezek undorítóak és visszataszítóak, a valóság megfordított képének, negatívjának, merő képzelgésnek látszanak, Szent Cecilia és Simone ellentétei. Weingarten színművének témája egyszerű és érthető. Rettenetes, a torzkép végső határáig terjedő bírálat ez a bennünket körülölelő lidércnyomásról.

Igen, lidércnyomást mondtam; a hasonlat számos költőben felötlött már. Ez van jelen a Macbeth-ben, ezért vádolták Szophoklész korának színházi kritikusi tudathasadással az Ödipusz szerzőjét, Kafkát, századunk legelevenebb elméjű hírnökét és prófétáját ezért tarthatják bolondnak a saját betegségüket nem ismerő bolondok. Ha egy általános képességű bíráló kezébe adnánk Michaux bármelyik sorát, képzelhetjük, miféle baromságok ömlenének szájából. Camus Pestise ugyancsak lidércnyomásról árulkodik, s ami Sartre egyik utolsó darabjában a legjobban sikerült, az is a lidércnyomás meglevenítése — a rákok jelenetére gondolok.

Weingarten Dadáinak legizgatóbb újdonsága: technikájának, kifejezőmódjának lényegében színházi jellege. Ahelyett, hogy szónoklatot, az összes szónoklatokhoz hasonló, ügyetlen, ellentmondásos és vitatható értékű szónoklatot tartana, ő az undort és dühöt hitelesítő képekkel bizonyít. Ritka költői erővel, mélyreható és eleven tanúságként éli meg az elkeseredést és a kétségbeesést. Előttünk száll a halálmadár, itt vannak a meggyilkolt és megzabált emberek, az önmaguk torzképeivé vált és valóságos torzképként viselkedő alakok. Az irodák és a társalgók értelmetlen és értelmetlenségként megjelenített fecsegése, a rondaságnál is rondább rondaság, Romain Weingarten drámái realizmusa inkább előad, mintsem hogy beszéljen, ezért szólhat a fájdalom, a düh, a humor átható hangján.

Igen, igen! Néhány hullát meggyilkolunk, másokat feltámasztunk, az élők mindenütt, minden pillanatban tömeghaláltól reszketnek, a látóhatár szélén óriásbombák robbannak, bolygónk megsemmisülésre készül — de

ha a költő a valóság rettenetét a rettenet méltó kifejezéseivel ábrázolja, azt mondják, hogy nem tudja, mit beszél, azt mondják, hazudik! A megzavarodott lelkek vádolják zavarodottsággal — mintha felhánytorgathatnánk embergyűlöletüket azoknak, akik köré falakat emeltek...

A közepességet, a szellemi kancsalságot kellene inkább gyógyítanunk. De ez, sajnos, gyógyíthatatlan!

Márton László fordítása

*Megjelent a France Observateur 1961 november
16-i számában.*

Új hangok, új áramlatok a szovjet filmművészetben

Kalapis Zoltán

A művészetben a robbanások mindig elgondolkoztatnak, boldog izgalmat keltenek. Hirtelen, irányzat formájában jelentkeznek, legtöbbször valaminek tagadásaként, és ezzel együtt valaminek affirmációjaként is. A gyermek nevet kap, ellenállást vált ki, végül eszméi győzedelmeskednek, és aztán, bizonyos idő és termékenyítő hatásuk után, elveszítik erejüket, átalakulnak, felbomlanak. Erre a törvényszerű körforgásra a háború utáni filmművészet történetében nem egy példát találunk. Az olasz neorealizmus erőteljes reakció volt a húszéves fasiszta uralom, a felvilágosodást és haladást gátoló erők, a hazugság, a valóság elferdítése ellen, tehát elsősorban erkölcsi állásfoglalást jelent, és az olasz művészek ezt tükrözték korszakalkotó műveikben. A francia új hullámnak már nincsenek ilyen szigorú belső indítékai, a mozgalom, a művészek magatartását illetően, heterogén. A tömegesen jelentkező fiatal rendezőket azonban mégis összefűzi néhány szál. A döntő tényező talán az, hogy közösen lázadtak fel, a francia filmművészet hagyományainak nevében, a konformizmus, a gúzsba kötött formák, a világot behálózó hollywoodi mércék ellen, nagy hévvel hirdették, hogy a film nem vásári mutatványosbódé csupán, hanem jóval több ennél. Önmaguktól és a közönségtől is megkövetelték: kívánjon többet a talmi és felszínes szórakozásnál. Mozgalmuk a forma ápolásában, fejlesztésében találta meg legfőbb éltető elemét, gazdagították, megújították a film nyelvezetét, ám tartalmi szempontból nem sok újat hoztak, kivéve a szerelem, a szexualitás, a férfi és a nő viszonyának felszabadult, puritanizmustól mentes ábrázolását.

Az új hullám még nem olyan lezárt korszak, mint a neorealizmus, noha csapása már elcsendesedett, s íme, Európa másik részén, a Szovjetunióban

máris jelentkezett egy másik új hullám. Kalatozov *Szállnak a darvak* című filmjével kezdődött néhány évvel ezelőtt, s azóta utat tört magának, otthon nehéz véleményharc után, a nagyvilágban aránylag fájdalom nélkül, általános elismerést vívott ki magának. A szovjet film reneszánsza Grigorij Csuhrájhoz, a fiatal rendezőnemzedék legmarkánsabb egyéniségéhez fűződik, akinek *A negyvenegyedik* és a *Ballada a katonáról* című filmjei után alkalmazni volt látni harmadik alkotását, a *Tiszta égboltot* is. Ez a körülmény kiváló alkalom arra, hogy művein keresztül átfogóbban megismerjük, vizsgálat tárgyává tegyük, mi is az, ami forrongást idéz elő a szovjet filmvilágban, ami arra készlet bennünket, hogy új korszakról, új ábrázolási módról, új esztétikai mércék kialakulásáról szóljunk, jöllehet ez az irányzat, amely ma már irányadóvá vált, valójában visszatérést is jelent a hagyományoshoz, Eizenstein, Pudovkin, Dovzszenko művészetéhez, hogy aztán innen, erről a megbízhatóbb és szilárdabb kiinduló pontról vágjanak neki az ismeretlenek. Nem szabatos az sem, ha szovjet új hullámról beszélünk, mert ez gondolatársítást vált ki a francia irányzattal, a kettő között pedig minőségi különbség van. A friss moszkvai áramlat is elsősorban etikai, erkölcsi állásfoglalást, megújítást, felszabadulást jelent, akárcsak annak idején az olasz neorealizmus, noha a körülmények természetesen teljesen eltérnek egymástól.

A szemantizmus alkonya

A szocialista realizmus teoretikusa — nem vonható ugyanis kétségbe, hogy ez a hivatalos irodalmi irányzat a filmművészetre is erős hatással volt — komoly problémákba ütközne, ha megkísérelné Csuhráj bármelyik filmjét beilleszteni a kész sémák egyikébe. A szovjet írók szövetségének alapszabályából idézzük a következő sorokat: „A szocialista realizmus, amely a szovjet szépirodalom és irodalmi bíráló alapvető módszere, megkívánja az írótól, hogy a valóságot hűen, történelmileg konkrétan és annak történelmi fejlődésében ábrázolja. Emellett a valóságábrázolás hűségének és történelmileg konkrét jellegének párosulnia kell a dolgozóknak a szocializmus szellemében való eszmei átfelművelésére és nevelésére irányuló feladattal”.

Egész sereg kérdés merül fel, ha az írásba foglalt szentencia valamelyik tételét alkalmazni próbálnák például *A negyvenegyedikre*. Vajon hűen ábrázolja-e a valóságot, az októberi forradalom valóságát Csuhráj a bolsevik leány és a fehérgárdista szerelmével? Vajon ez volt a tipikus? Vajon nevelő jellegű-e az, ha egy forradalmár ellenforradalmárba szerelmes?

Fűzzük ide Rosaly érvelését is: ha egy lány beleszeret egy ellenséges tisztbe és utána lelövi, akkor vagy rokonszenvesnek kell ábrázolni az ellenséget, hogy megbocsássuk szerelmét, vagy ellenségesnek, hogy indokoljuk lelövését. Mindkét eset a művészet zsákutcája, hiszen az egyikben az öntudat győzelmét, a másikban a szerelem erejét nem lehet elhíhetően ábrázolni.

Az okfejtés logikusnak látszik, csak hogy egy kis hiba csúszott a számitásba. Az életben másként történnek a dolgok, nincsenek szigorú határvonalak, csak jók és csak rosszak, az emberi viszonyokat, érzéseket nem lehet kaptafára húzni. Igen, zsákutcsról van itt szó, de nem a művészet zsákutcajáról, hanem az „alapvető módszer” zsákutcajáról.

Csuhráj, az érzelmekre támaszkodó és ezeket kivetítő vérbeli művész éppen Marjutka elkerülhetetlenül tragédiába torkolló szerelmével, a tör-

ténelem fejlődésével ellenkező irányban haladó kivételes sorsával tudja ecsetelni páratlan erővel a forradalom mindent elsöprő erejét, és azt is, hogy mennyi szenvedéssel, lemondással és fájdalommal is járt az. Ezzel a forradalom nem veszt nagyságából, ellenkezőleg, az egyéni tragédia révén még jobban a szívünkhöz nő, mert érző, hozzánk hasonló emberek segítették világra. Csuhrainak mint az új szellemi áramlat legkifejezőbb képviselőjének jelentősége — jelentkezését természetesen nem lehet elvonatkoztatni a Szovjetunió belső politikai fejlődésétől — mindenekelőtt abban van, hogy munkásságával megdönti a művészietlen szempontokat érvényesítő sémákat, hogy művészetével igazolja, nincs „alapvető módszer” nem egy megközelítési módja van a problémáknak.

„Első filmemnél, A negyvenegyediknél már kész volt a forgatókönyv első változata, amikor az író bevontuk a munkába. Sok jó epizóddal, megfigyeléssel gazdagította a filmet, de voltak dolgok, amelyeket nem volt képes megérteni. Például azt, hogy bár a nagy szocialista forradalom az emberiség történetében óriási jelentőségű fordulat volt, de ugyanakkor a nemzet kettéhasadt, rengeteg vér folyt, és az emberek szenvedtek. Nem tudta túltenni magát a problémán, hogyan szerethet bele a bolsevik lány az ellenforradalmi tisztbe. Nem fogják-e a szovjet lányok Marjutka példáját követni? A lehetetlen és művészietlen megoldások egész sorát írta a filmbe, hogy minden oldalról megindokolja és megmagyarázza ezt a szerelmet. Hiába próbáltam megértetni vele, hogy Marjutka csodálatos korszakban élt, amikor az érzelmek sohasem látott szenvedéllyel és mélységgel szakadtak fel az emberekből, és amikor Marjutkának nem juthatott eszébe politikai tézisekbe és antitézisekbe merülni. Minden érvelésem hiábavalónak bizonyult...

... Mikor a film elkészült, a forgatókönyvíró mindenhol tiltakozott, de amikor látta, hogy a film jó bírálatokat kapott, a kormány támogatta, és Cannes-ban megnyerte a legjobb forgatókönyv díját, felhagyott sértődöttségével, és azóta emelt fővel jár.”

A hősök is emberek

Az életjelenségek sokrétűbb ábrázolásával és a merev esztétikai mérce feloldásával egyidejűleg változtak a filmhősről alkotott fogalmak is, mert a régieket egyszerűen nem lehetett beépíteni az új helyzetekbe.

Újra kellett értékelni a művészettől függetlenül létrejött, ezt végső fokon tagadó sémákat, amelyek évekig uralmuk alatt tartották és megnyomorították a szovjet filmgyártást. Ezek jól ismertek, meg volt adva a prototípus: a pozitív alak új világot építő hős, nem üldözött, elnyomott többé, hanem ura, gazdája az országnak, összeforrt az új életért vívott küzdelemmel, sorsa párhuzamosan fut a történelem fejlődésével, a nehézségek nem törik meg, hanem megedzik, nem ismeri a félelmet stb., s ezáltal példakép is.

Kivételes esetekben a művészek a sémák ellenére is kiváló eredményeket értek el, de legtöbbször gúzsba kötötték, tehetetlenné tették őket, különösen azokat, akiket a műzsák nem csókoltak homlokon. Így aztán a vásznat benépesítették a különleges veretű embereknek nevezett, tökéletes vagy csaknem tökéletes, csalhatatlan, minden rossztól mentes emberek. A plakátemberek, a bronzemberek.

Az újabb keletű szovjet filmekben már nem egyszerűsítik le ennyire a jellemábrázolást, Csuhráj a fekete és a fehér szín között még ezernyi árnyalatot talált, és ezekkel gazdagítja alakjait.

Balladájának kis katonája a sémák szempontjából szabálytalan hős. Szökik, fut az ellenség elől, félelmében követi el vitézi tettét, az életére törő tank kilövését; az érem, a kitüntető elismerés helyett jutalmul inkább azt kéri: engedjék haza pár napra édesanyjához, lyukas a tető, hadd javítsa meg; apró-cseprő ügyek foglalkoztatják, amíg a nemzet vérzik, élethalálharcát vívja; a történet végén nem tér vissza győztesként, nem kap babéroszorút, ott maradt valahol a harctéren, jeltelen sírban talán.

A kritikusok egy része éppen emiatt támadta a filmet: bagatellizálja a honvédő háború nagyságát, szentségtörést követ el, amikor lerombolja a szovjet katonahős mintaképét.

Nevetséges érvelések ezek, a leszűkített látókörből fakadnak. Aljosa sorsa, jelentéktelennek látszó élményei a hősiesség külső ábrázolásánál sokkal erősebben, líraiabban magyarázzák meg a szovjet nép erőforrását és győzelmét. Ő máshonnan indul el, tetteit nem a megszokott, sokszor látott indítékok vezetik, de a lényegre, a fő kérdésre villant rá mégis, arra, hogy minden háború értelmetlen, semmiféle háborúra nincs szükség. És nem ad igazat azoknak, akik azt állítják, hogy a szovjet emberek életüket nem sajnálva vérezték.

A *Tiszta égbolt*ban Alekszej Asztahov figurájával még érzékenyebb területre lép Csuhráj, még jobban igazolja, hogy a sablonokat nem ismerheti el a művész, ha őszintén kíván szólni koráról. Ebben az esetben a pozitív hős, aki az új világ építője és háborús hős is egyúttal, üldözött, egyáltalán nem ura az országnak, és nem is lehet azt mondani, hogy a nehézségek nem törik meg: lezüllik, öngyilkossági szándékkal áll a sínpárra.

Csuhráj együttérzéssel, hamis pátosz nélkül, őszinte emberi humanizmussal közelíti meg és ábrázolja alakjait. Hőseiben nem szobrokat, félisteneket, hanem embereket lát, és ezzel a régi, egyszerű igazsággal, amelyet elhomályosítottak a művészetben kívül álló szempontok, megszűzővé, igaz-zá, nemessé teszi alakjait, és világraszóló eredményeket ér el.

„Amikor a Tiszta égbolt kész volt, a kritikusok hamarjában nem tudtak vele mit kezdeni, azt se mondták, jó, azt sem, hogy rossz, úgy viselkedtek, mintha egy korty víz volna szájukban: értelmetlen hangokat ejtettek. Befejezés előtt álltam, amikor az igazgatóság közölte velem, hogy Furceva kultuszminiszter szeretné látni a filmet. Tiltakoztam, arra hivatkoztam, hogy még nem fejeztem be, félreértenek valamit, ami, politikai filmről lévén szó, veszélyes, mert ha történetesen kedvezőtlen vélemény alakul ki, be sem fejezhetem. Furceva asszony nem tágitott, és a filmet lepergették előtte. Jó néhány kritikus is ott volt, és amikor befejeződött a vetítés, néma csönd támadt, senki sem szólt sem. Amikor a kultuszminiszter közölte, hogy egyetért a film tartalmával, igaznak tartja, a többiek is dicsérni kezdték...

... A korlátolt sztalinisták annak idején, a Ballada a katonáról című film esetében, optimista befejezést követeltek, és ki akarták vágatni a legszébb részeket. Egy szakmai találkozón Abram Romm rendező szinte magánkívül kiáltott fel: „Tiltakozom az ellen, hogy Csuhráj és Kalatozov filmjeikben megölik a szovjet embereket...”

... A kritikusok késve figyeltek fel a Balladára, hivatalnoki módon kezelték. Első moszkvai bemutatója elsikkadt, visszhang nélkül maradt. Vidékre került, onnan a nézők dicsérő levelekkel jelentkeztek a lapok ha-

sábjaian, majd megjelent egy kritika a Pravdában, újra bemutatták Moszkvában, s ekkor már hivatalos részről is teljes volt az elismerés.

... Úgy vagyunk ezekkel, mint a hosszú betegség után gyógyulófélben lévő ember. Lábadozási időre van szükség, mert legnehezebb az emberek agyára rakodott jégpáncélt felolvasztani.”

A művészi alkotás korszerűsége

Az utóbbi években jelentkező szovjet rendezőket, akik új hangú műveikkel olyan sikeresen elsöpörték a begyepesedett szemléleteket képviselő erők ellenállását, még egy vád érte: a korszerűtlenség vádja. Ha felületesen tekintünk a problémára, bizonyos vonatkozásban igazat kell adnunk a bírálóknak, mert az új filmek zöme valóban nem mai témát dolgoz fel. Kalatozov *Szállnak a darvakja*, Csuhraj két első filmje, Bondarczuk *Emberi sorsa* háborús tárgyú. A *Tiszta égbolt* már cáfolja az állítást, Alekszej Alov és Vlagyimir Naumov *Békét az eljövendőknek* című filmje viszont téma-választásban ismét visszakanyarodik a háborús évekhez.

Ennek természetesen megvan a magyarázata. Azok, akik ma a szovjet filmművészet élvonalában állnak, végigcsinálták a háborút — Csuhraj tizenkilenc éves fejjel került a frontra —, átélték a súlyos napokat, megéreztek a vereség keserű és a győzelem édes ízét, látták az embereknek, az emberiségnek azt a mérhetetlen tragédiáját, amelyet a világégés idézett elő. Logikus, hogy élményanyaguk ebből a korszakból a legmaradandóbb, és ezt vetítik ki önmagukból. Am mégsem ez a lényeges, vagy legalábbis az elsődleges, mert nem ez a tematikai meghatározottság dönti el, hogy alkotásuk időszerű, avagy sem. Náluk ez csak keret, csak alkalom az általánosabb érvényű, a mai világot nagyon is érintő, az életbevágóan fontos mondanivaló közlésére.

A *Ballada* minden egyes kockájából, minden képsorából kiérezzük az alap gondolatot, azt, hogy minden háború borzalmas, tekintet nélkül jellegrére. A művészet kifinomult eszközeivel, Aljosa derékatört életével, a be nem teljesült álmok tragikus voltával figyelmeztet: soha többé háborút! Hát van ennél időszerűbb, mozgósítóbb üzenet korunk emberének, aki ma, látva a kibékíthetetlenül ellenségesnek rémlő erők gigantikus birkózását, újból a még nagyobb mérvű katasztrófa ijesztő lehetőségének és valószínűségének árnyékában él?

Hasonlóképpen háborúellenes háborús film az *Emberi sors* is. A lerombolt gyárat, lakóházakat újjá lehet építeni, az anyagi javakat újból meg lehet teremteni, de csak nagyon nehezen lehet helyrebillenteni az emberek egyensúlyát, semmivel sem lehet kitörölni azokat a mély nyomokat, amelyek egy nemzedék lelkületébe belevésődtek a világméretű téboly idején — ezt a gondolatot tolmácsolja Bondarczuk rendező. Hát nem mai téma ez, amikor a háború és a béke újból az emberiség létkérdésévé vált?

A *Békét az eljövendőknek* tizenöt év távlatából megindító őszinteséggel és hévvel közli, hogy ki kell gyomlálni az emberekből a gyűlöletet, a meg nem értést, a fanatizmust. Hát nem ez a nyitja ma is csaknem minden kérdés megoldásának, mind az egyén életében, mind a nemzetközi életben?

A mai szovjet film tehát a háború témaforrásából merít — eddig így volt, a *Tiszta égbolt* után változott a helyzet —, de ez a körülmény semmi esetre sem jelent múltbanézést. Talán csak azt, hogy ez volt a legmegfelelőbb és aránylag a legkönnyebben járható út, hogy a sok visszahúzó erő

ellenére is eljussanak a korszerű szemlélet, a modern filmstílus kialakításáig. A lényegen ez nem változtat: a szovjet filmművészetben uralkodóvá vált a kor szellemével megegyező, törekvéseinek megfelelő irányzat.

„Meggyőződésem, hogy a művészi alkotás korszerűsége nem attól függ, hogy a múltban vagy a mában játszódik. Ábrázolni kell a mai életet, de attól még távolról sem lesz mai egy film, ha szereplői divatos ruhában jelennek meg, ha legújabb márkájú autókból szállnak ki, vagy ha a legmodernebb formájú asztalok mellé ülnek. Ha a művész tegnapi szemlélettel ábrázolja a ma eseményeit, akkor műve is elavult marad. De ha mai szemlélettel mutatja be akár Spartacus korát, ha látásmódja korszerű, akkor művésze is az lesz. Amikor A negyvenedik című filmem forgatásához hozzákezdtem, úgy éreztem, hogy mai filmet készítek, a Balladánál úgyszintén. A Ballada a katonáról filmem indulásával egyidőben kezdett el Alekszandrov egy mai témájú filmet forgatni. Nagy vita kerekedett közöttünk. Alekszandrov kijelentette, hogy a nagy honvédő háború lezárt történelmi korszak, és felháborítja, hogy fiatal emberek, mint én, a múltba nyúlunk vissza, és nem mai témákkal foglalkoznak. Ha a művészetet elméleti viták döntenék el, akkor engem ebben a vitában megsemmisítettek volna. De szerencsére az elméleteket a tettek hitelesítik. És hiába jelentek meg Alekszandrov filmjében szputnyikok az égen, hiába voltak a zakók modern szabásúak, filmjéből egy elmúlt korszak levegője árad. Itt is kiderült, hogy a külsőlegesen vett „maiság” még nem jelent korszerűséget...

... Nálunk azt hiszik egyesek, hogy ha munkásfigurákat ábrázolnak, akkor haladók és korszerűek. Ez szerintem helytelen és nem művészi álláspont. Ha összehasonlítjuk az Aranycsillag lovagját Chaplin Nagyvárosi fényével, melyet tizenöt évvel előbb készített, és feltesszük a kérdést, hogy melyik korszerűbb és haladóbb, azt hiszem, egy pillanatig sem lehet kérdéses a felelet, noha az Aranycsillag lovagja a szovjet kolhozparasztsággal foglalkozik. Az Aranycsillag lovagjából a nézők nem érthetik meg, hogyan élünk mi ma, de a Szállnak a darvakból, vagy talán a Balladából inkább megérezhetik. Ideje már, hogy a mai és múltbeli témák közötti spekulatív úton létrehozott „ellentmondást” levegyük a napirendről. A művészettől függetlenül létrejött elméleteket ráhúzni a művészetre nagyon veszélyes dolog. Így fedezték fel például a személyi kultusz időszakában a konfliktusnélküliség dramaturgiáját. A teoretikusok Sztalin egyik megállapításából indultak ki, amelyben azt mondta, hogy elérkezik majd az idő, amikor nem lesz konfliktus ember és ember között. Ezt a társadalomtudományi tételt rögtön ráerőszakolták a művészetre is. Nem sokkal ezután megjelentek nálunk az ilyen konfliktus nélküli alkotások. Rakéták hajtóanyag nélkül, melyek tehetetlenül pihentek a földön és sehová fel nem szálltak. Nagyon sok energiára és hitre volt szükség, hogy ezek után újból nekifogjunk igazi művészi filmek létrehozásához.”

A hagyományok ápolás

Az új meglátások és törekvések megkövetelték az új kifejezési eszközöket is. Mi sem természetesebb annál, hogy a szovjet művészek filmgyártásuk aranykorszakának mintaképei felé fordultak, onnan merítették erőt az újabb kiugráshoz. A közelmúlt felszínes és üres filmjeiből nem lehetett

tanulni, legfeljebb csak azt, hogyan nem kell filmet csinálni, ellenben Eizenstein, Pudovkin, Dovszenko, Vertov művei dúsgazdag tárházai voltak az elfelejtett tapasztalatoknak, ezeknek felfrissítése komoly és biztos alapot adott a film nyelvezetének további fejlesztéséhez.

A régi mesterek hatása Csuhrajnál egészen szembeötlő. A *Tiszta égbolt* jégolvadás-képsora montázstechnikában, ritmusban és szimbólumokban szinte teljesen megegyezik Pudovkin *Az anya* című filmjének hasonló jelenetével. Esztétikai szempontból azonosak, mindkét rendezőnél a természet erőinek ébredése egy új korszak kezdetét jelzi, ám bizonyos vonatkozásban mégis különböznek: Pudovkin kifejezi vele, hogy a sztrájkoló tömegek a két világ összeütközésében fokozatosan tudatára ébrednek osztályhelyzetüknek, Csuhraj viszont a folyó jégpáncéljának felszakadozásával a sztalini korszak végét jelzi, vagyis egy világon belüli ellentmondást fejez ki vele.

Ugyanebben a filmben találjuk meg a már klasszikus értékű képsort az állomáson átbogó katonavonatról, amely teljesen Eizenstein szellemében készült. Asszonyok várják férjüket, gyermeküket a sínek mentén, mert híre jött, hogy átutaznak. Feszült izgalommal figyelik a hangokat: hátha a szerelvényt hallják, remélik, hogy meg is áll, néhány szót válthatnak szeretteikkel. Készülnek a találkozásra; egy tükörcsok jár kézről kézre. Mozgolódás, tülekedés. Remény, öröm, félelem ül az arcokon: jön a vonat, hozza az embert, az apát. Biztosan találkozunk — olvassuk le az egyik arcról. Jaj, ha elesett a harctéren — látjuk a rémületet a másik arcon. Fokozódik a feszültség, berobog a vonat. Már itt is van, de nem lassít. Hol áll meg? Miért nem fékez? Talán csak nem... Kiabálás, zűrzavar, gyermek sírás... Suhan a vonat... Kétségbeesett kiáltások, eltűnő katonafejek, asszonyfejek... Apu, te vagy...? Arcok, szemek... katonák, asszonyok... Nem áll meg a vonat. Elment.

Ebben a fantasztikus ritmusú képsorban benne van a háború démoni kíméletlensége, de elítélése is. Emiatt nevezték el Csuhrajt új Eizensteinnek.

Rendezői remeklésnek könyvelték el mindenhol ezt a jelenetet, de bíráló hangok is hallatszottak: nem tartozik szervesen a cselekménybe, ki-lóg belőle, csak formai szempontból érdekes. A vélemény csak látszatra helytálló, mert a jelenetnek két döntő funkciója is van. Először is hozzátartozik a film hangulatához, kiegészíti, megteremti a háborús légkört, másodsor pedig elősegíti a női főszereplő jellemének drámai fejlődését. Ő is várta apját, és annak az élménynek súlya, hogy még a pillantását sem tudta elkapni, érleli, komolyítja. Ez is megmagyarázza, hogyan válik a bohó, naiv lánykából tragédiát elviselni tudó élettárs.

Ez a kis kitérés rávilágít a mai szovjet filmgyártás még egy jellemző vonására: a hagyományos formák alkotó módon való alkalmazására. Csuhrajnál, különösen *Balladájában*, erre sok példát találunk, kezdve a bevezető tankjelenet költői realizmusától, egészen a kiskatona és anyjának találkozásáig, amikor olyan bámulatos módon váltja a hangot a némasággal.

A sok szép erény mellé tehát még egy csatlakozik, a tartalmasabb mondanivalóhoz megfelelő formát is találtak.

„A szimbólum eszközével is éltem. Emlékeznek a jégzailás jelenetére? A sztalini korszak után következő feloldódást jelképezi. Ez, úgy hiszem, találó, kifejez egy nálunk megindult folyamatot, politikailag helyénvaló, ám művészi szempontból sebezhető, nincs valami magas fokon, nem eredeti, mondhatnám így is: banális. Most már másképp csinálnám, akkoriban

azonban ennél többre, sem időnkből, sem tehetségünkől nem futotta. Jól ismert, kitaposott ösvényen jutottam el a megoldáshoz. Amikor az az ötletem támadt — ismétlem: nem is új, nem is az enyém —, hogy a jégzajlással érzékeltetem az új idők beköszöntését, csak három napom volt hátra a film befejezéséig, a tél pedig elmúlt. Táviratoztam az ország minden stúdiójába, és megkértem kollégáimat, küldjék el filmgyári címemre a korábbi művekből esetleg fennmaradt jégzajlási jeleneteket. Gyorsan kisegitettek, időben átadhattam a filmet, de ez a lényegen nem változtatott: bármennyire kifejező is, mégis kényszermegoldás, művészileg nincs jelentősége...

... Egyre jobban érlelődik bennem, egyre tudatosabban vallom, hogy nem a forma a lényeg. Nem tagadom fontosságát, nem lehet nélküle meglenni, a kifejezési eszközök szegénysége ellaposítja a leggazdagabb mondanivalót is, ám a lényeg mégis az, mit mondunk az embereknek, milyen érzelmeket, gondolatokat keltünk bennük... Hiszem, hogy őszinte, humánus, becsületes filmet csináltunk. A nézők ezt megérik, és bizonyára ezért fogadják el művemet... Én az igazságot esztétikai kategóriának tartom..."

Az idézeteket Csuhrainak a budapesti Balázs Béla Stúdió filmművészeivel és a noviszádi újságírókkal folytatott beszélgetésének összefoglalójából vettük. Az előbbi a Filmkultúra 1961. 10. számában, az utóbbi a Magyar Szóban 1961. november 19-én jelent meg, Kaipa Zoltán tollából.

A revizionizmus kritériumai

Dr. Mihailo Marković

Kísértet járja be Kelet-Európát és Ázsiát — a revizionizmus kísértete.

A Kommunista Kiáltvány első mondata, ebben a változatban nagyon időszerűen hangzik. Ha folytatjuk a „kommunizmus” szó felcserélését a ma annyira kedvelt „revizionizmus” kifejezéssel, továbbra is olyan formulációkat kapunk, amelyek mintha mai tapasztalatainkat fejeznék ki. Így például nagyon élénk képzettársítást vált ki annak megemlítése, hogy e kísértet ellen hajszára szövetekezett minden hatalom. Vagy pedig amikor Marx az ellenzékiekéről beszél, akik ezt a szemrehányást visszavágják reakciós ellenfeleiknek, de éppen úgy más, haladottabb ellenzékieknek is, képzetelemben rögtön felbukkan egyes lengyel elvtársak képe, akiket némileg azzal gyanúsítanak, hogy revizionisták, és akik a maguk részéről, legalábbis lelkük mélyén, forma szerint dogmatikusoknak, de lényegében revizionistáknak tekintik nagy bírálóikat, közben gondosan igyekeznek minél tisztesebb távolságban maradni tőlünk, javíthatatlan revizionistáktól.

Tehát voltaképpen mit is jelent ez a szó, amely olyan szépen megmagyaráz mindent, és amellyel olyan könnyen értékítéletet lehet mondani minden, a miénktől különböző eszmei nézetről?

Ha komolyan beszélünk, vajmi nehezen vonhatja kétségbe bárki is, hogy „revízió” alatt valamely elmélet megváltoztatását értik általában, és a marxizmusra vonatkoztatva, „a revizionizmus” kifejezés többé-kevésbé sarkalatos eltérést jelent Marx és Engels klasszikus tételaitől.

Nos, vajon azok, akik olyan epésen revizionizmussal vádolnak bennünket, feltételezik-e, hogy soha semmit sem változtattak a marxizmus klasszikusainak tanain? A válasz kétségtelenül az, hogy nem feltételezik. Tudják, hogy Marxnál és Engelsnél nincsen tétel a szocializmus egy országban való győzelmének lehetőségéről, sem lágerelmélet, sem vezető nemzetről szóló tan, sem az a tétel, hogy a szocializmusban a Pártnak kell

közvetlenül irányítania a munkát tudományos téren, a filozófia és a művészetek terén. Éppenúgy tudják azt is, hogy tételük az állam szüntelen erősödésének szükségszerűségéről ellentétben áll Marx és Lenin tanításával az állam elhalásáról, hogy az állami és pártfunkcionáriusok fizetése és az egyszerű munkások keresete közötti óriási különbség ellentétben van Marxnak ebben a kérdésben vallott véleményével stb. Vagyis nem tagadhatják le, hogy hivatalos ideológiájuk sok mindenben különbözik Marxétól, azonban megmagyarázzák, hogy a valóságban minden mozog, változik és fejlődik, és az ilyen változások a marxizmus *továbbfejlesztését*, nem pedig *revízióját* jelentik.

Így eljutunk a lényegbevágó problémához: voltaképpen mi a kritérium annak megítélésében, hogy valamely változtatás a marxista ideológián a marxista ideológia továbbfejlesztése vagy revíziója-e. Hiába is várjuk el bírálóinktól, hogy megmagyarázzák, milyen kritériumot alkalmaznak, mégpedig egyszerű oknál fogva. Valamilyen elvszerű elméleti kritérium helyett egészen pragmatikus mércét használnak: igazi marxizmus ott van, ahol a többség, vagy még pontosabban: ott, ahol a központ, vagy a legpontosabban: ahol a központ napi politikai érdeke. Ezen a módon teljes szubjektivista önkényességet érnek el: az utolsó tizenegy esztendő alatt a központban kétszer döntöttek úgy, hogy marxisták, egyszer, hogy reneगतók és árulók, és végül egyszer, hogy revizionisták vagyunk. Mi pedig nagyjából ugyanazok vagyunk: lassan és folyamatosan haladunk egy és ugyanazon a meghatározott úton.

A kritériumot annak megítélésére, hogy mi revizionizmus és mi a marxizmus továbbfejlesztése, biztosan a marxizmusnak mint tudományos tanak általános jellegében kell keresni.

A marxizmus egyrészt tudományos elmélet a korszerű társadalom fejlődési folyamatairól. Másrészt (ezen a tudományon nyugvó) ideológia anynyiban, hogy egy humanista ideált ír le, hogy bizonyos értékeket állapít meg, amelyeket a korszerű emberiség haladó erőinek a gyakorlatban kell megvalósítaniuk.

Vagyis vannak tudományos és eszmei kritériumok, amelyek alapján meg lehet ítélni, hogy egy nézet a marxizmus továbbfejlődésének vonalán van-e, vagy pedig alapelveinek a revízióját jelenti (a szó becsmérlő értelmében).

Tudományos kritériumokat kell alkalmazni egy marxista elmélet minden olyan tételére, amelyben valamit állítunk a valóságról — a korszerű kapitalizmus alkatáról, az osztályharcról és a nemzetek közötti viszonyról, a munkásmozgalom helyzetéről stb. A tudományos kritériumok voltaképpen az objektív igazság megismerésének kritériumai. Mindenki, aki azt állítja, hogy a korszerű társadalomban léteznek bizonyos tények és törvényszerű irányzatok, szigorú tudományos vizsgálatnak van kitéve: mit jelent pontosan ez az állítás, hogyan lehet ezt elméletileg bebizonyítani (tapasztalati adatok vagy előzetesen leszögezett általános álláspontok alapján), végezetül gyakorlatilag ellenőrizhető-e, helyesnek bizonyulnak-e a belőle származó számítások és gyakorlati tapasztalatok. Az objektív igazság felkutatásának ez a szokásos útja. Ezen az úton viszonylag gyorsan ki lehet deríteni, igaz-e, hogy a legfejlettebb nyugati országokban a magántőkék fokozatosan elvesztik a termelőeszközök igazgatásának funkcióit, erősödik-e vagy lanyhul az állami intervenció gazdasági téren, növekszik-e vagy csökken bizonyos országokban a legvagyonosabb és a legszegényebb társadalmi rétegek egyenlőtlen jövedelmének hányadosa, a szocialista országokban tényleg részt vesz-e a munkásosztály a termelőeszközök igazgatásában és a munkatöbblet elosztásában, az úgynevezett szoci-

alista táborban vannak-e vagy nincsenek olyan irányzatok, hogy egyes országok hegemoniát szerezzenek más országok fölött stb., stb.

A teljes tudományos tárgyilagosság az igazság kiderítésében egészen biztosan csak javára válik a munkásmozgalomnak, mert a *tudományos szocializmus* lényege éppen az, hogy a kapitalista társadalom átalakítását a társadalmi fejlődés törvényszerű irányzatairól való *igazság* ismerete alapján kell végrehajtani. Vagyis minden tudományos igazság kétségtelenül további lépés a marxizmus fejlődésében, mert kiküszöböl valamilyen létező vagy lehetséges tévedést, mert a valóság pontosabb tükörképévé teszi, mert a gyakorlatban hatékonyabbá teszi a marxizmust. Csak az az állítólagos marxista berzenkedik, mihelyt valami újat hall, akinek mentalitása olyan, mint az áldozópapé vagy a vallás őréé, tekintet nélkül arra, hogy ez az új — igazság-e vagy tévedés. Mert gondolkodókészüléke olyan, hogy minden, ami új, szerinte vagy valamilyen vetélkedő vallás megteremtésével fenyeget, vagy a legjobb esetben is olyan változásokat okozhat, amelyek csorbát ejtenek csalhatatlan mindentudásának dicsfényén. Viszont tudjuk, hogy Marx még életében elzárkózott ilyen híveitől. Ő és Engels hangsúlyozták, hogy a természettudományok és a társadalmi gyakorlat fejlődésében megtett minden lépéssel tanításuknak új formát kell nyernie. Ha az új tudományos igazságok ilyen integrálását akarják revizionizmusnak nevezni — akkor az ilyen „revizionizmus” kétségtelenül haladó. Ha viszont a revizionizmusnak kizárólag negatív, emocionálisan visszautasító jelentést akarnak adni, akkor az ilyen korrekció biztosan nem revizionizmus.

Ideológiai kritériumokat kell alkalmazni minden olyan tételre, amely a jövőendő marxista vízióját írja le, amely nem a létező valóságról szól, hanem arról a valóságról, amelyet akciójukkal még fel kell építeniök az embereknek. Egy igazán haladó ideológia eszmei és tudományos elemei között természetesen nem lehetnek engesztelhetetlen ellentétek. A sikeres gyakorlati akció programjának a valóság pontos elemzésén kell nyugodnia. Csak az az eszmény valósítható meg, amelyet a társadalmi haladás tényleges irányzatai tesznek lehetővé. A tudomány megadja a tényleges helyzet elemzését, megállapítja a továbbhaladás törvényeit, és számításba veszi lehetséges irányait. A tudomány, különösen a társadalmi jelenségek területén, ahol számtalan törvényszerű irányzat kereszteződik és kölcsönösen semlegesíti egymást, nem képes megítélni, hogyan fog a társadalom *elkerülhetetlenül* tovább fejlődni. Végeredményben a történelmet emberek csinálják. Azonban jelentős, hogy sok komolyabb tudós, szociológus és közgazdász, még nem marxista is megállapítja, hogy a szocializmus ma reális lehetőség. Azokkal az elemeivel, amelyeknél fogva nemcsak tudomány, hanem ideológia is, a marxizmus a legszélesebb dolgozó tömegeket mozgósítja ennek a lehetőségnek a megvalósítására. És most eljutunk ahhoz, ami a marxista ideológiában a leglényegesebb: Marxnak még a Kommunista Kiáltvány előtti műveiben kifejtett alapvető koncepciója szerint a szocializmus nem állig felfegyverzett szegény aszkéták társadalma. A szocializmus nem örökös versengés, hogy valakit utolérjenek vagy túlszárnyaljanak, hogy több acélt vagy tojást vagy bombát termeljenek, mint valami mást. A szocializmus biztosan nem katonai kommuna, az írók testi munkája, fele pénzben, fele természetben való fizetés. Az ember jelentősége teljes eltűnésének eszméje igen szépen egyezik Konfuciusz tanításával (ezt jól figyelembe kell venni, amikor a mai kínai szocializmusról elmélkedünk), de idegen Marxtól. Nem szabad elfelejtenünk, hogy a Kommunista Kiáltvány utolsó mondatában olyan társadalomnak írja le a kommunizmust, amelyben „minden egyes ember szabad fejlődése az összesség szabad fejlődésének feltétele”.

Ebben van a marxizmus eszmei lényege: a korszerű társadalom haladó erői forradalmi harcának végső célja egy mélyen humanista eszmény meg-

valósítása. A szocializmus olyan társadalom, amelyben a termelőeszközök igazán társadalmi tulajdonban lesznek, amelyben maguk a termelők részt vesznek a munkatöbblet elosztásában, amelyben többé nem lesz kizsákmányolás, sem osztálykülönbség. És végül, ami a legfontosabb, a szocializmus humánus viszony az emberek között, az ember gondoskodása az egész közösségről, de a közösség gondoskodása is minden emberről, teljes alkotóerejének szabad kibontakoztatásáról.

Marx ilyen felfogása a korszerű munkásmozgalom céljairól az az ideológiai kritérium, amely szerint kell felmérni, hogy valamelyik forradalmi párt gyakorlata ortodox-e vagy revizionista, vagy a marxizmus továbbfejlődésének vonalán halad.

Komoly vita és értékelés helyett, bizonyos elvszerű elméleti kritériumok alapján, ma a kereszténység első időszakának gyakorlatához némileg hasonló gyakorlat honosodott meg a nemzetközi munkásmozgalomban: a pátriárkák egyetemes zsinatot hívnak össze, a zsinatok dogmákat hoznak, kiátkozzák az eretnekeket. Még csak a máglyák hiányoznak...

Megjelent a Borba 1959. november 29-i számában.

Felsőbbrendűség gyerekcipőben

Bori Imre

A gyermek játszik, és játékból világokat épít s világokat rombol. A játékban minden lehetséges, mint a mesékben. A világ egy csodálatosan érdekes metamorfózisa játszódik le a játékban: felbomlik a hétköznapok egyensúlya, a tárgyak világa megszűnik, a logikai törvények érvényüket veszítik, a régi értékrendek semmivé lesznek, minden létező és elképzelt világ egy „ha akarom...” szeszélyének kiszolgáltatottjává válik, folyékonyá lesz, hogy engedelmesen szolgálhassa ennek a „ha akarom...”-nak minden parancsát. A „ha akarom...” — játék s megnyilatkozás, afirmáció is, teremtő aktus, a maga határain belül egyenlő rangú a felnőttek tetteivel.

S gyógyító erejű is: a sebzett lelkek klinikája, a felnőttek világának összetört tükre, vágyak raktára, álmok gyülekező helye; kuckó, hova a gyermek elbújik, s mint ilyen, védelem és mentesvár is. S már-már pszichoanalitikus szeánsz, ha megnyilatkozásként olvassuk. S így kell olvasnunk, mert másként nincs értelme, nem tudjuk megközelíteni, nem találjuk meg azt az iránytűt, amely ennek a világnak

„északi fokát” megmutatná. A gyermek játékaival vall, játék közben „beszéli ki önmagát” és ezt minden gyermeklélektan ma már így tanítja, s velük ösztöneinek történetét írja meg, amelyeknek erős talapzata a felnőttek világában áll, mégha előjeleivel azok ellen fordulva magát védelmezi, kiemeli, egyéniségét kiéli.

Bányai János elbeszéléseinek* hősei is játszanak: kamaszok, hát felnőtteket játszanak, ezek világát transzformálják a maguk módján „kibeszéléssé”, önvallomássá. S így lesznek adalékai egy meg nem írt kamaszlélektan példatárának.

A hősökben egyetlen embertípus: az „übermensché” mozdul meg, az küldi üzeneteit, megnyilatkozásaiban a különönbek lenni akaró kamasz tetteire ismerünk. Az elbeszélések mozaikkockái a „játék-tudat” különböző fokán, de egységesen is a kitűnni-akarás, a vezérségre törekvés, az Én „szent önzésébe” burkolódzása indulataiban élő hős-típust alakítanak ki az olvasó előtt, s végigjátsszák a kamaszképzet egész skáláját az egészséges játékfan-

* Bányai János: Alarc felett a nyári nap. Fórum, 1961.

táziától a már-már patológikus felsőbbrendűsködésig. Az elbeszélések sorrendjében az író megjelent kötetében lényegében e skála különböző fokait mutatja, s az „Álarcosbál” című elbeszélésében csúcsonylik ki. Az első írásában még ezt olvashatjuk: „Dagadó mellel rohantam végig az úton: a kanyarban széttártam karomat, mintha repülnék, mintha a felhők közt járnék, úgy süvített körülöttem a levegő; fecske voltam, tűzszárnyú, zöld fecske, különös, nem mindennapi! („Életünk legszebb útja”), s az utolsóban a „vezérségre-törekvés” patológiája bontakozik ki Emil és az ikrek történetében: a képzelet egy egész város ellen visel hadjáratot. Bányai hősei az agresszív Én-nek áldoznak: inkább hóhérok akarnak lenni, minthogy az áldozat szerepét vállalják, parancsolnak s nem szívesen engedelmeskednek, értéktudatuk erősen érezteti hatását; önzők s önzésükben, önszerelmükben csak önmagukhoz tudnak gyöngédek lenni, mindenki mással szemben „inkvizítor-természetűk” mutatkozik meg.

A képzeletnek ezek a játéka kiemelik az Én-t. A környezet s különösen a többi ember alárendelt szerepet játszik, és nem nehéz felfedeznünk az elbeszélésekben, hogy a „felsőbbrendűségük” tudatában élő hősök mennyire hajlamosak mások megalázására, hogyan egészül ki az egosta vezér képe az emberek kicsinyességének érzékelésével s a „megvetés” motívumának létezésével is. „Doboz” című írása jól példázza az ilyen Én világot: a hős „játéka” elveszti naivságát, s egyszerre a rettetés felé mutat, az egyszűly felbomlik, a vezérségre, a nagyságra törekvés mások megalázásának szenvedélyévé fajul. „Szerettem volna, ha az emberek meghajolnak előttem. Napóleoni önteltséget keltett bennem ez a gondolat. Kimentem az utcára. Cigaretára gyújtottam és vártam az első áldozatot. Nem vártam sokáig. Egy borostásképu, nagyszemű legény állt meg előttem és tüzet kért. A kezem reszketett; régóta vártam ezt a percet. Tudtam, hogy új fejezet kezdődik az életemben. Tudtam, hogy minden megváltozik majd körülöttem. Csodálkozást keltenék mindenkiben, ha elmondanám, hogy előttem hajlonganak az emberek. És mi a legfontosabb: önként hajlongnak. Főúr voltam egy kastélyban, és mindenki más csak lakáj. Reszkettem a gögtől, hajórbocnál is magasabb voltam, hosszabb a hídnál, tarkább, mint a falragasz...”

S ahogy az ilyen elvadult Én vak lesz önmagával szemben, úgy nyílik meg szembe mások kicsinyiségének meglátására: „Vermes meghajolt előttem, és én a szívemre kacsintottam. Láttam Vermes nyakát: tudtam, hogy felesége karmolta össze, láttam, hogy a haja alatt pattanások vannak, láttam vékony rétegekben valami feketeséget Vermes nyakán. Az utalat előtötte arcomat és elfordultam...”

Bányai jól árnyalja hős-típusa vonásait, s szenvedélyesen idézi fel azokat a helyzeteket, amelyekből e típus valamelyik vonása kiütközhet, megnyilatkozhat. „Életünk legszebb útja” című elbeszélésében a naivitás fokán látjuk az Én önzését. „Milyen nagyszerű érzés az, amikor egyszerre legyőztél egy csapat fiút” — állapítja meg Emil, az elbeszélés főhőse, aki ugyan még a gyermekparadicsom ártatlanságában él, de már a „legidősebb”, már őtőlé kérdezik meg a többiek, hogy mit csináljanak, képzeletében az erdő járja, s a vadak csapásairól mesél; de szunnyad még benne az „egoizmus vadállata”, s az elbeszélés végén, a játék örömeit elrontó felnőttekkel szemben a kislánynak özet akar mutatni, mert az „nem vérengző.” S a „Három fehér kémény” című írása is még embriónális állapotában mutatja a majdan túltengő egoizmus, a felsőbbrendűség emberét. Még itt is naivan vall: kavicsal dobálózva elvétette a célt, s riadtan figyelte, „nem járt-e erre valaki és láthatta-e, mennyire ügyetlen vagyok”, nem akart mások nyomában járni, mert úgy rémlett neki, mintha ő amannak árnyéka lenne. „Szerettem volna inkább előttem menni, hogy ő legyen az én árnyékom...”, s egyetlen módon nyilatkozik meg még birtoka: csak ő látja és csak ő láthatja a „három fehér kéményt”, a képzeletnek ezt a kitalált különösségét. „Doboz” című írása azonban már a „játék” túltengéseként kilombosodva mutatja az Én felsőbbrendűségre törekvő hajlamát, hogy a kötet többi elbeszélésében s különösen az „Álarcosbál”-ban fejlett s egyben eltorzult formáiban mutatkozzék meg.

Bányai elbeszéléskötetének legfigyelemreméltóbb írása az „Álarcosbál”, a „felsőbbrendű ember” története egy „hódítás” történetének fonalára fűzve. Ebben az írásban az Én túltengett, s beteges formákat öltött, a „játék” halálisan komollyá, utalásaiban a második világháború maradványaira mutat

lelki síkon, olyan negatív embertípusokat léptet fel, amilyeneket a fasizmus termelt ki, mint ahogy az elbeszélésben olvashatjuk: „A kísértek nem élnek, de létezésük lehetséges.” S valóban: az ólomkatonák jelképes megelevenítésén túl, szimbólummá emelésüket túlnőve (a nevük Fritz!), beteg lelkű emberek csoportja lép a színre: mindegyikük az első akar lenni, vezér; hódítani akarnak s szövetekeznek a világ ellen, hogy leigázhassák, ha játékból is. De ez a játék már-már a valóság körvonalait kapja meg, különösen Végh úr szerepeltetésével, az ikrek halála a tömeg lába alatt pedig a felsőbbrendűség érzés vereségének képévé válik („A tömeg bírává vált, egyetlen, ítélet kimondására készülő esküdtszékké, amelynek ítélete minden pillanatban jogerősnek vehető, mindenkor igazságosnak nevezhető, mert a tömeg, ha egyszerre szólal meg, csakis igazat mondhat, a hazugságnak, a tévedésnek itt nem lehet helye...”). Az „Álarcosbál” negatív világképet vetít elénk, de vannak képei, s ilyen az előbb idézett is, amelyek megszüntetik ezt az egyoldalúságot, és egy teljességre törekvő benyomását kölcsönzik az írásnak. Bányai kötete többi elbeszélésében a „játék” elszigetelt volt, ebben távlatot kapott, mert a társadalom felé mutat. Mintha az írónak az lett volna szándékában, hogy a felsőbbrendűség különböző fokozatait mutassa be, az „Álarcosbál”-ban negatívvá fajlását és szakutcas jellegét érzékeltesse. Ha a tárgy felfogásában a „Szomorúan szállnak el a varjak” az előképe, értelmezésében a „Doboz” című írása segít: mind a kettő a kegyetlen embertelenség világát idézi.

A „játék-tudat” valamennyi elbeszélésében elevenen él, s a belőle következő kettősségek is jól kitapintathatók: egyfelől a kamasz képzelet világa s az azt megmutató események, másodsor a reális, a hétköznapi világ, amelyből a képzelet segítségével a hősök elrugaskodnak. Az „Álarcosbál” című elbeszélése kivételével, írásaiban ez a két világ egymás mellett fut, a képzelet mindig visszatér a „játék-képző maghoz” lendületet venni, míg az „Álarcosbál”-ban világgá alakul, a realitás pedig sejtelemmé, a két világ helyét cserél, az egyiknek csak körvonalai sejlenek fel, a másik realitásként jelenik meg, az élet színeit rakva magára. Az írói technika is alkalmazkodást mutat „váltásaival”: a játékos képzelet és a valóság világ ha-

tárai hol egymásba csapnak, hol elválnak és elhatárolódnak.

A fentiekből már logikusan következik, hogy a „játék” eltakarja a valóság legtöbb elemét, hogy csupán a „játékindító mag”, csak az a pont marad meg mindvégig szilárdnak, amely köré a képzelet a maga meséjét szöheti, ahol a játék kikristályosodik. Az „Álarcosbál” itt is kivételt képez: az író a képzeletet indító ólomkatonákat metaforává alakította, de nem nehéz így sem felfedezni, hogy a képzelet a gyermekkor játékaiból bontotta ki meséjét.

A játékindító mának nevezett kristályosodási pontok az elbeszélések legszegényesebb elemeit jelentik. Az „Életünk legszebb útja” című elbeszélésében az éjszaka lerakott téglákból utat építő vállalkozás, amelyet irrealissá a kis Zita szerepeltetése és a főhős, Emil képzelgélsei tesznek; a „Doboz”-ban ezt a magot egy játékdoboz képezi, a „Három fehér kémény”-ben pedig egy kamaszos „ráfogás” játéktechnikája adja meg az indítást a „meséhez”, a „Beck úr halála”-ban egy madárijesztő köré fonódik a történet, a „Szomorúan szállnak el a varjak”-ban egy, a határban a háborúból ittmaradt erőd „rohamozása” s a vele kapcsolatos fikciók az indítékek, míg az „Álarcosbál”-ban az ólomkatonák, a Fritzek a kristályosodási pontok. Ezekre azonban nem az élet, hanem a belőlük „kitalálható” s a velük játszható mese rakódik le, legtöbb írásában egészen egyszerű módon, az „Álarcosbál”-ban azonban már bonyolultabb áttételekkel. A „mese” síkján ugyanakkor az „übermensch”-kamasz affirmálódik, hol gyermeki együgyűséggel és önzéssel, egészséges versenyszellemmel, hol beteges eltorzulásokkal, már-már az embertelenségig fokozottan, mint az „Álarcosbál”-ban, jelképpé válva.

Fejlődési „regényként” kell Bányai elbeszéléskötetét olvasni, amelyben az utak az „Álarcosbál”-hoz vezetnek mind mondanivalóban, mind írói világa építésében. Ha az „Álarcosbál”-at nem előznék meg az újjgyakorlatok, az előkészítő futamok, a kötet rövidebb lélegzetű írásai s köztük a „Szomorúan szállnak el a varjak” előkészítő novellája, talán töprengenünk kellene, hogyan is jutott el az író az „Álarcosbál”-ig, írói fejlődése eddigi csúcsához, milyen „technikával” dolgozott, milyen is világának térképe. Rövidebb elbeszéléseiben az „übermensch” típusának

egy-egy vonását dolgozta ki, a kezdő író naivitásaitól sem mentesen, az „Álarcosbál”-ban már egy önkörére lelt író szólal meg, a naiv vallomást felváltja a nagyobb igényű, regényszerű bemutatás, a „játék” életté is válik. A kötet egyetlen szuverén, érett írói alkotása az „Álarcosbál”. Előtte minden nagyon egyszerű volt, itt az áttételek, vonatkozások már hangszereltek. A kötet írásaiban egyetlen nádsípon játszott kezdetleges dallam szólalt meg, az „Álarcosbál”-ban zenekart próbál megszólaltatni. Amazokban „emlékezik” játékaikra, itt teremt, azelőtt elmondott eseményeket, most elemezni akar. Mon-

datai is elnehezülnek, zsúfoltabbak, sőt nehézkesek, a többiben a vékonyka cselekmény könnyen folyó, természetes módon képzett mondatokban jelentkezett. Az analízis meghozza a részletek gazdagodását is, képzelete csak most szabadult fel, tehát világa gazdagabb, mint amit a „játék” mutathatott meg. De még nem szakadt el a „játék” köldöksinórjától, a cselekmény képzésében, „technikája” alapjaiban még a „játék-tudatra” emlékezik.

Az „Álarcosbál”-ban a nagyobb művek igénye dobbant meg s az író képességeiről tett tanúságot. Kötetében ez a legbiztatóbb.

Egy kritikai módszer alkalmazása

Tomán László

A kritikus úgy is megoldhatja állásfoglalásának, bírálói módszerének kérdését, hogy elfogadja valamely már ismert kritikai irányzat elveit. Vitathatatlan, hogy egy többé-kevésbé állandó módszer, határozott kritikai álláspont javára válik a kritikusnak, sőt elengedhetetlenül szükséges, de veszélyeket is rejtget magában. A bíráló nézetei megkövesedhetnek, idővel konzervatívvá válhatnak, dogmává csontosodhatnak, és ezzel érzéktelenné teszik a kritikát az új jelenségek iránt. Egy másik veszély, amely még az említettnél is nagyobb: az elfogadott, átvett elveket a kritikus nem tudja megfelelő módon alkalmazni. Ez a kritikus csődje.

Vlatko Pavletić legújabb könyvében*, néhány kritikai irányzat áttekintése után bejelenti, hogy ő a strukturális kritika híve, majd példákkal szemlélteti ennek az iskolának a módszerét, sematikusan is bemutatja eljárását, végül pedig irodalmi művek elemzésében igyekszik alkalmazni az általa elfogadott elveket.

Pavletić szerint a strukturális kritika a műbírálóat eszménye, célja pedig egy alkotás minden összetevőjének megis-

merése, az összetevők kölcsönhatásának felfedése, és a műnek mint egésznek meghatározása. Mi több, mondja, a strukturális kritika „felújítja és ismét életre kelti az alkotás örömét, nem egy mű alkotását, hanem egy konkrét mű mélyen átélt értelmezését...” A kritika ezek szerint maga is alkotás, módszere pedig a művek elemzése. És az elemzést kívánja Pavletić elvégezni a könyvében közölt kritikákban.

Érdemes megismerkedni Pavletić elemzéseivel, mert kitűnik belőlük, hogyan alkalmazza módszerét, és milyen eredményekre jut.

Különös előszertettel foglalkozik kritikusként a költészettel. Vannak igen érdekes és helytálló megállapításai, de megdöbbentő, milyen értetlenséggel fogadja a modern költészetet. Azt a modern költészetet, melynek egészen sajtószármazékos kifejezési eszközei vannak, amely különös képekkel és zeneiséggel, sokszor azonban teljes atonalitással ér el költői hatást. Feltűnő hévvel támadja Pavletić azokat a költőket, akik metaforákkal fejezik ki magukat, akik ezzel a szóképpel akarják átfogni a végtelenséget, elérni az elérhetlent, meg-

* *Analiza bez koje se ne može.* Zora kiadás, Zagreb, 1961.

sejteni és megsejtetni a titkokat. Ebben az igyekezetében olyan messzire megy a kritikus, hogy a költői átlényegítés, sajátos szemlélet létjogosultságát is kétségbe vonja. Ki akarja zárnai a költészetből a látomásokat, a fantáziát, minden bizarrabb képet „pszichopatologikus zavarnak” tekint, „imbecillisdadogásnak” nyilvánít. Ilyen álláspontról nem lehet megközelíteni a költészetet, csak tagadni mindent, ami kísérlet, ami újítás, ami nem megszokott. Evvel csak csödbe lehet juttatni egy különben hasznos kritikai módszert.

Pavletić álláspontjának és eljárásának van még egy áldozata: maga az irodalmi mű. Két alkotásról olvashatunk ebben a kötetben igen részletes elemzést, Davičo *Zrenjanin*-járól és Vladan Desnica *Zimsko letovanje* c. regényéről. És itt mutatkozik meg teljes egészében, hogy ne mondjam: a maga meztelenségében Pavletić kritikai módszerének igazi arculata. Mert akár mennyire részletes is az elemzés (vagy épp azért?), akár mennyire megpróbálta mindkét alkotás legapróbb összetevőjét kivizsgálni, a mű egészéről, művészi értékeiről nem kapunk se kielégítő, se hű, se teljes képet. Csak egy aprólékos, szavakon elpiszmozgó bírálót látunk magunk előtt, aki talán nem értette meg egy kritikai irányzat alapvető szándékait, vagy aki túlzásba vitte egy módszer alkalmazását. Mindennek az eredménye, mint a *Zrenjanin* és a Desnica-regény elemzése bizonyítja, hogy Pavletić kritikái unalmasak, elvesznek a részletek meddő vizsgálatában. halottak, nem tudnak sem a műből, sem a módszerből semmi újat, semmi érdekességet és lényegeset kihozni. Az elemzés — az irodalmi kritika *conditio sine qua non*-ja: ezt akarja mondani Pavletić könyvének címe és tartalma. A félresikerült elemzés a kritika és a mű gyilkosa — mondjuk mi.

Ezek után nem tehetnénk mást, mint hogy Pavletić új könyvét félretesszük, s csak néha vennénk elő — hogy megcsodáljuk Josip Vaništa remek borítólapját. Előbb azonban ismerkedjünk meg a kritikus életrajzával, vagy ha úgy akarják — pályafutásával. A kiadó ugyanis szükségesnek tartotta, hogy a könyv végén jegyzetet közöljön a szerzőről. Itt arról értesülhetünk, hogy Pavletić huszonhét éves korában a *Krugovi* című zágrábi folyóirat főszerkesztője volt. Ez, egyébként, közismert dolog. Később — ezt is tudjuk — át kellett adnia helyét valaki másnak, mert működésével bizonyos körökben elégedetlenek voltak. De Pavletić okult. Nemsokára tagja lesz a horvát irodalmi elit folyóirata, a *Republika* szerkesztőségének, majd több napilap, hetilap, illetve folyóirat szerkesztője. Huszonnyolc éves korában a Horvát Népszínház drámájának igazgatója, jelenleg pedig — egyetemi magántanár. Harmincegy éves. A kritikus — az irodalmi modernizmus egykori szószólója, volt avangardista — egyetemi magántanár lett. Úgy érezzük, ez a pályafutás, amely a termékenyítő harcoktól, vergődésektől, egy irónemzedék elismertetéséért vívott küzdelemtől elvezetett a sziklaszilárd egyetemi katedráig, nem kis mértékben járult hozzá, hogy Pavletić kritikái olyanok legyenek, amilyenek. Iskolások. Akadémikusak.

A kiadó azt is közli a jegyzetben, hogy a szerzőnek két könyve van kéziratban: egy esszékötete és „modern költőink és költeményeink struktúrájának nagyobb analitikus interpretációja”. Az utóbbi címe: A modern költészet kulcsa.

Nem tartjuk valószínűnek, hogy ez a kulcs kinyithatja az igazi modern költészet zárját.

TARTALOMMUTATÓ

B. Szabó György / Írás Vajda Lajosról — — — — —	3
Dobrica Ćosić / A korszerű korszerűtlen nacionalizmusról —	21
Torma Dénes / Zuluk a forgatagban — — — — —	32
Pap József / Zsoltár 1962-ben — — — — —	45
Burány Nándor / Merész félenkség (vagy fordítva) — — —	46
Gál László / Levél a halott költőnek — — — — —	48
Gál László / Ősz — — — — —	49
John Wain / Űt a lejtőn — — — — —	50
Varga Zoltán / A kötéláncos — — — — —	66
Tolnai Ottó / Vitrázs rákkal — — — — —	76
Petkovics Kálmán / Tél — — — — —	80
Eugène Ionesco / A költő védelmében — — — — —	91
Kalapis Zoltán / Új hangok, új áramlatok a szovjet film- művészetben — — — — —	94
Dr. Mihailo Marković / A revizionizmus kritériumai — —	102
Bori Imre / Felsőbbrendűség gyerekcipőben — — — —	106
Tomán László / Egy kritikai módszer alkalmazása — — —	110

111

észet társadalomtudomány irodalom művészet társadalomtudomány irodalom művészet társadalomtudomány iro